

חוק לישראל

עריכה שיטתית ועדכנית של המשפט העברי
כיסוד לחקיקה ולפסיקה
על פי סדר חוקי מדינת ישראל

בעריכת נחום רקובר

נשוא המחילה

ברוך כהנא

מורשת המשפט בישראל
ירושלים 2016
יוצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות
מינהל התרבות

תוכן העניינים

פרק ראשון : מבוא 3

פרק שני : כתובה 3

פרק שלישי : פועל 9

א. חיוב פועל לעבוד 9

ב. זכות פועל לעבוד 11

ג. זכות פועל לחזור בו 11

ד. איסור הלנת שכר שכיר 11

פרק רביעי : שותפות 12

פרק חמישי : ריבית 14

פרק שישי : מסים 19

פרק שביעי : חיובים ממוניים שונים 20

פרק שמיני : זכות שאינה ממונית 24

פרק תשיעי : מתנות כהונה - זכות קיבוצית 31

פרק עשירי : מחילה שגורמת למוחל צער הגוף 36

פרק אחד עשר : חיוב שנועד לכפרה 42

א. תשלומי תרומה 42

ב. קרן וחומש שחייב גזלן שנשבע לשקר 45

ג. גזל הגר 47

ד. כופר 48

ה. קנס 49

פרק שנים עשר : מחילה על חיוב להישבע 50

פרק שלושה עשר : מחילה על חיוב המחוזק בשבועה 54

א. בחיוב ממוני וכדומה 54

ב. בשבועה לעשות מעשה לא ממוני או שלא לעשות מעשה 57

ג. מחילה על השבועה לבדה, כך שישאר חיוב בלי שבועה 62

ד. דינים שונים 63

ה. מחילה זמנית על ידי אי תביעה 66

ו. מחילה על שבועה על מועד תשלום - מתן הארכה 67

ז. מחילה על שבועת החייב להתייצב בכלא 71

פרק ארבעה עשר : סיכום 72

פרק ראשון: מבוא

בשער זה נעסוק בדיני המחילה על חיובים מסוימים, שעלתה בהם האפשרות שהמחילה כלל אינה תקפה בגלל ייחודו של אותו חיוב. יכולים להיות נימוקים שונים לשלילת תוקפה של מחילה על חיוב מסוים. ייתכנו נימוקים שמחמת עקרונות משפטיים, כגון פועל - ייתכן ששעבודו למעביד כל כך חזק שאי אפשר למחול עליו. ייתכנו גם שיקולים של תקנת הציבור, כגון בכתובה - אם היא תימחל, עלול הבעל לגרש את אשתו בפזיזות.

הדוגמאות שמנינו הן מתחום החיובים הממוניים, שהם עיקר עניינו של חיבור זה, ונעסוק בהם בפרקים שני עד שביעי. אולם יש לדון גם במחילה על חיובים שאינם ממוניים - האם ובאלו תנאים יש תוקף למחילה עליהם? בכך יעסוק פרק שמיני.

מטבע הדברים, רבים מהשיקולים בדבר תוקפה של מחילה על חיוב מסוים, הם שיקולים "פנימיים" של החיוב המסוים, ולא שיקולים של דיני מחילה ככלל. על כן נעסוק בעיקר בשאלה הכללית של תוקף המחילה, ולא ניכנס כאן לכל הפרטים שנידונים במקורות.

יש קטיגוריות מסוימות של חיובים שיש בהם מאפיין שמחמתו יש מקום לומר שמחילה אינה מועילה. דוגמה אחת לכך היא זכות קיבוצית, כגון מתנות כהונה - אין "נושה" אחד מסוים, אלא ה"חייב" יכול לתת לכל כהן שהוא רוצה, ולכן אפשר לומר שאין תוקף למחילה. דוגמה נוספת לכך היא חיוב שנועד לכפרה - מאחר שמטרת החיוב אינה רק לטובת הנושה אלא גם לכפר על החייב, ייתכן שהנושה אינו יכול למחול עליו. דוגמה נוספת היא זכות שבלעדיה ה"נושה" סובל צער גופני. נברר את דין המחילה בחיובים מהסוגים הללו, בפרקים תשיעי עד אחד עשר.

שאלת המחילה על שבועה קובעת מקום לעצמה, וזאת בשני פנים: מחילה על חיוב של בעל דין להישבע, ומחילה על חיוב ממוני שמחוזק בשבועה, כלומר שהחייב נשבע לקיים את חיובו. החלק השני מיוחד בכך שעיקר השאלה הוא בדבר יכולתו של הנושה למחול על חיוב השבועה - חיוב שאינו ממוני אלא איסורי. בכך נעסוק בפרקים שנים עשר ושלושה עשר.

חשוב לציין שהשאלה בדבר תוקפה של מחילה על חיוב מסוים יכולה להיות משני סוגים. בדרך כלל ברור שבעל הזכות יכול למחול עליה, והשאלה היא רק האם המחילה היא כובלת, כלומר, שאינו יכול לחזור ממנה. אבל יש שהשאלה היא האם בעל הזכות בכלל יכול למחול עליה אף באופן זמני. ייתכנו זכויות שהמשפט העברי אינו מאפשר לבעליהן למחול עליהן, כמו חוק קוגנטי. במהלך הדברים נצביע על הזכויות המיוחדות האלה.

פרק שני: כתובה

לא מועילה מחילת אשה נשואה על עיקר כתובתה (מאתיים זוז לכתולה, מאה לאלמנה)¹, ואף לא על מקצתה², אף לא לפני הנישואין³.

¹ טור, אהע"ז, סימן סט; מגיד משנה, הלכות אישות, יב, ו, בדעת הרמב"ם; מרדכי, ב"ק, סימן צג (הובא בחזון איש, אהע"ז, סימן עז, אות ו); הגהות אשרי, ב"ק, פרק ח, סימן ט; ים של שלמה, ב"ק, פרק ח, סימן כז; ר' חיים אליהו, ר' מתתיה זכרי ור' רפאל משה אלבאז, בשו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סימן קנז (גם במחילה מותנית, והתנאי התקיים). נימוקי מהר"ם, על הרמב"ם שם, מביא ראיה להבנת מגיד משנה ברמב"ם - עיין שם.

דעות חולקות: רא"ש, ב"ק, פרק ח, סימן ט, וכתובות, פרק ד, סימן כד, כותב שמועילה אף מחילת עיקר הכתובה, והבעל צריך לכתוב לה כתובה חדשה מפני שאסור לאדם לשהות עם אשתו בלי כתובה. שו"ת מהר"ם וייל, סימן יט, מציג את דבריו כחולק על מרדכי והגהות אשרי שם.

בית שמואל, סו, ס"ק ט, כותב ("לולא דברי מגיד משנה") שלרמב"ם דווקא תנאי שנעשה בשעת נישואין (ראה ליד ציון הערה 4) אינו מועיל, מפני שהוא תנאי על מה שכתוב בתורה, אבל אחר כך מועילה אף מחילה בעל פה.

שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סימן יב (דף נה ע"א), כותב שהשולחן ערוך סובר שמחילה בעל פה מועילה גם בעודה נשואה, גם בלי החזרת הכתובה, אם הייתה סיבה שאינו יכול להחזירה (כך נראית כוונתו). אבל אחר כך (בדף ס ע"ב), כותב שלפי השולחן ערוך, המחילה מועילה רק בכתב. המגיה שם כותב שלשולחן ערוך במחילה מועיל דיבור, ורק "קיבלת" צריך כתיבה מפני שזה כמו שובר.

ברכת אליהו, על ביאור הגר"א, אהע"ז, סו, ס"ק יג, כותב שתוספות, ב"ק פט ע"א (ד"ה כל), ושו"ע, אהע"ז, סו, ג, סוברים שמועילה מחילת אשה על כתובה, ולכן אם מחלה, צריך לכתוב לה כתובה אחרת מפני שאסור לשהות בלי

כמו כן, בעל המתנה עם אשתו בשעת הנישואין שתקבל פחות מהסכום הקבוע של עיקר הכתובה, התנאי בטל.⁴

טעם הדבר הוא שאסור לשהות עם אשתו בלי כתובה⁵, ואם תועיל מחילה, כל אשה תמחל לבעלה, מפני שדעתה של אשה קרובה לבעל, ותפקע התקנה שתיקנו חכמים חיוב כתובה⁶. חכמים קבעו שלא מועילה מחילה, כדי לחזק את התקנה שעשו שהבעל חייב לתת לאשתו כתובה⁷, שמאחר שכתובה היא דבר שכיח, עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה⁸, כדי שלא תהיה קלה בעיניו לגרשה⁹. ועוד, שלא סמכה דעתה במחילה זו¹⁰, ויכולה לטעון "צחקתי עליך, אמרתי דברי הבאי"¹¹.

כתובה (למעשה, גם לדבריו לא מועילה המחילה לפטור את הבעל, מפני שהחיוב חוזר עליו). וב"ק יד, כתב שרמ"א, אהע"ז, סו, ג, חלק וסובר שלא מועילה מחילתה בעל פה על הכתובה, ורק אם כתבה "קבלתי" מועיל. שו"ת מהר"י בן לב, חלק ב, סימן מו, כותב כדבר פשוט שמועילה מחילת עיקר כתובה גם באשה נשואה. שו"ת לב שלמה (הלוי), סימן מ, כותב שמועילה מחילת כל הכתובה מחיים. בספר חיים וחסד (מוסאפיא), בסוף הספר, חידושי דינים מרבני ירושלים, סימן קח (דף צד ע"ד), נאמר שאם אשה מחלה על כתובתה בהיותה בריאה, המחילה מועילה, מה שאינו כן אם מחלה מחמת מיתה. שו"ת חוקות החיים, חו"מ, סימן נו (פג ע"ג), כותב שהפוסק שם סובר שמועילה מחילת אשה לבעלה על הכתובה. אבל הוא כותב שהשתנה המנהג בינתיים, ועכשו (בזמנו) מנהג ירושלים הוא שלא מועילה מחילת האשה על כתובתה. ראה שער רביעי, הערה [251], על הבעייתיות במחילת אשה נשואה על הכתובה, מצד שחיובה עוד לא חל. **לעניין תוקף השטר**: הפלאה, כתובות נא ע"א (ד"ה בא"ד וא"ת), כותב שאף שלא מועילה מחילת כתובה, מפני שעשו חיזוק לדבריהם, מכל מקום השטר בטל, מפני שמועילה מחילת השעבוד, כפי מוכח מכתובות מג ע"ב, לגבי בעל שכתב שתי כתובות, שהראשון בטל מפני שמחל. מאירי, כתובות נא ע"א.

² דברות משה, ב"ב, חלק ב, סימן מג, ענף ג (עמ' קכט). הוא מסביר שגם לרמב"ם, הלכות אישות, י, יא, שאין לארוסה כתובה, כך שעדיין לא זכתה בכתובה, ולכאורה היה מקום לומר שמועילה מחילה כאומרת "אי אפשי בתקנת חכמים" (כפי שמטעם זה מועילה מחילת בעל על זכויותיו בנכסי אשתו לפני הנישואין - ראה שער רביעי, ליד ציון הערה [420], ומטעם זה מועילה מחילה על זכות דרבנן אף שבדרך כלל אין תוקף למחילת זכות עתידית - ראה שם, ליד ציון הערה [193]), בכל זאת אינה מועילה, מפני ש"חכמים עשו חיזוק לדבריהם", כאמור ליד ציון הערה 8. ⁴ רמב"ם, הלכות אישות, יב, ח; מאירי, כתובות נא ע"א; טור, אהע"ז, סימן סט; שו"ע, אהע"ז, סימן סו, ט, וסימן סט, ו.

דעות חולקות: מגיד משנה, הלכות אישות, יב, ו, וחלקת מחוקק, סו, ס"ק לה, מביאים דעה שהתנאי מועיל. בית שמואל, סו, ס"ק ט, כותב שלפי מרדכי, ב"ק, סימן צג, תנאי זה מועיל בכתב. ביאור הגר"א, אהע"ז, סו, ס"ק יד, כותב שלפי תוספות, ב"ק פט ע"א, תנאי זה מועיל בכתב. בני בנימין, עמ' קפא, כותב שלדעת רוב הראשונים, מועילה התנאה בעל פה על הכתובה, כר' יוסי.

⁵ שו"ת הרי"ף, סימן מב; חידושי הרא"ה, כתובות נג ע"א. הם כתבו שלכן מחילת הכתובה מועילה רק אחרי מות הבעל. יש להסביר, שלכן גם אם מחלה, חוזר החיוב על הבעל באופן אוטומטי, מכח תקנת חכמים שתיקנו עיקר הכתובה.

⁶ תומים, סו, ס"ק י (הובא בלשד השמן, על הרמב"ם, הלכות אישות, יב, ח). ⁷ מגיד משנה, הלכות אישות, יב, ו (הובא בתומים, סו, ס"ק י); ר"ן על הרי"ף, כתובות כג ע"א, בדפי הרי"ף (הובא בשו"ת תורת חכם, סימן כח, דף קיב ע"ד); פרישה, אהע"ז, סט, ס"ק יג; חלקת מחוקק, סט, ס"ק יא; דברות משה, ב"ב, חלק ב, סימן מג, ענף ג (עמ' קכט).

לחם משנה, הלכות אישות, יב, ח, הסביר שאף שתנאי בממון קיים, כאן נחשב דבר איסור, מפני שאסור לשהות עם אשתו בלי כתובה, וזה בגדר בעילת זנות מדרבנן, ולכן לא מועיל תנאי. שו"ת תורת חסד (לובלין), אהע"ז, סימן כב, אות א, מנמק שאף שהתקנה הייתה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, הרי אחרי שתיקנו שבגלל זה אסור לדור עם אשתו בלי כתובה, אינה יכולה למחול ולטעון "אי אפשי בתקנת חכמים שנתקנה לטובתי", מפני שאי אפשר לטעון כך בתקנה שחכמים תיקנו באופן כולל לעולם.

⁸ בית יעקב, אהע"ז, סימן סט, ו, וסימן צב, ז. ישועות יעקב, אהע"ז, סו, ס"ק ד, מקשה על נימוק זה, הרי הצורך בחיזוק הוא שאנשים מזלזלים בדינים דרבנן, והרי רמב"ם (הערה 41) פסק שהמוחלת כתובה אין לה מזונות אף בחיי בעלה, ומזונות דאורייתא, אם כן אין צורך בחיזוק מפני שבלאו הכי לא יזלזלו בו? הוא מתרץ, שאם אמרה שאינה מוחלת על מזונות בחיי בעלה, וכן אם מחלה רק על חלק מסכום הכתובה, שאז יישארו לה מזונות, המחילה בטלה מפני שאז זה רק מדרבנן וצריך חיזוק, ומשום "לא פלוג רבנן" אמרו שגם אם מחלה סתם לא מועילה מחילתה; אך הוא מעיר שזה דחוק.

⁹ פרישה שם.

¹⁰ פרישה שם.

גם זכרון מלך (צונץ), סימן לד, עמ' סב, הסביר שלא מועילה מחילה מפני שאנן סהדי שאינה מוחלת בלב שלם.

אף שמחילה אינה תקפה, חייב הבעל לכתוב לה כתובה אחרת¹², מפני שדעת האשה אינה סומכת בלי זה¹³.

אבל אם הבעל אינו רוצה להמשיך לחיות עמה, מועילה מחילתה¹⁴, שהרי אז אין מקום לחשש שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, ואין לנו עניין לעשות שלום ביניהם¹⁵.

מאותה סיבה, יש תוקף למחילתה אם מחלה רק על זכותה לקבל כתובה אם ימות הבעל, אבל שמרה על זכותה לקבל כתובה אם יגרשנה, שהרי במצב כזה אינה קלה בעיניו להוציאה¹⁶.

¹¹ חלקת מחוקק, סו, ס"ק יג (הובא בבית שמואל, סו, ס"ק ט, בהפלאה, קונטרס אחרון, סימן צ, ס"ק לו, בשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סימן יב, דף נז ע"ב, בעטרת מרדכי (וינברג), סימן ב (ד ע"ג), בשו"ת דבר משה, אמריליו, חלק ב, חו"מ, סימן ה, דף ג ע"ב, ובשערי צדק א (תש"ס), עמ' 146).

מדוע חוששים שלא התכוונה ברצינות, בשונה מנושה רגיל שמחל, שאיננו חוששים לכך? נראה שחשש זה מתבסס על הטעם "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", שלכן מניחים שאין בדעתה למחול באמת. ראה שער תשיעי, בעניין הצורך במחילה בלב שלם, בשאלה האם היא יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי". וראה שער אחת עשרה, על מצבים שמניחים שהאשה מוחלת מכללא על הכתובה.

נימוק נוסף: שו"ת מטה אשר, סימן ג (ח ע"ג), כתב שמחילה בעל פה לא מועילה מפני שיכולה לטעון שלא מחלה, ואילו כתיבת "קיבלתי" מועילה (ראה להלן ליד ציון הערה 25), מפני שיש ראייה. אבל דבר משה, שם, דוחה את דבריו, שהרי הפרשנים כתבו נימוקים אחרים, כאמור.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן כח (ד"ה והנה זכורני), מנמק על פי פני יהושע (הערה 280) שכתב שאין מועילה מחילה בדבר שעדיין לא זכה בו, ולפי זה בכתובה שלא נתנה לגבות מחיים, לא מועילה מחילת האשה מפני שעוד לא זכתה בו. עיין שם שהוא משלב נימוק זה עם נימוק נוסף, שכתובה נחשבת כגבויה יותר משטר אחר - ראה בשמו בשער ששישי.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ב, חלק א, סימן ע (ד"ה והנה בהא), מסביר שהרמב"ם לשיטתו (ראה שער שמיני) שאין מועילה מחילה בדבר שאינו קצוב, והרי מוחלת כתובה מוחלת מזונותיה שהם דבר שאינו קצוב. ובה מיישב את מה שנאמר בב"ק פט ע"א "כל לגבי בעלה ודאי מחלה" - שמועילה מחילת כתובה לבעלה, מפני שהיא מוחלת שעבוד הגוף, ושעבוד הגוף הוא מתורת סילוק, וסילוק מועיל גם בדבר שאינו קצוב (ראה בשמו בשער שמיני), וכל שאין שעבוד הגוף גם שעבוד הנכסים פקע.

¹² טור, אהע"ז, סימן סו; שו"ע, אהע"ז, סו, ג. טור, אהע"ז, סימן סו, בסופו, מביא נוסח כתובה לאשה שמחלה על כתובתה.

שו"ע, אהע"ז, סו, ד, כותב שבכתובה החדשה יכתבו את התאריך הנוכחי. שו"ת באר מים חיים (מוציר), חלק א, אהע"ז, סימן טז, מקשה, הרי אם הוא רוצה לגרש אותה מיד, ישלם לה מיד, ואם הוא רוצה לקיימה, מחילתה בטלה, והשעבוד הראשון לא נמחל, ומדוע לא יכתבו את הזמן המקורי? הוא מתרץ, שרק לעיקר הכתובה לא מועילה המחילה מפני שחכמים עשו לכך חיזוק, אבל בשאר תנאי כתובה מועילה המחילה, ולכן בכתובה החדשה, למנה ומאתיים, כותב מהזמן הראשון, ולשאר תנאי כתובה, מהזמן השני. אבל הוא מעיר שזה דוחק שהרי הבחנה זו לא נתפרשה, והוא נשאר ב"צריך עיון".

¹³ בית שמואל, סו, ס"ק ט.

¹⁴ מגיד משנה, הלכות אישות, יב, ו; בית שמואל, סו, ס"ק ט (שמועילה אף מחילה בעל פה, אם אינו דר עמה) (הובא בשו"ת באר מים חיים (מוציר), חלק א, אהע"ז, סימן טז, ובאזון אהרן, מערכת מ, אות מ); בני אהובה, הלכות אישות, יז, יט (אם אינו דר עמה) (הובא במשפטי שאול, סימן כח); שו"ת דבר אמת (מונסונייגו), סימן קנז (אם מגרש אותה מיד אחר כך).

¹⁵ חזון איש, אהע"ז, סימן סה, אות ח (הובא בברכת שלמה [טנא], אהע"ז, סימן ח, אות ט).

¹⁶ מרדכי, כתובות, סימן קסג; ב"ח, אהע"ז, סימן צו; חלקת מחוקק, צו, ס"ק יא; בית שמואל, צו, ס"ק יא (הובא בבית יהודה (לנדא), חו"מ, יב, ח, ובמשחא דרבותא, חו"מ, חידושי ר' שלמה אלפסי, סימן יב, דף קלד ע"ד); בני אהובה, הלכות אישות, יז, יט.

דעה חולקת: הפלאה, קונטרס אחרון, סימן צו, ס"ק ח, וסימן קה, ס"ק ד, ושו"ת דברי מלכאל, חלק ד, סימן קנה, מדייקים מתוספות, כתובות לט ע"ב (ד"ה טעמא), שהם חולקים על מרדכי, וסוברים שגם באופן של מחילה על תנאי כני"ל אסור לדור בלי כתובה, מפני שלא פלוג רבנן.

ישועות יעקב, אהע"ז, סימן סו, ס"ק ג, וסימן צו, ס"ק ו, כותב שתוספות, ב"מ נא ע"ב (ד"ה הכא), סוברים שמחילה בעל פה באופן זה אינה מועילה מפני ש"לא ידעה דמחלה" כיוון שלא ידוע מי ימות קודם (ראה שער שמיני), אבל מחילה בשטר מועילה. והוא כותב (בסימן צו שם, ד"ה אבל נראה) שגם למרדכי, רק מחילה מועילה אבל לא מועיל בדרך תנאי, לפי הפוסקים (המובאים בב"י, אהע"ז, סימן סו) שבכתובה תנאה בטל משום שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, ואף שנשאר חיוב כתובה אם תתגרש, הרי חז"ל תיקנו לה גם באלמנותה, משום חינא, ואי אפשר להתנות להפקיע תקנת חז"ל, ורק למחול אחר נישואין יכולה, כיוון שלא תהא קלה בעיניו להוציאה כאמור, ויכולה למחול גם חוב שנתקן לה מתנאי בית דין. הוא מוסיף (בד"ה ואף שכתוב) שגם אם כתוב בשטר המחילה שהוא נעשה "באופן היותר מועיל על פי תקנת חז"ל", הרי אין שום אופן שיועיל על פי תקנת חז"ל בתנאי זה, כיוון שמחילה לא מועילה כאמור, ואף שיש אומרים שמועילה כתיבת "קיבלתי", וכן יועיל אם תתחייב כנגד זה להחזיר לו, הרי לזה

מאותה סיבה, יש תוקף למחילתה אם מחלה לו סמוך למותו¹⁷, שהרי אז לא משנה אם תהיה קלה בעיניו להוציאה.

אם מכרה את הכתובה לאדם אחר, מועילה מחילתה עליה¹⁸, כדין מוכר שטר חוב, שיכול המוכר למחול עליו¹⁹, מפני שהיא מוחלת לבעלה בלב שלם, כיוון שבלאו הכי לא תקבל את הכתובה²⁰. אבל יש להניח שהתכוונה למחול רק על עיקר כתובתה כדי שבעלה ירוויח והקונה יפסיד, אבל לא התכוונה למחול על תנאי הכתובה (שלא נכללו במכירה), מפני שאז היא עצמה ויורשיה יפסידו²¹.

כמו כן, מועילה מחילת אלמנה על כתובתה²², וכך גם בגרושה²³, שהרי אז אין מקום לנימוק שאסור לשהות עם אשתו בלי כתובה²⁴.

אם הבעל כתב לה עיקר כתובה כדינה, והאשה כתבה לו "קיבלתי כך וכך" ובאמת לא קיבלה, יש אומרים שאין בכך כדי להקטין את חיובו כלפיה²⁵. אבל יש אומרים שאכן חיובו מוקטן עקב כך²⁶.

לא מועיל מה שכתבו "באופן היותר מועיל" כיוון שצריך שטר מיוחד שתכתוב לו כן, מפני שזה עניין בפ"ע, ואינו נקרא שנעשה התנאי "באופן היותר מועיל".

¹⁷ חלקת מחוקק, צו, ס"ק יא; הפלאה, קונטרס אחרון, סימן צו, ס"ק ח, וסימן קה, ס"ק ד.

¹⁸ יד אפרים, על בית שמואל, סו, ס"ק ט, בדעת הרמב"ם. כך נאמר בב"ק פט ע"א.

¹⁹ כתובות פה ע"ב.

²⁰ זכרון מלך (צונץ), סימן לד, עמ' סב, על פי נימוקו שהובא לעיל, הערה 10, שהטעם שבדרך כלל לא מועילה מחילת כתובה, הוא חוסר גמירת דעת. וראה שער שיש, בשם שואל ומשיב, ושער שמיני, בשם ישועות יעקב, מדוע מועילה מחילתה כאן.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ד, חלק ב, סימן רכ (ד"ה ואגב אזכור), מסביר הבחנה זו בדעת הרמב"ם בדרך אחרת: יש מחלוקת בכתובות נז ע"א האם מועילה מחילת האשה בסוף ביאה, ומאחר שיש ספק כמי הלכה, יד הנמחל על התחתונה והמחילה אינה מועילה; אבל אם היא מכרה את הכתובה, מחילתה היא כפרעון לבעלה, שבו יד הפורע על העליונה (ראה הבחנה זו בשמו בשער שלוש עשרה) ולכן מועילה המחילה מספק.

²¹ בני אהובה, הלכות אישות, יז, יט.

²² חלקת מחוקק, סו, ס"ק יג (הובא בבית שמואל, סו, ס"ק ט, בעטרת מרדכי (וינברג), סימן ב (ד ע"ג), ובשו"ת דבר משה, אמריליו, חלק ב, חו"מ, סימן ה, דף ג ע"ב - אף בעל פה); שו"ת עטרת יצחק, סימן קמו, אות א (אף בעל פה). ראה שער שיש, על מחילת חוב בשטר, שיש אומרים שלא מועילה מחילה בלי קניין אם הנושה אינו מחזיר את השטר, ושיש אומרים שכתובה שונה משטר רגיל, שמועילה מחילה עליה בלי קניין גם אם השטר בידה. הכוונה למחילת אלמנה, או למחילת אשה נשואה, לפי הדעה שהיא מועילה.

²³ ר"י קאפח, במשפטי שאול, סימן יח, עמ' קלה (שמועילה אף בלי קניין).

²⁴ שו"ת הרי"ף שם; ראי"ה שם.

כנגד הנימוק (ליד ציון הערה 11) שהמוחלת יכולה לטעון "משחקת הייתי", עטרת מרדכי (וינברג), סימן ב (ד ע"ד), מסביר שבאלמנה ובגרושה, אינה יכולה לומר "משחקת הייתי" שהרי כבר הגיע זמן הפרעון, ויש הוכחה על גמירת דעת.

²⁵ רמב"ם, הלכות אישות, יב, ח; מאירי, כתובות, דף נא ע"א, ודף נד ע"ב, עמ' 211 (כר' מאיר); בית שמואל, סו, ס"ק ט, בדעת השולחן ערוך; שו"ת באר מים חיים (מוצירי), חלק א, אהע"ז, סימן טז.

זכרון מלך (צונץ), סימן לד, עמ' סב, נימק שאנן שהדי שאינה אומרת כך בלב שלם.

כמו כן, חידושי הריטב"א, כתובות נו ע"א (הובא בהר צבי, זרעים, חלק ב, סימן מט, עמ' קטז), כותב שלדעת ר' יהודה, לא מועיל שהאשה תאמר "קיבלתי את כתובתי" בעל פה, אף שבכל מקום מועילה מחילה באמירה, מפני שכאן ניכר שזו הערמה ונחשב שמראש כנס אותה בכתובה חסרה, שלא מועיל מפני שהוא נגד מה שכתוב בתורה. ראה על כך בשער תשיעי.

שו"ת ארצות יהודה (דבורץ), סימן יט (כב ע"ב), כותב שטעם הרמב"ם הוא שכיוון שהכתובה בידה ולא החזירה, זה מוכיח שלא מחלה בלב שלם (כשיטה בשער שיש, פרק שני, שטעם זה אין מועילה מחילה אם השטר ביד הנושה); ולכן אם מכרה כתובתה לאחר מועילה המחילה, מפני שאז אין הוכחה ממה שלא החזירה את הכתובה.

בית אהרן, ב"ק פט ע"א (ד"ה ועוד), כותב שמה שנאמר בכתובות נו ע"ב שלא מועיל שהאשה תאמר "קיבלתי כך וכך" בעל פה, הוא כגון שעשו תנאי מראש שתאמר כך אחרי הנישואין, מפני שהבעל לא רצה לקדשה אם תהיה לה כתובתה מאתיים, אלא שידע שלא מועיל תנאי מפורש מראש, לכן עשו תנאי כזה, וכיוון שלא מחלה מרצונה, לא מועיל בעל פה, ולגבי כתב יש שם מחלוקת תנאים.

ראה שער שיש, שחושן אהרן מבחין בין מחילת כתובה בעל פה למחילה בכתב, על פי השיטה שאין תוקף למחילה בעל פה אם השטר ביד הנושה.

²⁶ מרדכי, ב"ק, סימן צג; הגהות אשרי, ב"ק, פרק ח, סימן ט; ים של שלמה, ב"ק, פרק ח, סימן כז (ויצטרך לתת לה מיד כתובה אחרת); תוספות, ב"ק פט ע"א, ד"ה כל (כמוסבר בבית שמואל, סו, ס"ק ט, ובשו"ת דברי משה, זקס,

גם באותם מצבים שאין מועילה מחילת כתובה, כאמור, רק עיקר הכתובה אינו נמחל, אבל תנאי הכתובה נמחלים,²⁷ מפני שדי בכך שיישאר חיוב עיקר הכתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה. אבל אם אמרה בפירוש "אני מוחלת רק על הכתובה ולא על תנאי הכתובה", תנאי הכתובה אינם מחולים.²⁸

כל האמור הוא על מחילת עיקר הכתובה, שבלעדיה אסור לשהות עם אשתו. אבל מועילה מחילה על תוספת כתובה.²⁹

הקהילה יהודית במרוקו תיקנה תקנה, בשנת שס"ג, שלא תועיל מחילת אשה אף על חלק מכתובתה או מנדונייתה, מפני שיש בכך פגיעה ביורשיה, ומחילתה תועיל רק באישור ב"ד.³⁰ אבל אם המחילה נעשתה במסגרת פשרה, או שהבעל שילם לה סכום מסוים כדי שתמחל לו על הכתובה, זאת בגדר מכירה ואינה כלולה בתקנה.³¹

מה כוללת המחילה במצבים שיש לה תוקף: המוחלת כתובתה איבדה כל תנאי כתובה.³² היא הפסידה גם את נדונייתה אם אינה בעין.³³ אבל יש אומרים שלא הפסידה את נדונייתה אלא אם כן אמרה "כל מה שבשטר מחול לך".³⁴

סימן יא, ענף ו; תוספות, כתובות נא ע"א, ד"ה מני (הובא במשפט שלום, קפט, הגהה ב); בית שמואל, סו, ס"ק ט, בדעת הטור והרמ"א; שו"ת מטה אשר, סימן ג (ח ע"ג), בדעת טור, אהע"ז, סימן סו.

הפלאה, כתובות נא ע"א (ד"ה הא מני), מנמק, שכתבת "קיבלתי" עדיפה ממחילה בכתב, מפני שרואים כאילו פרע לה, כמו שיכול אדם להתחייב התחייבות חדשה בשטר. ואכן, בית שמואל ואחרונים נוספים מבחינים בין מקרה זה למחילת האשה, שזה נקרא "מחילה בכתב" ומחילה סתם נקראת "מחילה בעל פה"; מכאן שאם כתבה לשון מחילה, דינה כדינה בעל פה, ואינה מועילה (לפי חלק מהפוסקים).

משנת אברהם על ספר חסידים, סימן שיא (חלק א, עמ' קס), מסביר שאף שאינה יכולה למחול על כתובתה, מה שכותבת שקיבלה אינו בגדר מחילה אלא נחשב כאילו קיבלה, ומועיל מפני שהבעל אינו חייב לתת לה מאתיים זוז, אלא עליו להתחייב בכתב לתת, והרי התחייב.

דברות משה, ב"ב, חלק ב, סימן מג, ענף ג (עמ' קכט-קל), מנמק, שאין כאן איסור להשהות אשתו בלי כתובה, כיוון שהיא מודה שקיבלה את הכתובה, ואם כן היא צריכה להחזיר לו, ונחשב שיש לה כתובה בזה שאינה מחזירה. הוא מסביר שרק **כתובת** "קיבלתי" מועילה מטעם זה, אבל אם אמרה בעל פה "קיבלתי" תהיה נאמנת לומר שהחזירה לו, כך שבפועל לא תצטרך להחזיר, וגם אם היו עדים ואמרה "אתם עדיי", היא עלולה לטעון שהחזירה אף שזה שקר, כיון שהעדים יודעים שהקבלה היתה גם היא שקר, ועוד שהיא עלולה לטעון "משחקת הייתי", כיון שאין דרך אשה למחול כתובתה, ותהיה נאמנת במיגו שיכלה לומר "החזרתי", כך שבפועל לא תצטרך להחזיר; מה שאין כן אם כתבה לו, שלא תהיה נאמנת לומר שהחזירה לו, כי אילו החזירה היתה צריכה לקחת ממנה את השטר שבו כתבה "קיבלתי".

ראה שער רביעי, פרק חמישי, ה, הסברו של בית יעקב לדין זה.

²⁷ בני אהובה, הלכות אישות, יז, יט; שו"ת באר מים חיים (מוצרי), חלק א, אהע"ז, סימן טז.

²⁸ בני אהובה שם.

²⁹ רמב"ם, הלכות אישות, יב, ו.

נחלת שבעה, סימן יט, כותב נוסח שטר למחילת כתובה, ובחידושים, אות ד, הוא מדגיש שהמחילה מועילה רק אם נשאר לה שיעור כתובה דאורייתא, כלומר, שמוחלת רק על התוספת.

³⁰ כרם חמר, חלק ב, סימן מג. על תקנה זו ותקנות אחרות שבאו בעקבותיה, ראה: מ' עמאר, "מחילת האשה את זכויותיה הכספיות בתקנת פאסי", ספונות יט, עמ' 23-49.

³¹ שו"ת קרני ראם (אנקאוה), סימן סט.

³² שו"ע, אהע"ז, קה, ד; שו"ת יכין ובוועז, חלק א, סימן קלג (עמ' 370 ועמ' 390).

שו"ת מהרי"ט, חלק א, סימן לח, מביא את הדין שהמחילה כוללת את כתובת בנין דכרין, אף שזו זכות של בניה. עיין חלקת מחוקק, קה, ס"ק יא, ופתחי תשובה, אהע"ז, קה, ס"ק ג, בשאלה איך יכולה המחילה לפגוע במזונות הבנות ובבנים לעניין כתובת בנין דכרין. ברכת חיים (מגורי), כתובות נג ע"א (עמ' סו), מסביר שכיוון שהיא מוחלת לו על הנדוניה, נמצא שהבעל אינו יורש את הנכסים ממנה אלא זכה בנכסיה מחיים, והרי כתובת בנין דכרין היא רק במה שהבעל יורש ממנה, ולכן בניה אינה מקבלים כתובת בנין דכרין.

חידושי ר' עקיבא איגר, כתובות נג ע"א, כותב שלפי רש"י, הרא"ה והריטב"א, כתובות שם, גם במוחלת נדוניה אין לה כתובת בנין דכרין על הנדוניה, ואילו רמב"ם, הלכות אישות, יז, יט, סובר שאם מחלה על עיקר כתובתה, הפסידה כתובת בנין דכרין אף על הנדוניה, אבל המוחלת נדוניה יש לה כתובת בנין דכרין. ברכת חיים (מגורי), כתובות נג ע"א (עמ' סז) מסביר, שהרמב"ם סובר שכתובת בנין דכרין היא זכות האשה ולכן היא יכולה למחול עליו, ואילו רש"י וריטב"א סוברים שהיא זכות הבנים ולכן הוצרכו להסביר שהמחילה היא כפרעון (כפי שנימק הריטב"א שם) ולכן גם הבנים הפסידו.

מחילת הכתובה כוללת מחילה על זכות האשה למזונות לאחר מות הבעל³⁵, מפני שמזונות אלו הם אחד מתנאי הכתובה, ומחילת הכתובה מבטלת גם את תנאי הכתובה³⁶.

יש אומרים שהמחילה אינה כוללת מחילה על זכותה למזונות בחיי בעלה³⁷, מפני שזכותה למזונות בחיי אינה מתנאי כתובה אלא חכמים תיקנו שתקבל מזונות כנגד מעשה ידיה³⁸. משום כך, גם אם מחלה תנאי כתובה, יש לה מזונות, משום שזכותה למזונות בחיי אינה מכוח תנאי כתובה³⁹. ועוד, שגם אם נאמר שיש חיוב מזונות בחיי הבעל מצד תנאי כתובה, וחיוב זה נמחל במחילת הכתובה, עדיין חייב הבעל במזונותיה מצד שמעוכבת מלהינשא מחמתו⁴⁰.

³³ רמ"א, אהע"ז, קה, ד. חידושי הרשב"א, כתובות נד ע"א (הובא במגיד משנה, הלכות אישות, טז, א), כותב בסתם שהמוחלת כתובה, גם הנדוניה מחולה.

ר' יוסף חיים דאנון, בשו"ת שער אשר, חלק א, אהע"ז, סימן לח (קב ע"ג), כותב שאם הנדוניה בעין, אינה כלולה במחילה, מפני שאינה נקראת "כתובה", ועוד שזו מחילת זכות קניינית - ראה על כך בשער חמש עשרה. גם ר"א קובו, בשער אשר, שם (קב ע"ג), כותב בשם שו"ת ר' יחיאל בסאן, סימן קז, שלדעת הרמב"ן והרשב"א, נדוניה בעין אינה בכלל המחילה, מפני שרק כשאניס בעין, והיא באה לגבותם מכח שעבוד הכתוב בכתובה, אם כן הם נחשבים כתובה, אבל כשהם בעין, אינם מתייחסים כל כך לכתובה. והוא כותב (בדף קג ע"ב) שאם לא הביאה מטלטלין בנדוניה אלא כסף, הם כלולים במחילה מפני שאינם אותם מעות שהכניסה לו; אם אבל הכניסה מטלטלין ושמו אותם בכסף, והם בעין, אינם כלולים במחילה, כיוון שכשהיא באה לגבות, נוטלת אותם משום שבח בית אביה (שו"ע, אהע"ז, פח, ג), וגם אפשר לכוף אותה ליטול אותם ואינה יכולה לבקש כסף במקומם.

אבל ר"א קובו, בשער אשר, שם (קב ע"ג), מביא שר' חיים ו' אלווייה סובר שגם נדוניה שבעין כלולה במחילת כתובה, מפני שלשון "כתובה" כולל גם נדוניה בעין, ועוד, שבנדוניה שלנו שמים את המלבושים ועושים אותם כסף וכותבים בכתובה "הכלה הכניסה מלבושים שנערכו בסכום כך וכך". ר"א קובו שם (קג ע"ג) מדייק משו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן קנב, שהמחילה כוללת גם נדוניה שהיא בעין.

במחילת נדוניה (נכסי צאן ברזל ונכסי מלוג) יש גם בעיה של טענת "נחת רוח עשיתי לבעלי" - ראה על כך בשער תשיעי, ליד ציון הערה [102].

³⁴ שו"ת מהר"י וייל, סימן יט; רמ"א, אהע"ז, קה, ד.

שו"ת הריב"ש, סימן שיז, מביא את המחלוקת לגבי הנדוניה.

שו"ת באר מים חיים (מוצירי), חלק א, אהע"ז, סימן טז, כותב שגם לדעה זו, אם קרעה את שטר הכתובה, הנדוניה מחולה.

³⁵ מרדכי, כתובות, סימן קסג; שו"ע אהע"ז, צג, ט; יכין ובוועז שם.

דעה חולקת: ר"ן על הרי"ף, כתובות יט ע"ב (בדפי הרי"ף), מביא דעה שיש לה מזונות לאחר מותו.

³⁶ רש"י, כתובות נג ע"א (ד"ה אין); ר' מיכאל פודור, תבונות ארי (תשנ), עמ' קצג. פסקי רי"ד שם נימק, משום שמזונות תלויים בכתובתה, שהרי היא ניזונית רק עד שתגבה כתובתה, וכיוון שמחלה כתובתה, כאילו גבתה, ואין לה מזונות. נימקו מתאים לשיטה שמחילה היא כפרעון (ראה שער ראשון, פרק רביעי).

³⁷ רש"י, כתובות נג ע"ב (ד"ה אין לה מזונות); רא"ש, כתובות, פרק ד, סימן כד.

³⁸ רא"ש שם; ר"ן על הרי"ף, כתובות יט ע"ב (בדפי הרי"ף); בית שמואל, צג, ס"ק יט; ביאור הגר"א, אהע"ז, צג, ס"ק כא.

³⁹ בית שמואל, שם.

⁴⁰ נחל יצחק, סוף חלק א לאהע"ז, סימן עז, ענף ג.

עיי' שם, שהוכיח מיבמות פה ע"א, ומרש"י, גיטין יב ע"א (ד"ה ופרכינן), שגם בחיי הבעל מזונותיה הם מכוח תנאי כתובה.

הוא מוכיח שיש חיוב מזונות מצד שמעוכבת להינשא מחמתו, מקל וחומר מאשה שהיא ספק מגורשת, שבעלה חייב במזונותיה מטעם זה (כתובות צז ע"ב). וכתב שנפקא מינה מזה שאם הבעל משליש עבורה גט ומוכן לגרשה, ואם כן אינה מעוכבת מלהינשא מחמתו, יסכימו גם בעלי דעה זו שהמוחלת כתובתה אין לה מזונות בחייה.

ר"ש ישראלי, במשפטי שאול, סימן כח = עדות ביהוסף (קאפח), סימן יב, מקשה על נחל יצחק, מהרא"ש והר"ן שם, שנימקו שמזונות בחיי הבעל אינם מתנאי כתובה אלא הם כנגד מעשי ידיה, שלא כמו הנחל יצחק. והוא דוחה את סברתו של נחל יצחק, שחייב במזונות אשתו מצד שמעוכבת מחמתו מלהינשא, שחיוב זה קיים רק אם אינה חיה עמו, כגון ספק מגורשת, שאינה אתו, ואף עם אחר היא מעוכבת מלהינשא; אבל אין לחייב מטעם זה באשה החיה עם בעלה ברצונה הטוב ואינה רוצה להנשא לאחר - אינה נחשבת מעוכבת מחמתו. אשר להוכחות נחל יצחק מהמקורות המגדירים מזונות בחיי הבעל כתנאי כתובה, הוא מיישב שאמנם הוא מחיוב תנאי הכתובה אבל אינו תלוי בחיוב הכתובה בפועל, ורק נובע מעצם קשר האישות כשם שהכתובה מתחייבת מקשר זה, ולא תלאוהו חכמים בחיוב הכתובה בפועל, אלא במעשי ידיה, וכל עוד האשה מוכנה לתת מעשי ידיה לבעל, הוא חייב במזונות מכוח תנאי כתובה זה, ולכן גם אם אין עליו חיוב הכתובה מפני שהאשה מחלה, חיוב המזונות קיים.

לעומתם, אחרים אומרים שמוחלת כתובתה אין לה מזונות אף בחייו⁴¹, מפני שהמוחלת כתובתה כאילו מוחלת במפורש על כל החיובים שהבעל חייב לה⁴².

יש אומרים שמחילתה אינה כוללת מחילה על חיוב הבעל לתת מזונות לבנותיהם⁴³, מפני שחיוב זה אינו תלוי בכתובה אלא הוא תנאי בפני עצמו⁴⁴. לעומתם, אחרים אומרים שגם חיוב זה נמחל⁴⁵, מפני שהיא כאילו מחלה בפירוש על כל החיובים שהוא חייב לה⁴⁶.

לכל הדעות, מחילתה אינה כוללת את חיוב הבעל לתת מזונות לבת אשתו מאיש אחר, אם התחייב לה במיוחד⁴⁷, מפני שחיוב זה אינו חלק מתנאי הכתובה אלא חיוב עצמאי⁴⁸, ועוד, שהבת כבר נולדה כשהתחייב הבעל במזונותיה, וזכתה אז במזונותיה, ולכן האם אינה יכולה למחול עליהם, ודווקא על מזונות בנותיו היא יכולה למחול, מפני שהן עדיין לא נולדו בשעה שהתחייב האב במזונותיהן בכתובה, ועוד לא זכו בהם⁴⁹.

פרק שלישי: פועל

א. חיוב פועל לעבוד

בדרך כלל, פועל יכול לחזור בו מחיובו לעבוד אף באמצע היום⁵⁰. אבל יש מצבים שאינו יכול לחזור בו, כגון במלאכה שהיא בגדר "דבר האבד". במצבים כאלו, יש אומרים שגם אם המעביד מחל לפועל על חיובו לעבוד, אינו מחול, מפני שגופו קנוי למעביד⁵¹.

⁴¹ רמב"ם, הלכות אישות, יז, יט. שו"ע, אהע"ז, צג, ט, מביא את שתי הדעות. ר"ש ישראלי, במשפטי שאול, סימן כח = עדות ביהוסף (קאפח), סימן יב, כותב שגם לדעת הרמב"ם, אם מחלה בעד תמורה, אינה מפסידה מזונות בחיי הבעל, כיוון שדובר במפורש רק על מחילת הכתובה, ודינה כמוכרת כתובתה, שאינה מפסידה מזונות (בית שמואל, צג, ס"ק יח). אבל ר"י קאפח, שם, כותב שאף אם היא מקבלת תמורות לפי ההסכם, אינן כנגד כתובתה אלא כנגד זכויות אחרות שקיבל הבעל על פי ההסכם, אבל כתובתה נמחלה כפשוטה, מפני שאין דרך בני אדם לכתוב לשון מחילה כאשר הדבר נגד תמורה, אלא כותבים שמקבלת כנגד או תמורת כתובתה, ואין הנמחל שוטה עד כדי כך שישלם תמורה, ועם זאת יאמר שעשו לו חסד ומחלו לו, ובעצם כל מחילה היא כנגד תמורה, ולדברי ר' ישראלי בטל דין מחילה מן העולם. הוא כותב שהבעל יכול לטעון קים לי כרמב"ם.
⁴² ר"ן שם, בדעת הרמב"ם.

נחל יצחק שם נימק שהרמב"ם סובר שבמקרה זה לא שייך אף אחד משני הטעמים לחיוב מזונות: הטעם שהוא תנאי כתובה לא שייך, מפני שנמחל על ידי מחילת הכתובה (שם, ענף ב), והטעם שמעוכבת להינשא מחמתו לא שייך מפני שהיא זו שגרמה לכך שאין לה מזונות, בכך שמחלה (ענף ד).

ר"ש ישראלי, במשפטי שאול, סימן כח = עדות ביהוסף (קאפח), סימן יב, נימק, שמאחר שמחלה מעצמה, ודאי מחלה בעין יפה, וקיים אומדן דעת שמרצונה למחול לו הכל, אף שלרמב"ם, הלכות אישות, י, ז, מזונות האשה בחיי הבעל הם מן התורה, ואילו כתובה היא רק מדרבנן.

⁴³ פסקי רי"ד, כתובות נג ע"א; ראב"ד, הלכות אישות, יט, יב; רמ"א, אהע"ז, קיב, א; בית שמואל, קיא, ס"ק יא.

⁴⁴ פסקי רי"ד שם.

⁴⁵ רמב"ם, הלכות אישות, יט, יב.

בית שמואל, קיב, ס"ק ג, מסביר, שטעם הראב"ד הוא, שאינו יכול למחול מה ששייך לבנות; ואילו הרמב"ם שם סובר שגם מזונות הבנות נמחלו, מפני שמזונות נגרות אחר הכתובה.

ראה בשער ראשון, פרק חמישי, בהסבר צפנת פענח למחלוקת זו.

⁴⁶ ר"ן, כתובות יט ע"ב (בדפי הרי"ף), בדעת הרמב"ם.

⁴⁷ שו"ע, אהע"ז, קיד, ג. ראה על כך בשער שביעי.

⁴⁸ בית שמואל, קיב, ס"ק ג.

⁴⁹ חלקת מחוקק, קה, ס"ק יא.

שארית יעקב (רוטבלום), חלק א, דף קא ע"א, מוצא נפקות בין הטעמים, באיש שגירש את אשתו ונשא אותה שוב, ובשעת הנישואין השניים עשה קניין על התחייבותו: לפי הטעם חלקת מחוקק, אינה יכולה למחול מפני שהבנות היו בעולם בשעת הקניין, וזכו כבר, בין אם עשה קניין מיוחד על מזונותיהן ובין אם עשה את הקניין על מזונות הבנות בכלל שאר תנאי כתובה, ואפשר לומר שהבעל עשה קניין כדי לחזק את כוח הבנות, שלא תוכל האם למחול; אבל לפי טעם הבי"ש, כאן אם עשו קניין בנפרד למזון הבנות, אינו מחמת תנאי כתובה, לכן האם לא יכולה למחול, אבל אם עשו קניין בכלל תנאי הכתובה, נגרר החיוב אחר הכתובה, ויכולה למחול. הוא כותב שר' יונתן הכהן, המובא בתשב"ץ, חלק ב, סימן קלח, ובאבני מילואים, קיב, ס"ק ב, סובר בזה כמו חלקת מחוקק.

⁵⁰ בי"מ י ע"א.

⁵¹ מהר"ם מרוטנבורג, בשו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתעג = שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן עז = דפוס לבוב, סימן רה = דפוס קרימונה, סימן קכה = מרדכי, בי"מ, סימן שמו (הובא בב"י, חו"מ, שלד, ה, בשו"ת מהרשד"ם

אבל יש אומרים שמועילה מחילה לפועל⁵², מפני שלדעתם פועל אין גופו קנוי למעביד⁵³.

לגבי שכר שקיבל הפועל כבר: אם המעביד מחל לפועל, כגון שאמר לו "לך", אחרי שקיבל את כל שכרו, הפועל אינו צריך להחזירו, מפני שגם השכר נמחל⁵⁴. אבל זאת דווקא במלאכה שאינה דבר האבד, שבלאו הכי הפועל היה יכול לחזור בו, ומכאן שהמעביד התכוון למחול על השכר; אבל בדבר האבד, שאינו יכול לחזור בו, ייתכן שהמעביד התכוון למחול רק על חובתו לעבוד⁵⁵, ואין הוכחה שמחל על השכר, ולכן הפועל

אהע"ז, סימן קצח, בשו"ת תורת חכם, סימן כז, דף קה ע"ב, בשו"ת מהרי"ט, חלק ב, יו"ד, סימן נ-נא, בשו"ת נאמן שמואל, סימן קא, דף קלב ע"ב, בקובץ שיעורים, בבא בתרא, אות נח, ובמחנה אפרים, הלכות שכירות, סימן י; שו"ת בנימין זאב, סימן רכה.

מהר"ם מסתמך על הסוגיה בב"מ י ע"א שמדמה פועל לעבד עברי, ועל הסוגיה בקידושין טז ע"א האומרת שאין מועילה מחילת אדון לעבד עברי על חיובו לעבוד, מפני שגופו קנוי לאדון (ראה שער ארבע עשרה). הוא עוסק במלמד. שו"ת מהרי"ט, חלק ב, יו"ד, סימן נ, מבאר שמהר"ם סובר שבמצבים כאלו שהפועל אינו יכול לחזור בו, חל שעבוד על גופו של הפועל כדין עבד עברי, ולכן המעביד אינו יכול לומר "אי אפשי בתקנת חכמים שתיקנו לתועלת הפועל לא יוכל לחזור בו", מפני שהשעבוד לא נפקע בדברים בעלמא.

א' ורהפטיג, ההתחייבות, עמ' 295, מנמק את דעת מהר"ם, שהמעביד יכול לחזור בו ממחילתו כדי למנוע מעצמו דבר האבד. ואין דבריו מובנים, שהלא ידע מראש שהדבר אבד, ובכל זאת מחל.

בכתב: שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סימן קיט (הובא בשבט בנימין, סימן רצד), כותב שמועילה מחילה לפועל **בכתב**. אבל ש"ך, חו"מ, שלג, ס"ק מו (הובא בשו"ת פרחי כהונה (הכהן), אהע"ז, סימן כג, דף קד ע"ד), כותב שאין הבדל בין אמירה לכתובה. נתיבות המשפט, שלג, ס"ק יח, כותב שטעם מהרשד"ם הוא שאף שפועל גופו קנוי, מועילה מחילה בקניין (כך נראית כוונתו), וכתובה מועילה כמו קניין; ואילו הש"ך סובר שהלשון "לך מעמדי" (הנידון במהר"ם) הוא לשון גרוע ואינו מועיל גם בכתב; ומה שכתבו תוספות, קידושין טז ע"א (ד"ה לימא), ש"זיל" מועיל בעבד עברי בשטר אף על פי שגופו קנוי, כוונתם רק ללשון שהזכירו, "הרי אתה לעצמך", אבל לשון גרועה אינה מועילה אפילו בכתב, כפי שמוכח מכתובות פג ע"א. כנראה, הוא סובר שכמו שעבד עברי משתחרר בשטר שחרור (בלשון טובה), כך מועילה מחילה בכתב לפועל בלשון טובה, מדין שטר שחרור.

⁵² מישרים, נתיב כט, חלק ד; רמ"א, חו"מ, שלג, ח (הובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא ג, חלק ב, סימן ח, בשו"ת מהר"ש ענגיל, חלק א, סימן פ, בשו"ת הרי בשמים, חלק א, סימן סב, ובשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סימן טז, דף פו ע"ג); ש"ך, חו"מ, שלג, ס"ק מז; חקרי לב, חו"מ, חלק א, סימן קכה (רא ע"ב). רמ"א כותב שדי לומר "לך מעמדי" גם בלי מחילה.

גם שו"ת הרדב"ז, סימן שלג, כותב שמועילה מחילה למלמד גם לדעה שאינו יכול לחזור בו מעצמו. הוא כותב שגם מהר"ם דיבר רק במלמד, והוא מסכים שבפועל אחר, אף בדבר האבד, שבו הפועל לא יכול לחזור בו מעצמו, בכל זאת מועילה מחילת המעביד, מפני שגם אם הפועל גרם לו הפסד, הוא חייב לו ממון בלבד, ועל זה יכול המעביד למחול. אבל הוא עצמו בשו"ת הרדב"ז, סימן שנ (הובא בשו"ת מפי אהרן, סימן טו, דף פד ע"א, ובשו"ת ברכת משה (שאצקס), סימן מב), כתב שפועל קניין על התחייבותו לעבוד, מאחר שאינו יכול לחזור בו, גופו קנוי כעבד עברי ואין מועילה בו מחילה בלי קניין. שו"ת מור ואהלות (ענתבלי), סימן כו (קטז ע"ג), כותב שדבריו בסימן שלג עיקר, ואין לסמוך על דבריו שבסימן שנ. פתחי תשובה, חו"מ, קעו, ס"ק ב, מעיר על סתירת הרדב"ז.

שו"ת לחם רב, סימן ק, כותב שתוספות, קידושין יז ע"א (ד"ה חלה), ור"ש בר אברהם, בתשובות מימוניות, ספר קניין, סימן ל, שכתבו (לעניין אחר) שפועל אין גופו קנוי, סוברים שמועילה מחילה לפועל באמירה. וכתב (והובא בשו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן צז, דף קא ע"א) שאפשר לטעון קים לי כדעתם.

חקרי לב, חו"מ, חלק א, סימן ה, מביא את הרמ"א. אבל בחלק ב, סימן כד (עמ' פח), הוא מביא את המרדכי. המחלוקת מובאת בספר ההתחייבות, עמ' 273.

אבל הרמ"א כותב שמסיבה אחרת לא מועילה מחילה למלמד: מפני שהמעביד אינו יכול למחול על זכותו של בנו ללמוד מן המלמד הזה. ראה על כך בשער שביעי, על מחילת זכות של אחר.

⁵³ ביאור הגר"א, חו"מ, שלג, ס"ק מו; קהילות יעקב, קידושין, סימן ה (במהד' תש"י, סימן ג במהד' ראשונה), אות א. ש"ך מסביר, שיש לפועל דין עבד עברי רק לקולא, שיכול לחזור בו (וזה הנידון בב"מ י, שהובא בהערה 51), אבל לא שיהיה גופו קנוי.

⁵⁴ ש"ך, חו"מ, שלג, ס"ק מט.

כמו כן, משו"ת שאגת אריה, חלק קול שחל, סימן יב (כח ע"ד), עולה שהפועל פטור מלהחזיר את השכר, והוא דן רק במצב שהתוכחו אם מחל.

דעה חולקת: שו"ת ושב הכהן, סימן עב (הובא על ידי ר' אליהו ילוז, בשו"ת מפי אהרן, סימן טז, דף פז ע"א), כותב שלדעת רש"י ורמב"ם, אם הפועל כבר קיבל כסף מהמעביד, הכסף לא נמחל אלא אם כן המעביד אמר בפירוש "לך", ואין לי עליך דמים", מפני ששעבוד ממון שונה משעבוד הגוף, וייתכן שמחל רק על חיוב גופו לעבוד ולא על הכסף.

⁵⁵ ולדעת הרמ"א הנ"ל, מחילה זו חלה, ולדעת מהר"ם מחילה זו אינה חלה, ובכל זאת ייתכן שהמעביד טעה וחשב שהיא חלה, והתכוון למחול רק על חובת העבודה ולא על השכר.

חייב להחזיר את השכר⁵⁶. גם בדבר האבד, אם אמר המעביד "ואין לי עליך כלום", ברור שהתכוון למחול גם על השכר⁵⁷.

ב. זכות פועל לעבוד

פועל (או אומן) שנשכר לעבודה וחזר בו מרצונו לעבוד, אינו יכול לחזור בו מחזרתו, מפני שמחל בכך על זכותו לעבוד, ודי באמירה, מפני שאין גוף המעביד משועבד לו⁵⁸.

ג. זכות פועל לחזור בו

כאמור⁵⁹ פועל זכאי לחזור בו מהסכמתו לעבוד. הוא אף אינו יכול למחול על זכות זו, אף בדרך התנאה מראש, מפני שאין זו מחילת זכות ממונית, אלא התורה היא שמקנה לפועל את האפשרות להפסיק את שעבוד גופו, וזה כמו התנאה על אונאה או שמיטה, שאינה מועילה⁶⁰. כמובן, הוא יכול שלא להפעיל את זכותו, אלא להמשיך לעבוד, אבל מחילתו אינה כובלת, והוא יכול לחזור בו ממנה, ולהפעיל את זכותו להפסיק לעבוד.

ד. איסור הלנת שכר שכיר

פועל יכול לעשות תנאי מראש עם המעביד שלא יעבור על "בל תלין", אם ילין את שכרו⁶¹, משום שבכך הוא מוחל לו⁶². הפועל יכול למחול אחרי סיום העבודה, על זכותו לקבל את שכרו בזמנו⁶³.

⁵⁶ שו"ת תועפות ראם (טויבש), חו"מ, סימן לד.

גם שו"ת ושב הכהן, סימן עב (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, שלג, ס"ק טז), נוטה להבחנה זו, והקשה על הש"ך, מדוע לא עשה הבחנה זו. וסיים שצריך עיון למעשה.

⁵⁷ שו"ת ושב הכהן, סימן עב.

⁵⁸ חקרי לב, חו"מ, חלק ב, סימן כד (עמ' פח-פט) (גם אם היה דבר האבד, שבו הפועל אינו קנוי למעביד); שו"ת לחם רב, סימן עא, שו"ת כרם שלמה (אמריליו), יו"ד, סימן כא; שו"ת הראנ"ח, חלק א, סימן צח, בסופו; ר' יוסף מרדכי ידיד הלוי, בשו"ת מפי אהרן, סימן טו (פד ע"א), ובשו"ת תורת חכם, סימן כז (קה ע"ב-ע"ג), וסימן כח (קה ע"ג); ר' אליהו ילזו, בשו"ת מפי אהרן, סימן טז (פו ע"ג); שו"ת ברכת משה (שאצקס), סימן מב. חקרי לב, מפי אהרן ותורת חכם עוסקים ברב שמחל על מישרתו.

גם שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סימן ס, עוסק ברב שמחל על זכות רבנותו, ואחר כך טען שמסר המודעא על מחילתו; הרי שהמחילה עצמה תקפה.

דעה חולקת: שו"ת מנחת שי (שור), חלק ב, סימן צו, כותב שרב שאמר "איני רוצה עוד ברבנות זו", אין זכותו נמחלת בדיבור בלבד, כמו שאין מועילה מחילה על משכון (ראה שער חמישי). כנראה, הוא סובר שרבנות היא מעין זכות קניינית, מפני שהיא בגדר חזקה; ראה שער חמש עשרה, על מחילת חזקות.
⁵⁹ ליד ציון הערה 50.

⁶⁰ ארחות משפט, עמ' קז, על פי קצות החושן, שלג, ס"ק ה' וס"ק ז, וש"ך, ס"ק יד.

דעה חולקת: חידושי הריטב"א (החדשים), ב"מ עה ע"ב, ושו"ת הריטב"א, סימן קיז, כותב שפועל שנשכר בקניין אינו יכול לחזור בו, ושו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן צז (קא ע"ג), מנמק, שלדעתו מועילה התנאה על הדין שהוא יכול לחזור בו, מפני שלדעתו "עבדי הם - ולא עבדים לעבדים" (ב"מ י ע"א) נאמר רק על עבד עברי ולא על פועל, ומה שאומר התלמוד (שם) שפועל יכול לחזור בו בגלל "עבדי הם", כוונתו שכיוון שפועל אין גופו קנוי בגלל האיסור להיות עבד לעבדים, לכן הדין נותן שיוכל לחזור בו, בסתם, אם לא התנה. והוא מעלה אפשרות שגם שו"ת הריב"ש, סימן תעו, שכתב שגם אם עשה קניין יכול לחזור בו, מסכים שאם התנה בפירוש שלא יוכל לחזור בו, תנאו קיים; אבל א' ורהפטיג, ההתחייבות, עמ' 290, הערה 312, מעיר ששו"ת הריב"ש, סימן תפד, כותב שאין תנאי מועיל לעבוד בגופו על כרחו.

גם א' ורהפטיג, ההתחייבות, עמ' 290-289, מעלה אפשרות לנמק כך את הריטב"א, שהפועל מוחל על זכותו (אבל הוא מעלה נימוקים אפשריים אחרים - עיין שם), ומסביר שאף שמחילה מועילה בלי קניין, בפועל צריך קניין, מפני שסתם שכירות פועל חלה בלי קניין אלא בהתחלת מלאכה, לכן צריך קניין למחילה על זכות החזרה (כלומר שמדובר שלא מחל בפירוש על הזכות לחזור בו, אבל העובדה שעשה קניין מלמדת שזאת הייתה כוונתו, מפני שקניין בא "לטפויי", כדברי שו"ת הריטב"א שם). הוא מוסיף שאף שזכות זו נוגעת לחרותו האישית של הפועל, הריטב"א סובר שזה בגדר "דבר שבממון" שמועילה בו התנאה, כמו שהוא סובר שחיוב עונה הוא דבר שבממון ומועילה בו התנאה (ראה הערה 234).

⁶¹ ספר חסידים, סימן תתרכסו (הובא בש"ך, חו"מ, שלט, ס"ק ב).

אהבת חסד, חלק א, פרק י, נתיב החסד, ס"ק כד, מעלה אפשרות שהתנאי מועיל גם אם אמר "על מנת שלא יהיה עלי בל תלין", מטעם מחילה, ואף שלא מועיל "על מנת שאין לך עלי אונאה", זה משום שייתכן שחשב שבאמת אין במכר אונאה (סמ"ע, רכז, ס"ק לז), מה שאינו כן כאן.

פרק רביעי: שותפות

ראובן ושמעון שהשתתפו לזמן קצוב לעסוק במשא ובמתן בשותפות עסקית, ועשו על כך מעשה קניין, ובתוך הזמן אמר ראובן לשמעון שהוא מוחל לו על חיובו להמשיך בשותפות (כי ראובן עצמו רצה להפסיק), ושמעון הסכים - מחילת ראובן מועילה בלי קניין, ואינו יכול לחזור בו מהמחילה⁶⁴.

⁶² ר"ד רוסט, המובא בחידושי ר"מ זמבה, סימן לא, הערה יג. נראה שכוונתו היא שהפועל מוחל על זכותו לקבל את שכרו בזמנו. אין נראה לפרש שהוא שומר על זכותו לתבעו בזמנו ומוחל רק על הצד האיסורי. אבל ערך שי, חו"מ, שלט, י, מביא שזוהר, ויקרא פה ע"א, אומר שגם אם אמר הפועל למעביד "תהא השכירות בידך", אסור לו לעכבו. ייתכן שיש הבדל בין התנאה בשעת השכירות, שמועילה, למחילה אחרי המלאכה, שאסורה. פשוט שפועל יכול למחול על שכרו אחרי שעבד, כפי שכתב שו"ת ישיב יצחק, חלק י, סימן מג (עמ' רמא), שהמחילה תקפה בלי קניין.

ראה ליד ציון הערה 240, ובהערה שם, על פועל המוחל על זכויות לא-ממוניות שלו. **מחילת עבד עברי על זכויותיו:** רא"ש, קידושין, פרק א, סימן כז (הובא בקניין פירות, על מסכת עבדים, סימן מד), כותב שעבד עברי יכול למחול על זכותו לקבל רמת חיים השווה לשל האדון (קידושין כ ע"א). הוא נוקט שהאדון יכול להתנות עמו שלא תהיה לו זכות זו. וראה הערה 251, בשאלה האם זה כולל מחילה שתגרום לו צער הגוף. לעניין האיסור להעביד עבד עברי בעבודות בזויות כגון שילוך את בגדי אדונו אחריו לבית המרחץ (רמב"ם, הלכות עבדים, א, ז), כותב שלי"ה, שער האותיות, אות ק, קדושת האכילה (אות קסז במהד' יד רמה) (הובא במגן אברהם, קסט, ס"ק א), שאם התנו מראש שיעשה עבודות כאלה, מותר. גם אוצר המלך, על הרמב"ם, הלכות עבדים, א, ז, כותב שמועילה מחילה, כמו שמועילה מחילת כהן על שימוש בו כיוון שהוא עושה פעולות כאלה עבור עצמו (כאמור ליד ציון הערה 166), ואף כאן, העבד עושה פעולות כאלה עבור עצמו. אבל קניין פירות, על מסכת עבדים, סימן מד, נוטה לומר שאין מחילה מועילה.

לעניין האיסור למכור עבד עברי בצורה בזויה (רמב"ם, הלכות עבדים, א, ה), כותב אוצר המלך, על הרמב"ם, הלכות עבדים, א, ה, שאין מועילה מחילת העבד על כך, מפני שעל עצם המכירה יש הגבלות, שהוא רשאי למכור את עצמו רק אם אין לו מה לאכול (רמב"ם שם, א, א).

שו"ת חסד לאברהם (תאומים), מהדורא קמא, יו"ד, סימן מו, כותב שעבד עברי אינו יכול למחול לאדון על חיובו להעניק לו כשהוא יוצא לחרות (רמב"ם, הלכות עבדים, ג, יד), מפני שאין לו שעבוד על האדון אלא יש על האדון רק מצות נתינה, ואין יורדים לנכסי האדון, וזה כמו דבר שאינו ברשותו, שאין מועילה בו מחילה. א' ורהפטיג, ההתחייבות, עמ' 290, הערה 306 נוטה לומר שעבד עברי אינו יכול למחול על זכותו לצאת ב"גרעון כסף", מפני שהתורה הקפידה שתהיה לו אפשרות להשתחרר, מתוך התנגדות התורה לעבדות כפויה.

⁶³ רח"מ לינדר, "הערות נחוצות בהלכות תשלומי שכר שכיר בזמנו", בית אהרן וישראל, גל' מו, עמ' קמג. הוא מביא ראייה מהדין שאם הפועל אינו תובע את המעביד, המעביד אינו עובר (שו"ע, חו"מ, שלט, י). ואכן אהבת חסד, חלק א, פרק ט, נתיב החסד, ס"ק כט וס"ק לג (הובא בבית אהרן וישראל, גל' סב, עמ' קלט), כותב שהטעם שהמעביד אינו עובר שם הוא מפני שבזה הוא מגלה את דעתו שהוא מוחל על חובת התשלום בזמנו. אבל יש להעיר שאין ראייה משם שגם אם הפועל חוזר בו ממחילתו ותובע, המעביד אינו עובר.

⁶⁴ שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן שכו (הובא בשו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה, דף ח ע"א, בשו"ת שערי עזרה, טראב, חו"מ, סימן ב, בשו"ת מהרי"א הלוי, חלק א, סימן עד (על שותפות ברווחי ריחיים), בשו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב, דף סב ע"א, ובפתחי תשובה, חו"מ, קעו, ס"ק יב) וסימן שנ (הובא בשערי חיים, על ספר המקח, שער א, דף ע"ג). כמו כן, ר' אהרן שמואל, בשו"ת אוהל יעקב (ששפורטש), סימן כט, עוסק בשניים שהשתתפו בשבועה לעשר שנים, ואחר כך ראו שהרווחים מועטים, והסכימו לבטל את השותפות, ומחלו זה לזה. והוא פוסק שהיות שלא עשו קניין מתחילה על השותפות, אינה מחייבת אותם, וגם אם התחילו להתעסק, יכול כל אחד לבטל את השותפות מכאן ולהבא (רמ"א, חו"מ, קעו, א-ב), אלא שכאן חייבים להמשיך בשותפות מצד השבועה, וכיוון שמחלו זה לזה, השבועה בטלה (למעשה המחילה כאן אינה על חיוב ממוני אלא על שבועה גרידא). גם ר"י ששפורטש בסימן ל, שם, כותב שהמחילה תקפה, אלא שהוא כותב שהמחילה חלה רק מזמן המחילה, ולא מתחילת השותפות, ורק אם כתבו בשטר המחילה בפירוש שביטלו את השותפות מתחילתו, היא בטלה מעיקרא. ראה שער עשירי, בשאלה מדוע בנידונו של הרדב"ז אין אומרים שהמחילה בטלה מפני שמן הסתם השתנה מצב הדברים בינתיים.

דעות חולקות: הרדב"ז עצמו, חלק א, סימן מט, כותב לגבי הפסקת שותפות עסקית, שאף שכל נכסי השותפות הם בחזקת שני השותפים, המחילה צריכה קניין, מפני שבכל זאת כל אחד מוחזק בחלקו, כלומר זו מחילת בעלות (ראה שער ארבע עשרה, שמחילת בעלות תקפה רק אם עשו קניין).

בני חיי, חו"מ, קעו, הגהות הטור, אות נב, כותב שאם שותפים כתבו בשטר שהם משעבדים את עצמם זה לזה בקניין לזמן קצוב, לא מועיל שימחלו זה לזה על השעבוד בתוך הזמן, כיוון שגופו של כל אחד השתעבד לחברו בקניין, ולכן צריך קניין אחר לבטלו, ולכן מועילה מחילה רק בקניין.

כמו כן, שו"ת נאמן שמואל, סימן קא (קלב ע"ג), כותב ששותפים במשא ומתן משועבדים זה לזה בשעבוד הגוף לחלק ביניהם את הרווחים, ואם הסכימו לחלוק באמירה בעלמא, לא נמחל שעבודם (נקודה זו הובאה בשבט בנימין, סימן רצד), כמו שכתב מהרי"ם על מלמד (ראה ליד ציון הערה 51), והסכמתם לחלוק אינה מחילה. עוד כתב (בדף קלג ע"ב)

אבל אומנים שעשו שותפות בקניין לעסוק במלאכה, יש להם דין פועל, שגופו קנוי, ולכן כדי למחול על חיובם זה לזה נדרש קניין⁶⁵.

שותפים במטלטלין, שהסכימו לחלק אותם ביניהם לפני הזמן הקבוע למכירת מטלטלין כאלו, יש בכך מחילה על השעבוד שיש לכל אחד על שותפו לשמור על חלקו של האחר ולתקן את ענייניהם, והיא אינה צריכה קניין, שהרי חלוקת השותפות אינה מוציאה שום דבר מרשות אחד מהם, אלא רק מבררת מהו חלקו של כל אחד, וכיוון שהשעבוד נמחל, כל אחד מהם יכול לדרוש מחברו לחלוק, מפני שכל אחד יכול לומר "איני מוכן שאדם זר יעסוק בסחורה שלי"; ודווקא שותפים **בקרקע** יכולים לחזור בהם גם אחרי שהסכימו לחלוק⁶⁶, מפני שכל אחד מהם מוחזק בכל הקרקע, וכדי להוציא אותה מרשותו, צריך מעשה קניין שמועיל בהקנת קרקע⁶⁷.

כל זה במחילת שותף תוך כוונה שחלקו יישאר שלו, אלא שהשותפות תיפסק. עניין אחר הוא מחילת שותף על חלקו, תוך כוונה שחלקו ייקנה לשותף האחר. אם מדובר בשותפות בנכס, זוהי מחילת בעלות, שתקפה רק בקניין, כפי שנראה בשער ארבע עשרה⁶⁸. אבל אם זאת הייתה רק שותפות עסקית בסכום ממון, מועילה מחילה כזאת בלי מעשה קניין, שכל הרווחים יהיו שייכים לנמחל⁶⁹.

יש מי שאומר ששותף א אינו יכול למחול לשותף ב על חלקו בחוב שלוי חייב לשותפות ועוד לא פרע, מפני שמחילה שייכת רק בדבר שהנמחל מוחזק בו, ולא בדבר שאינו בידו וצריך שיתן לו אדם אחר, וכאן שותף ב אינו חייב לשותף א בקשר לחוב של לוי, וכדי ששותף ב יקנה את חלקו של שותף א בחוב, צריך מעמד שלשתן, אבל לשון מחילה אינה מועילה⁷⁰.

ש אם עשו קניין על השותפות, וכל אחד זכה בחלק חברו להרוויח בו, זכות זו אינה מתבטלת במה שהסכימו לבטל את השותפות, עד שיאמר כל אחד "הריני כאילו קיבלתי".

שו"ת לחם רב, סימן ק, כותב שלפי מהר"ם (ליד ציון הערה 51) שאין מועילה מחילה לפועל באמירה מפני שגופו קנוי, גם בשותפים לא תועיל מחילה באמירה מפני שהם כשכירים זה לזה. אבל בסוף תשובתו הוא מעלה אפשרות שמהר"ם מודה שבשותפים מועילה מחילה, מפני שמתוך שמצייתים זה לזה, גומרים בדעתם. **מחילה על הזכות לדרוש פירוק השותפות**: שו"ת כסאות לבית דוד, חלק ב, סימן לו, אות ג, כותב שבהסכם בין שותפים להאריך את משך השותפות, אין אומרים שההסכם תקף בלי קניין מפני שכל אחד מוחל בכך על הזכות שהייתה לו עד עכשו לתבוע פירוק השותפות (עם סיום הזמן המקורי) - מפני שיש בהסכם גם התחייבות של כל אחד לעבוד בעבור השותפות, וייתכן שלשם כך צריך קניין.

⁶⁵ רדב"ז, סימן שנ, שם. ראה ליד ציון הערה 51, על מחילה לפועל.

דעה חולקת: שו"ת מור ואהלות (ענתבי), סימן כו (ק"ז ע"א), כותב שגם אם השתתפו בקניין, המוחזק יכול לומר "יקים ליי" שמועילה מחילה באמירה, שהרי יש אומרים שגם מחילה לפועל מועילה (ראה ליד ציון הערה 52), ועוד, שלדעת הרמב"ם, הלכות שלוחין, ד, ב, אומנים שהשתתפו יכולים לחזור בהם גם בלי מחילה.

⁶⁶ ב"ב ג ע"א.

⁶⁷ שו"ת הבי"ח הישנות, סימן כא (הובא בשו"ת מהרש"ם, חלק ג, סימן לא, ד"ה ומ"ש ר"מ בשם). נראה שאינו מתכוון להבדיל בין קרקע למטלטלין, אלא גם במטלטלין, אם השותפות נוצרה מתוך ירושה (למשל), אין מועילה מחילה על זכות השותפות, מפני שזו כמו מחילה על בעלות; והוא דיבר רק במחילה על שותפות עסקית במטלטלין.

⁶⁸ ליד ציון הערה [115].

⁶⁹ שו"ת ר' חיים כהן, חו"מ, סימנים ו-ז, עוסק בשותפים שמחל אחד לחברו על חלקו, ודן רק מצד השאלה האם מועילה מחילה אם נשאר שטר ביד המוחל, משמע שפשוט לו שמועילה מחילה על חלק בשותפות.

⁷⁰ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סימן צה (הובא בשו"ת ברך יצחק, חו"מ, סימן יז (ס ע"א), ובבני חיי, חו"מ, רמא, הגהות הטור, אות ו [שהובא בבן ידד, הלכות זכייה ומתנה, ג, א, דף מט ע"ג]).

ברך יצחק דוחה את האפשרות (הפשוטה) שהמחילה היא על הכסף שיגבה בעתיד מלוי, מצד שזה דבר שלא בא לעולם - ראה בשמו בשער רביעי, פרק שביעי, ח; וראה שם לדוגמאות אחדות של מחילה על חיובי שותפים, מצד השיקול של מחילת זכות עתידית.

כמו כן, משפט שלום, רט, ד (עג ע"א), כותב שראובן שהיה לו שטר חוב על לוי בסך מאה, ומכר אותו לשמעון תמורת חמישים, ועשו הסכם שאם יגבה מלוי יותר מחמישים, יהיו ראובן ושמעון שותפים ברווח, שלראובן יהיה שליש; ומחל ראובן לשמעון על חלקו - לא מועילה מחילת ראובן, כיוון שראובן עדיין שותף בגוף החוב ולא עשו כתיבה ומסירה. כלומר, כדי ששמעון יקבל את השליש של ראובן, ראובן צריך **להקנות** לו את השליש בפועל (או לתת בדרך התחייבות), מפני שהשליש הזה מעולם לא היה חיוב של שמעון לראובן, שנאמר שראובן יוכל למחול לו עליו, אלא כל החוב שייך לראובן, אלא שהוא התחייב לתת לשמעון את הכול חוץ משליש הרווח מעל חמישים. הוא מעלה אפשרות שאחרי שגבה שמעון מלוי את הכל, חלה המחילה, כמו שכתב שו"ע, חו"מ, רמא, ג, שהאומר "כל מה שתטול מנכסי מחול לך", מחול אחרי שנוטל, אף שבשעת המחילה היה של המוחל (ראה שער ארבע עשרה, על מחילת בעלות). אבל

שותפים שמחלו זה לזה על חיובים ועל שבועת השותפים, אין שותף יכול לטעון "מחלתי רק על שגגות, ולא על מה שגזל ממני", מפני שבועת השותפים נתקנה בעיקר על חשש ששותף גזל משותפו.⁷¹

פרק חמישי: ריבית

לווה ששילם ריבית, מוטל על המלווה להחזירה לו. אבל לפי רוב הפוסקים, הלווה יכול למחול למלווה על חובתו להחזירה לו, כמו שנגזל יכול למחול לגזלן על חיובו להשיב לו, ואין בכך איסור ריבית.⁷²

הוא דוחה אפשרות זו, שמאחר שהיה מדובר ששמעון יגבה מלוי, והוא שליח של ראובן, אם כן זה כמו נידונם של מהר"ם לובלין, סימן ה, ושער משפט, סו, ס"ק ל, העוסקים במי שקנה מחתנו שטר חצי זכר, שהמכר אינו מועיל מפני שהוא דבר שלא בא לעולם, והיה מקום לומר שמועיל מפני שהקונה תפס - שהרי מדובר במה שהקונה (החתן) עתיד להוריש לבתו (על פי הדין בב"מ סו ע"ב שקונה דבר שלא בא לעולם שתפס כשבא לעולם, מועיל), ובכל זאת פסקו שזאת לא נחשבת תפיסה, מפני שלא הייתה אפשרות למוכר למחות מפני שזה היה ברשות הקונה מאז ומעולם; וגם כאן, זה ששמעון גבה לא נחשב תפיסה, שהרי הוא עשה זאת ברצון ראובן.

בית יוסף, או"ח, סימן רמה, כותב ששניים השתתפו במלאכה יכולים למחול זה לזה על התנאים שביניהם ולבטל את השיתוף. וכן כתב בשו"ע, או"ח, רמה, ג, ששניים שקיבלו קרקע לעשות בו מלאכה בשותפות, יכולים לבטל את השיתוף על ידי שימחלו זה לזה. שם המטרה היא לאפשר לשותף הנכרי לעבוד בשבת; ולא כתב האם צריך קניין על המחילה.

דעה חולקת: ר' שמואל הלוי, בתשובתו בשו"ת מהרשד"ם שם, אומר שאכן תיתכן מחילת שותף על חלקו בחוב שמישהו חייב לשותפות.

⁷¹ שו"ת נאמן שמואל, סימן קג (קמה ע"ג).

⁷² רמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ד, יג; רא"ש, ב"מ, פרק ה, סימן ב; ספר התרומות, שער מו, חלק ד, אות ד; שו"ע, יו"ד, קס, ה (הובא בשו"ת שאילת יעבץ, חלק א, סימן קמו); שו"ת שארית יוסף (כץ), סימן טו, בסופו; ר"ח פאלאגני, בשו"ת סמיכה לחיים, יו"ד, סימן ג, דף כא ע"ב; ר' רפאל יוסף חזן, בשו"ת סמיכה לחיים, יו"ד, סימן ד (כד ע"ד); שו"ת זרע יעקב (נאים), סימן יח (כח ע"א), בדעת ר"י, ב"מ לו ע"ב (בדפי הרי"ף), ובדעת רש"י, ב"מ סו ע"ב (ד"ה הכא); גושפנקא דמלאכה, הלכות חובל ומזיק, ח, ו (ד"ה ואני בעניי), בדעת הרי"ף שם.

שארית חיים, יו"ד, קסא, א (יג ע"ג), כותב שגם הרמ"ה סובר שמועילה מחילה בריבית, שהרי טור, יו"ד, קסא, מביא שרמ"ה סובר שאסור לקחת ריבית פחות משווה פרוטה, אבל הלווה אינו יכול לתבוע מהמלווה בבית דין להחזירו - וטעמו הוא כנראה, שבפחות משווה פרוטה מסתמא מחל.

נימוקים: המהדיר לס' התרומות שם, במהד' מכון ירושלים, הערה 27, נימק, שחיוב המלווה להשיב הוא חיוב ממוני כלפי הלווה, ולכן הלווה יכול למחול עליו.

אורים גדולים (ריינס), פרק ג, אות טז (ט ע"ד), מסביר את דעת הרמב"ם, שאיסור ריבית אינו בגלל הפסד ממון הלווה, אלא זה איסור עצמי, ולכן מה שהלווה נותן ברצון, שהוא כמחילה, לא מתיר את האיסור, אבל אחרי שנתן, והמלווה חייב להחזיר, חיוב החזרה הוא מצד שיש בידו כסף של חברו, ויש עליו חובת תשלומין, שמטרתה שהלווה יקבל, ולגבי תשלומים מועילה מחילה.

ר' רפאל יוסף חזן, בסמיכה לחיים שם, סימן ד (כד ע"א), מקשה על דעה זו, הרי כלל הוא שדיבור אינו יכול לבטל מעשה ("לא אתי דיבור ומבטל מעשה" - קידושין נט ע"ב), אם כן איך דיבור המחילה מבטל את מעשה נתינת הריבית? ר"ח פלג"י, בהגהתו שם, מתרץ, א) "לא אתי דיבור ומבטל מעשה" נאמר בדבר שאין בו ענייני ממון, כגון גט, אבל ריבית נאסרה מפני שהיא פוגעת בלווה, ואם הלווה מחל מחילה גמורה, הדיבור מבטל את המעשה. ב) "לא אתי דיבור ומבטל מעשה" נאמר בדיבור שסותר את המעשה, וכאן אינו סותר, אלא אומר שהריבית שנטל המלווה יהיה היתר בידו. ג) (בדף כד ע"ב) "לא אתי דיבור ומבטל מעשה" נאמר רק אם המדבר הוא זה שעשה את המעשה, וכאן המלווה עשה את המעשה לקיחת הריבית, והלווה אומר את דיבור המחילה. ד) "לא אתי דיבור ומבטל מעשה" נאמר במעשה שפועל מעשה (יוצר חלות) כמו קידושין או גירושין, אבל בנתינת ריבית לא נולד מעשה חדש בפועל; לא נוצר קשר חדש בין המלווה ללווה.

מאורות נתן, על מאור החיים (אונגר), סימן יח, הערה א, עמ' נא, מסביר דעה זו: איסור ריבית הוא מה שהלווה חייב לתת ולא הנתינה עצמה, ולכן כשאומרים למלווה להחזיר והוא רוצה להחזיר, הרי הסתלק חיוב הלווה לתת לו וכבר אין איסור מהתורה, ונשאר רק איסור דרבנן, ובזה מועילה מחילת הלווה.

אם המלווה מסרב להחזיר: ר' יהודה בריאל, בשו"ת שמש צדקה, יו"ד, סימן לא, כותב שהרמב"ם סובר שאם המלווה מחזיק בכסף באיסור ורוצה את שכר המתנת מעותיו, לא מועילה מחילת הלווה, מפני שהתורה אינה רוצה שיעזור לרשע לעמוד ברשעו, ושהלווה יעבור גם הוא באיסור נתינת ריבית; ורק אם המלווה כבר אינו רוצה באיסור ורוצה להחזיר, והלווה יודע שעשה איסור ושיוכל להסירו בקבלת הכסף, הריבית כמחוזרת, וכבר אין איסור, והלווה אינו מוחל ונותן שכר המתנת המעות, אלא נותן מנדבת לבו מתנה גמורה, דבר חדש שמתהווה ביניהם. כמו כן, שארית חיים (ברודא), יו"ד, קסא, ה (טז ע"ב-ע"ג), כותב שרק אם הלווה תובע את הריבית, והמלווה מוכן להחזיר, והלווה מוחל, הלאו נתקן כאילו פרע, מפני שבמצב כזה אין הבדל בין אם יקבל ממנו לבין אם ימחל - שבזה נותן לו מתנה (זה כדעה שמחילה היא הקנאה - ראה ליד ציון הערה 82); אבל אם מוחל סתם, לא נתקן האיסור. אבל ר'

אמנם גם לדעה זו לא מועילה מחילת הלווה לפני נתינת הריבית או בשעת הנתינה, שהרי התורה אסרה ריבית אף ברצון הלווה⁷³, אבל טעם הדבר הוא שהתורה מחשיבה זאת כמחילה באונס, אבל מחילה אחרי הפרעון היא מחילה מדעת שלמה, שמחל על תביעת ממון שיש לו על המלווה⁷⁴.

שמשון מורפורגו, שם, כותב שגם אם המלווה סירב להחזיר, מועילה מחילה לדעת הרמב"ם. המחלוקת מובאת בסמיכה לחיים, דף כב ע"ב.

הצורך בתשובה: פרישה, יו"ד, קס, ס"ק ח, כותב שגם לרמב"ם, מועילה מחילה רק לעניין חיוב התשלום, אבל המלווה צריך לעשות תשובה על החטא שחטא. סמיכה לחיים שם (דף כב ע"ב) מעיר שספר התרומות, שער מו, חלק ד, אות ד, כתב שאם מחל, יצא מידי איסור; אבל העלה אפשרות שכוונתו היא שבגלל המחילה, אינו צריך להשיב, אבל עדיין צריך לעשות תשובה. אבל שו"ת ר' איסר יהודה, סימן עז, עמ' קעו, מעלה אפשרות שלרמב"ם מחילת ריבית היא כאומר "קיבלתי", ותיקן את האיסור.

לפני שתבע הלווה את המלווה: ראה שער רביעי, שקצות החושן, ט, ס"ק א, כותב שלרמב"ם מועילה מחילת הלווה גם אם עוד לא תבע מהמלווה להחזיר לו את הריבית, ואף שט"ז, חו"מ, ט, א, כותב שכל זמן שלא תבע הלווה, אין חיוב על המלווה להחזיר לו, בכל זאת אין זה בגדר מחילת דבר שלא בא לעולם שאינה מועילה.

לפני שב"ד חייב את המלווה: רמב"ם נוקט שיכול למחול "מאחר שאומרים למלווה להחזיר לוי". שו"ת טוב טעם ודעת, מהדורא ג, חלק ב, סימן לו, מסביר, שכל זמן שלא פסקו בית דין להחזיר, יש עליו שם ריבית, שלא מועילה בו מחילה, מפני שכל ריבית היא מרצונו ואעפ"כ אסרה תורה, אבל אם בית דין אמרו למלווה להחזיר, יצא מתורת ריבית ונעשה המלווה חייב ממון ללווה ככל חוב, ובחוב רגיל מועילה מחילה. הוא מסביר שזאת גם כוונת שו"ע בדבריו "וצריך להחזירו". עוד הוא מסביר, שלפני שב"ד מחייב את המלווה, אסור ללווה למחול, מפני שבזה הוא ממשיך את נתינת הריבית שנתן, ורק אחרי שב"ד מחייב את המלווה להחזיר, שיש מעשה ב"ד, הלווה כאילו מחזיק שטר בידו, ושטר העומד ליגבות באופן שאין בו ספק, הוא כגבוי לעניין כמה דברים, לכן נחשב כאילו כבר גבה הלווה ובמחילתו החזיר לו מתנה חדשה; וגם לגאונים, אם שילם המלווה ללווה, יכול הלווה לתת לו במתנה. הוא מסביר בכך מדוע רמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ו, א, כותב שהמלווה חייב להחזיר אפילו ריבית פחות משווה פרוטה, ואין אומרים שהלווה מחל, מפני שאם נאמר שאינו יוצא בדיינים, כלומר לא יפסקו בית דין שהוא חייב, אם כן לא מועילה מחילה כאמור; לכן יוצא בדיינים. לכאורה לדבריו נוצר כאן מעגל קסמים: יוצא בדיינים, לכן מועילה מחילה, לכן אינו יוצא בדיינים, לכן אין מועילה מחילה וחוזר חלילה. שו"ת שמש צדקה, יו"ד, סימן לא, מסביר בדרך אחרת את התנאי שמטיל הרמב"ם: אם הלווה מוחל לפני שנתחייב המלווה בבית דין להחזיר, לא מועילה המחילה, מפני שיתכן שמחל מפני שחשב שאינו יכול להציא את הריבית מהמלווה, ועוד שלא ידע שהכסף הגיע למלווה באיסור, ורק אחרי שאמרו למלווה להחזיר, שאז הלווה יודע שבידו להוציא, וגם יודע שעשה איסור במה שנתן ריבית, ויש לו ליטול את הריבית שנתן לו, אזי יכול למחול.

במחילה בטעות: ספר התרומות, שער מו, חלק ד, אות ד (הובא בסמיכה לחיים שם, דף יט ע"א), כותב שגם לרמב"ם, מחילה בטעות על ריבית לא מועילה, מפני שמסתמא אילו ידע, לא היה מוחל באיסור.

באבק ריבית: שו"ת טוב טעם ודעת, מהדורא ג, חלק ב, סימן לו, מדייק ממה ששו"ע, יו"ד, קס, ה, נוקט שיכול הלווה למחול למלווה על חובת ההחזרה "אם לקח ממנו ריבית וצריך להחזירו לו", שרק בריבית קצוצה שחייב להחזיר, יכול למחול, אבל באבק ריבית שאינו חייב להחזיר מן הדין, לא שייכת מחילה מפני שהיא כדבר שאינו ברשותו (של הלווה) ואי אפשר למחול דבר שלא בא לעולם, ונשאר חיוב לצאת ידי שמים בלבד, שאי אפשר למחול עליו.

בשאלה אם אי-תביעת הלווה מהמלווה לאורך זמן מתפרשת כמחילה למלווה על חיוב החזרת הריבית, ראה שער אחת עשרה, על מחילה מכללא. וראה שער שני, פרק רביעי, ב (6), בדין של לווה שמחל בליבו על חיוב המלווה להחזיר את הריבית, ואין על כך הוכחה חיצונית. וראה שער שביעי, בשאלה אם מועילה מחילת הלווה, אם הוא חייב חוב אחר לנושה אחר.

⁷³ כך פשטות כוונת הרמב"ם. וכך כתב בדעתו גושפנקא דמלכא, הלכות חובל ומזיק, ח, ו (ד"ה ואני הדל). שו"ת סמיכה לחיים, יו"ד, סימן ג (יח ע"ב-ע"ג, יט ע"ב), מביא שחידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סא, שו"ת מהרי"ק שורש יז, מגיד משנה שם, ב"י, יו"ד, סימן קס, ושו"ת אבקת רוכל, סימן קנא, שו"ת מהר"י הלוי, כלל ו, סימן נג, ושולחן גבוה, סימן קס, ס"ק יב, כתבו שהרמב"ם מתיר רק מחילת ריבית שכבר שילם; ושכך הבינו כנראה גם ספר התרומות, שער מו, חלק ד, אות ד, ושו"ת מהר"ם די בוטון, סימן טז, את הרמב"ם.

שו"ת טוב טעם ודעת, מהדורא ג, חלק ב, סימן לו, מדייק מהרמב"ם שלפני הפרעון לא מועילה מחילת ריבית, וגם בשעת הפרעון לא מועילה, מפני שבזה שייכת סברת הגאונים, שכל ריבית הלווה מוחל ובכל זאת התורה אוסרת. עוד הוא מסביר, שבריבית לא מועילה סתם מחילה, שהרי כל ריבית היא מרצון ומכל מקום התורה אסרה, ורק מחילה מסוג הריני כאילו קיבלתי מועילה בריבית, מפני שהוא יכול להחשיב בדיבורו כאילו קיבל ממש, כאילו החזיר לו את הריבית ממש; אבל לפני הפרעון או בשעת הפרעון אי אפשר לומר שהלווה כאומר הריני כאילו קיבלתי, שהרי אנו רואים שהוא נותן את הריבית, וברור שהמחילה היא בתורת מתנה, וזה אסור; ורק אחרי הפרעון אפשר לפרש את מחילתו כאומר הריני כאילו קיבלתי מפני שאין אדם מוציא דבריו לבטלה, ומפרשים את דבריו באופן המועיל, שהתכוון למחול באופן של הריני כאילו קיבלתי, ואף שהלכה כחכמים שאדם מוציא דבריו לבטלה, זה רק בדבר שצריך לשנות את לשונו, אבל בדבר שדי במחשבה, שאינו צריך לשנות את דיבורו, אומרים אמד"ל, וכן כאן אין צורך שיאמר בפירוש הריני כאילו קיבלתי אלא די בגילוי דעת. הוא מסביר על פי זה את שיטת רמב"ם, הלכות מלווה

אבל לדעת הגאונים, גם אחרי שנתן את הריבית למלווה, לא מועילה מחילת הלווה על חובת המלווה להחזיר לו את הריבית, משום שלדעתם גם בכך יש איסור ריבית⁷⁵, מפני שזה לא כמו תביעת גזל ואונאה

ולווה, ו, א, שאפילו ריבית פחות משווה פרוטה מוציאים בדיינים, ואף שבפחות משווה פרוטה מוחל מן הסתם, הרי לא מועילה מחילה לפני הנתינה או בשעת נתינה (וכך נימק משנה למלך שם); ואף שבסנהדרין נז' ע"א נאמר שיש לנגזל צער בשעת הגזילה גם בפחות משווה פרוטה, משמע שבשעת מעשה אינו מוחל, אלא רק אחר כך, הרי מחילה אחרי הפרעון מועילה רק אם מוחל בפירוש, שאז מניחים שהתכוון לומר "הריני כאילו קיבלתי", כאמור, אבל בפחות משווה פרוטה אינו אומר כלום, אלא מניחים שמחל כיוון שאינו ממון חשוב, אבל זה כסתם מחילה, **שנותן במתנה**, ולא מועיל בריבית. בכורי אברהם, סימן ו (כד ע"ב-ע"ג), מסביר בדרך אחרת מדוע פחות משווה פרוטה יוצאה בדיינים למרות המחילה: מפני שמחילה נחשבת כפרעון רק אם ניכר שיש עליו חיוב ממון, ובפחות משווה פרוטה המלווה לא יודע שעשה איסור מפני שזה עומד למחילה, לכן לא שייך לומר שמחילה כפרעון, לכן לא מועילה מחילה; ודוקא בגזל ניכר שיש בו חיוב ממון, ולכן המחילה שאחר כך נחשבת כפרעון.

המהדיר לסי' התרומות שם, הערה 24, כותב בתחילה שמחילה בשעת פרעון אסורה, והמלווה חייב להשיב מצד מצווה, אבל המחילה מועילה מצד דיני ממונות; אבל אחר כך כותב שגם בדיני ממונות אינה מועילה, מפני ש"כל מאי דאמר רחמנא לא תעביד - אי עביד לא מהני".

דעות חולקות: יש שהבינו שהרמב"ם מתיר גם מחילה לפני נתינת הריבית. כך הבין אור זרוע, ב"מ, סימן קסו-קסז (הובא במרדכי, ב"מ, סימן שלט), והקשה עליו, וכתב שאסור למחול בשעת הנתינה. סמיכה לחיים שם מצייין שראב"ד בהשגותיו שם, סמ"ג, לאו קצג, וטור, יו"ד, סימן קס, הבינו שהרמב"ם סובר שמועילה מחילה גם על ריבית שעתידי המלווה לקחת. סמיכה לחיים עצמו מביא ראיה מלשון הרמב"ם שהוא סובר שמועילה מחילה גם על העתיד. ראה שער רביעי, פרק שלישי, שבני יעקב מקשה על דעה זו, הרי אין מועילה מחילת זכות עתידית.

ב"ח, יו"ד, סימן קס, כותב שהטור מבין שלרמב"ם מועילה מחילה על העתיד, אבל רק אם עשה קניין. כמו כן, ר' רפאל יוסף חזן, בסמיכה לחיים שם, סימן ד (כג ע"ד), כותב שהסמ"ג סובר שלרמב"ם מועילה מחילה על העתיד, אבל רק אם עשה קניין, מפני שמה שמחילה אינה צריכה קניין הוא רק בחוב קיים, אבל על העתיד צריך קניין (וכך כתב כנסת הגדולה, יו"ד, קס, הגהות הטור, אות כ), אבל אם עשה קניין, המחילה מועילה, אם לא חזר בו אחר כך, והקניין מראה שנותן לשם מתנה ולא לשם ריבית. הוא מעלה אפשרות (בדף כד ע"א) לנמק את דעת המתירים במחילה על ריבית עתידית, שכשנותן את הריבית אינו מתכוון לשם ריבית שהסכימו שישלם, אלא לשם מתנה, מפני ש"לא שביק היתירא ואכיל איסורא"; אבל הוא דוחה הסבר זה, שהרי לווה זה כבר עבר על האיסור ללוות בריבית, ואם כן אין לו חזקת כשרות, שנוכל לומר "לא שביק היתירא ואכל איסורא".

משנה למלך, הלכות מלווה ולווה, ד, יג, כותב בדעת המגיד משנה, שבריבית דאורייתא לא מועילה מחילת הלווה על מה שעתידי המלווה לקחת ממנו, אבל בריבית דרבנן מועילה המחילה.

⁷⁴ חידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סא ע"א.

⁷⁵ הגאונים, המובאים ברמב"ם שם. ביאור הגר"א, יו"ד, קס, ס"ק ז, כותב שזו גם דעת רש"י, ב"מ סו ע"ב (ד"ה הכא).

שו"ת בני משה (שלטון), סימן טז (לה ע"ב), כותב שהרי"ף, ב"מ לח ע"א (בדפי הרי"ף), סובר כדעת הגאונים. וכך הבין חידושי אנשי שם, על הרי"ף שם. אבל סמיכה לחיים, סימן ג (יט ע"א-ע"ב), דוחה את ההוכחה, בכך שהרי"ף דיבר רק במחילה בטעות, שבה גם לרמב"ם לא מועילה מחילה בריבית (ראה שער שמיני, בשם שו"ת שתי הלחם, סימן לט).

סמיכה לחיים (יט ע"ג) מוצא סתירה בדעת שו"ת בנימין זאב, שבסימן שסא מסכים לגאונים, ואילו בסימן שעג נוטה לומר שמועילה מחילה על ריבית שנתן הלווה, כדעת הרמב"ם.

לגבי דעת הראב"ד, סמיכה לחיים (כ ע"ב) כותב שב"י, ב"ח, ושו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן סז, מבינים שהראב"ד מסכים לרמב"ם שמועילה מחילה על ריבית שנתן הלווה, אבל הריטב"א ובית ישחק על הרמב"ם הבינו שהראב"ד מסכים לגאונים בכל דבר. והוא דן (בדף כ ע"ד) האם לריטב"א מועילה מחילת ריבית. בסיכומו (בדף כא ע"ב) הוא עושה רשימה של הפוסקים משתי השיטות.

שו"ת חסד לאברהם (תאומים), מהדורא קמא, יו"ד, סימן מו, כותב שהט"ז, יו"ד, קסא, ס"ק ג, וחוו"מ, ט, א, הכותב שבלי תביעת הלווה, אין חיוב החזרת ריבית, סובר כגאונים, ומסביר שטעמם הוא שאם הלווה אינו תובע, אין חיוב להחזיר, ואם אין חיוב לא שייכת מחילה; ועוד, שלפי הגאונים, ריבית לא נחשב ניתק לעשה מצד חובת החזרה, מפני שרמב"ם, הלכות תמורה, א, א, כותב שאם הלאו כולל יותר מהעשה, אינו נחשב ניתק לעשה, וכאן הלאו כולל יותר מהעשה, שהלאו הוא גם על הלווה, ואילו העשה בא מצד המלווה, ואין ביד הלווה לקיים את העשה; ורק לרמב"ם שמועילה מחילת ריבית, נחשב ניתק לעשה, מפני שגם הלווה יכול לתקן את הלאו על ידי העשה, בזה שימחל ללווה ואומר הריני כאילו קיבלתי, שהוא כאילו החזיר; ולרמב"ם חובה על המלווה להחזיר גם בלי תביעת הלווה, כדי לתקן את הלאו, ואילו הט"ז סובר כגאונים בזה. אבל אורים גדולים (ריינס), פרק ג, אות טז (ע"א), דוחה הסבר זה, שהרי הלכה כרמב"ם, ואי אפשר לומר שהט"ז כגאונים. לכן הוא מסביר את הט"ז בדרך אחרת: הט"ז מסכים שגם בלי תביעה יש חיוב להחזיר, אלא כוונתו היא שבית דין אינו חייב לכופו אם הלווה לא תובע; ובכל זאת כתב הט"ז שם שכל זמן שלא תבע הלווה את המלווה, מי שהלווה חייב לו חוב אחר אינו יכול לגבות מהמלווה הזה מטעם שעבודא דר' נתן, מפני שעבודא דר' נתן קיים רק כשיש כפייה, כלשון "מוציאין מזה ונותנים לזה". הוא מסביר שיסוד איסור ריבית הוא איסור עצמי, לא מצד נטילת ממון הלווה, שהרי הלווה רוצה לתת, אלא זה איסור בין אדם למקום, אבל אחרי שנתן את הריבית, חובת החזרת הריבית היא גם עניין של מצווה שבין אדם למקום, וגם עניין

וכדומה, שיש לזה על זה שעבוד ממון, אלא ברבית יש חיוב שהתורה הטילה על המלווה להחזיר את האיסור שנטל, ומאחר שזה חיוב של המלווה כלפי שמים, לא תועיל מחילת הלווה; ואף שיי"א שגם פריעת בעל חוב היא רק מצוה⁷⁶ ושעבודא לאו דאורייתא, בחוב רגיל מועילה מחילה מפני שיש דין ממון לחברו⁷⁷.

לדעה זו אין מועילה מחילה אף על ריבית דרבנן⁷⁸.

ממוני, שהרי יש בידו ממון של חברו, והצד של המצווה מוטל עליו גם בלי תביעת הלווה, אבל הצד של הממון תלוי בתביעת הלווה, ובלי תביעתו לא שייך כפיית בית דין, ולכן לא חל שעבוד, ומצד המצווה לא שייך שעבוד, ולכן אין שעבודא דרי נתן; וזה לא כמו חיוב ממון לצאת ידי שמים, שזה עניין ממוני, ואילו כאן חיוב המצווה אין בה סרך של ממון.

שו"ת פני משה, חלק ב, סימן לט, כותב שאפשר לומר "קים ליי" כאוונים.

הגאונים טענו שכל ריבית ניתנת ברצון הלווה, ובכל זאת אסרה התורה, ומכאן שהתורה אוסרת גם אם הלווה מוחל עליה. נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"ב-ע"ג), מקשה, אם כן, מדוע מועילה מחילה בגזל (כאמור בב"ק קד ע"א - ראה שער ארבע עשרה), הרי סתם נגזל מוחל (נראה שכוונתו לדין שסתם גזילה יש בה יאוש בעלים), ובכל זאת אסרה התורה? הוא מתרץ, שהמחילה שיש בכל גזל היא נגד רצון הנגזל, ומחילה מרצון הנגזל מועילה, מפני שאינה כמו המחילה שאסרה תורה; ועוד, שבגזל הממון היה של הנגזל בתחילה, ולכן מועילה מחילתו כתשלומין, כאומר הריני כאילו קיבלתי, אבל ברבית אין שעבוד נכסים על המלווה, והכסף קנוי לגמרי למלווה אלא שהוא חייב להחזיר (ענין שם במקורו לכך), לכן המחילה לא יכולה להיות בתורת תשלומין; ואילו הרמב"ם סובר שמועילה מחילה ברבית מפני שסוף סוף המלווה חייב להחזיר, ומועילה מחילה כמו בגזל.

על מחלוקת הרמב"ם והגאונים עיין בהרחבה באוצר מפרשי התלמוד, ב"מ סא ע"א (עמ' סג-סט).

חריגים: שו"ת מהרש"ם, יו"ד, סימן סז, בסופו, כותב שהגאונים מודים שמועילה מחילה על ריבית שלא באה לידו בתורת ריבית אלא בתורת חוב.

סמיכה לחיים (כא ע"ג) כותב שהגאונים מסכימים שמועילה מחילה ברווחי פוליסה, שיש אומרים שאינה נחשבת ריבית. הוא מוסיף שהגאונים מסכימים שמועילה מחילה אם המלווה והלווה תלמידי חכמים, שבהם ריבית מותרת לדעת רוב הפוסקים, וגם לדעה שזה לפעמים אסור, מחילה תועיל.

בית דוד (פילוסוף), יו"ד, סימן עט (לח ע"ד), ולשון לימודים, יו"ד, סימן נח, כותבים שהגאונים מודים שיכול המלווה להחזיר ללווה, ואז הלווה יתן את הכסף למלווה במתנה גמורה.

⁷⁶ כתובות פו ע"א.

⁷⁷ חידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סא ע"א. נראה שכוונתו היא, שבחוב רגיל העיקר הוא החיוב הממוני, ואילו ברבית העיקר הוא האיסור כלפי שמים.

גם בהגהה לדברי חיים, דיני דיינים, סימן ב (הובא בקיצור באמרי בינה, דיני דיינים, סימן טז), מנמק דעה זו, שחיוב המלווה להחזיר הוא מצווה, ולא חיוב ממוני, שהרי הלווה נתן לו ברצון; ואין בכוח הלווה למחול על חיוב מצווה, שהרי אינו בעל הדין שלו בעניין זה; ואילו הרמב"ם סובר שבכל זאת מועילה מחילה, מפני שאמנם זה מצווה, אבל זה מצווה לטובת הלווה, להחיותו, ואם הלווה אינו רוצה, ממילא אין מצווה.

שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סימן שמב, מסביר את המחלוקת כך: הגאונים סוברים שלא מועילה מחילה, מפני שהמחילה רק **מפקיעה** את מצוות עשה "וחי אחיך עמך", המחייבת להחזיר את הריבית, אבל לא **קיים** את המצווה, ומאחר שמצוות העשה נשאת, ממילא עבר על הלאו, לדעה ש"קיימו ולא קיימו" (מכות טז ע"א), כלומר שהעובר על לאו שניתק לעשה פטור ממלקות רק אם קיים את העשה, והרי לא ייתכן שימחל למפרע, לומר שמעולם לא היה ריבית; ואילו הרמב"ם סובר שמועילה מחילה, מפני שאמנם לא **קיים** את מצות "וחי אחיך עמך", אבל הלאו במחילה הוא לאו הניתן להישבון, וחייב רק תשלומין, ועכשו הופקע חיוב התשלום.

גם שארית חיים, יו"ד, קס"א, א (יג ע"ג), נימק דעה זו, שיש איסור חוץ מהממון, וזה חוב כלפי שמים.

שו"ת חסד לאברהם (תאומים), מהדורא קמא, יו"ד, סימן מו, מנמק את דעת הגאונים, מפני שמן הדין אין נכסי המלווה משועבדים ללווה להחזרת הריבית, אלא שיש מצווה עליו להחזיר, והלווה לא יכול למחול על המצווה כמו שכהן לא יכול למחול מתנות כהונה לפני שהגיעו לידו, והטעם, מפני שלא מועילה מחילת דבר שלא בא לעולם או לדבר שאינו ברשותו, וכיוון שאין ללווה שעבוד נכסים של המלווה, נחשב שאינו ברשותו.

⁷⁸ רמב"ם שם, בדעת הגאונים.

אבל שו"ת המב"יט, חלק א, סימן קלב, כותב שגם לגאונים מועילה מחילה על ריבית דרבנן; ותמה עליו כנסת הגדולה, יו"ד, קס, הגהות הטור, אות יח, שזה נגד המפורש ברמב"ם.

שו"ת גינת ורדים, יו"ד, כלל ו, סימן ו, כותב לגבי החיוב לתת למתעסק בעיסקא שכר טירחה, כדי למנוע איסור ריבית בכך שהמתעסק טורח עבור נותן העיסקא, שאפשר לעקוף חיוב זה בכך שהמתעסק יאמר "הריני כאילו קיבלתי את שכר הטרחה", אבל לא מועילה מחילה על השכר. נראה שטעמו הוא, שלא מועילה מחילה על הריבית שנתן - מה שטרח בעבור נותן העיסקא, כדעת הגאונים, וזאת אף שזאת רק ריבית דרבנן, כפי שהוא כותב שם. אם זה טעמו, צריך לומר שגם לדעת הגאונים, יכול הלווה לומר "הריני כאילו קיבלתי את הריבית שהמלווה חייב להחזיר ליי"; ויש להעיר שלא ניתן לומר כך לפי השיטה (שער ראשון, פרק רביעי) שמחילה היא כפרעון (כפי שרמז בספר עומק הפשט, חלק א, סימן ו, עמ' קו). אין לומר שטעמו הוא שלא מועילה מחילת פועל על שכרו מראש מפני שזו זכות עתידית (ראה שער רביעי), שהרי בנידונו מדובר שכבר התעסק בעיסקא, ואין זה שכר מראש.

שו"ת בעי חיי, יו"ד, סימן קפט, כותב שברבית דרבנן יש להקל כדעת הרמב"ם, שמועילה מחילה.

אפשר לומר שמחלוקת זו תלויה בהגדרת מהות המחילה: לשיטה שמחילה היא מטעם הפקעה (שראינו בשער ראשון, פרק שני), ולא כנתינה, מחילת הלווה אחרי שכבר נתן מועילה, מפני שהמלווה זוכה ממילא במה שבידו; ואין ראייה ממה שתמיד לווה מוחל למלווה על הריבית כשהוא נותן לו, ומכל מקום התורה אסרה⁷⁹, מפני שהתורה אסרה מחילה רק כשלווה נותן ריבית, מה שאינו כן כאן שהמחילה באה אחרי שכבר נתן, והיא רק סילוק, שהמלווה זוכה ממילא במה שבידו, ואין כאן נתינת ריבית.⁸⁰

כמו כן, לפי השיטה שמחילה כקבלה (שראינו בשער ראשון, פרק רביעי), הרי בזה שהלווה מוחל למלווה, הוא כאילו הלווה קיבל את דמי הריבית חזרה והחזירם למלווה, והחזרה זו אינה אסורה מטעם ריבית, מפני שלא החזיר את הכסף בשביל ההלוואה⁸¹. זה שונה ממה שבכל ריבית הלווה מוחל למלווה, בעצם זה שהוא נותן את הריבית, ובכל זאת התורה אסרה, מפני ששם מה שהלווה מחזיר (כאילו) את הריבית שמחזיר לו המלווה (כאילו), הוא מחזיר בשביל ההלוואה, שהרי זה קורה בזמן שנקבע מראש לתשלום הריבית.

לעומת זאת, לפי השיטה שמחילה היא הקנאה (שראינו בשער ראשון, פרק שלישי), מחילת הלווה אסורה, שהרי במחילתו הוא כאילו נתן עכשו למלווה (הנמחל) ריבית שוב.⁸²

⁷⁹ זו טענת הגאונים.

⁸⁰ אורח משפט (אנליק), סימן יב, ח (כא ע"ד), ומאורות נתן, על מאור החיים (אונגר), סימן יח, הערה א, עמ' נא, מסבירים כך את דעת הרמב"ם.

⁸¹ נתן פריי, ב"מ ו ע"ב (עמ' כז), מבאר כך את דעת הרמב"ם, שם, המתיר. אפשר שלא רצה לבאר את הרמב"ם על פי שיטת ההפקעה, מפני שסבר שמאחר שהפקעה אינה פעולה חיובית, אין בה כדי לפטור את המלווה מחיוב החזרת הריבית.

כמו כן ר"ח פלגי, בהגהתו בסמיכה לחיים שם, סימן ד (כד ע"ב), מסביר שמאחר שהמלווה יכול להחזיר את הריבית בפועל, הלווה יכול לומר "הריני כאילו קיבלתי", ו"אפוכי מטרתא למה לי".

גם אבני החושן, ט, ס"ק ב, מסביר שמחילת הלווה מועילה מפני שהוא כאילו אמר "הריני כאילו קיבלתי", והוא כאילו המלווה החזיר באמת. הסבר זה מתאים לשיטה שמחילה היא כפרעון, כאילו הנתבע פרע לתובע.

גם שו"ת אמרי יושר, חלק א, סימן קז, הסביר שהמחילה היא כאמירת "הריני כאילו קיבלתי", וכאילו פרע המלווה ונתקיימה מצות העשה, ושניהם נפטרו מהאיסור שעברו.

גם חידושי מהרא"ל (צינץ), יו"ד, סימן קס, ס"ק ג, אות ו, מסביר שבזה שמוחל ואומר הריני כאילו קיבלתי, נחשב כאילו קיבל הלווה ומתקיימת העשה של מצוות השבה, שבגללה מלווה בריבית פטור ממלקות, לרמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ד, ג, ותוספות, ב"מ סא ע"א (ד"ה לעבור).

גם בית דוד (פילוסוף), הלכות ריבית, סימן עט (לח ע"ג) (הובא בשו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן עט, ס"ק א), מסביר שבמחילה נחשב כאילו החזיר ללווה וחזר ונתן למלווה במתנה.

גם חידושי ר' שמעון יהודה הכהן (שקאפ), יבמות, סימן מב, בסופו, מסביר שלרמב"ם המחילה מועילה מדין "הריני כאילו קיבלתי", והוא מיישב בזה איך מועילה המחילה גם אם עוד לא תבע הלווה את המלווה, שאז עדיין אין חיוב על המלווה, לדעת ט"ז, חו"מ, ט, א (ראה הערה 72 בשם קצות החושן), וכן לרשב"א המובא בנימוקי יוסף, ב"מ רפ"ה, שיש רק מצווה על המלווה להחזיר, ולא שייכת מחילה על מצווה, ובכל זאת נפטר מטעם הריני כאילו קיבלתי.

כמו כן, חידושי ר' שמעון יהודה הכהן (שקאפ), ב"ב, סימן לא (במהד' תש"ז (= סימן ב במהד' תשע"א), מסביר שאף שלרוב הפוסקים חיוב החזרת ריבית היא רק מצווה, מועילה מחילת הלווה עליה ואינו יכול לחזור בו, אף שלא שייכת בזה זכיה בקניין כמו בחוב רגיל שהחייב זוכה בו כשנמחל - מפני שהמחילה היא כאמירת "הריני כאילו קיבלתי".

גם שער משפט, ט, ס"ק א, מסביר שהמחילה מועילה בתור קבלה, וזאת גם במחילה מכללא, שהלווה אינו תובע את המלווה, מה שמלמד שמסתמא מחל (ראה בשמו בשער אחת עשרה בעניין מחילה מכללא). והוא כותב שלכן גם אם לא תבע הלווה את החזרת הריבית, המלווה אינו חייב מלקות, מהטעם שרמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ד, ג, כתב שאין לוקים על ריבית, מפני שניתק לעשה, שהרי יוצאה בדיונים, וגם במחילה, הוא כאילו נתן. וכן כתב פסקי מהרי"ץ (צאלח), חו"מ, סימן ח, בארות חיים, הערה רלב (עמ' קלח), בדעת נתיבות המשפט, ט, ס"ק ב.

גם עמק יהושע, סימן ה (עמ' כה במהד' תרפ"ד; דף כו במהד' תרנ"ו), ובספרו אבי הנחל, דרוש י (לו ע"ב), מסביר שבריבית פחות משווה פרוטה, מאחר שמן הסתם מחל הלווה, נחשב כאילו קיים המלווה את המצווה להשיב.

גם לבוש מרדכי, ב"מ, סימן כח (סז ע"ד), מסביר שהרמב"ם סובר שמחילה היא כאילו קיים, ועקר את הלאו על ידי מחילתו, מפני שכל חיוב שהוא לטובת האדם, הוא כאילו נתקיים בפועל אם רצונו שייחשב כך.

גם טוב טעם ודעת בהערה 73 וחסד לאברהם בהערה 75 מסבירים שהמחילה מועילה מטעם הריני כאילו קיבלתי.⁸² מאורות נתן שם מסביר כך את שיטת הגאונים.

ראה שער אחת עשרה, בשאלה האם מועילה מחילה מכללא על חיוב המלווה להחזיר את הריבית, שיתכן שהדין תלוי בשיטות השונות בהגדרת מחילה.

סוג אחר של מחילה שיש בה איסור ריבית היא אם אחרי מועד פרעון החוב האריך המלווה את הזמן (והארכת הזמן היא סוג של מחילה) בתמורה לזה שהלווה נותן לו לדור בחצרו, לדוגמה. הרמב"ם⁸³ כותב שזה רק אבק רבית, היינו שהיא אסורה רק מדרבנן. ר' יצחק זאב גוסטמן⁸⁴ מבאר, שהרמב"ם סובר שמחילה היא רק הפקעה, ולא הקנאה, ואיסור ריבית היא רק מה שנקבע בשעת מתן מעות; אבל לדעה שהיא הקנאה, זו רבית קצוצה, היינו שהיא אסורה מהתורה, מפני שעכשו זה כהלואה חדשה, שמקנה ללווה את הכסף מחדש עד מועד הפרעון החדש.

פרק שישי: מסיים

אם הקהל, או טובי העיר שנתמנו מדעת הקהל, מחלו למישהו על חיובו במס, המחילה תקפה, ואין צריך קניין ולא שטר⁸⁵, כמו שכל מחילה תקפה בלי קניין⁸⁶, ועוד, שכל דבר שהציבור עושה תקף אף בלי מעשה קניין⁸⁷.

אף שמשם זה אינו חיוב על היחידים כלפי הקהל, אלא הוא והם חייבים לשלטון הנכרי⁸⁸, בכל זאת מועילה מחילת הקהל בלי קניין, מפני שחיוב המס חל על מי שהוא שותף עם בני העיר, וכשהקהל פוטרים יחיד מן המס, הם מוציאים אותו משותפותם לעניין דבר זה, והוא כאילו אינו שותף עם בני העיר, וכאילו אינו דר עמהם, ואין חיוב המלך חל עליו⁸⁹.

קהל שמחל למישהו על המס סתם, ללא תמורה, יכול לומר "פטרנו אותך ממס רק לשנה אחת", כיוון שבעצם הוא חייב במס, ואמנם מחלו לו, אבל יש לפרש את המחילה בצמצום⁹⁰.

אם הציבור פטרו מישהו ממס למשך זמן קצוב, ומת, יורשיו חייבים לפרוע מס על הנכסים שירשו ממנו⁹¹, מפני שהמס מוטל על האדם עצמו, וממילא המחילה היא רק לו ואינה מועילה ליורשיו⁹².

⁸³ רמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ו, ג.

⁸⁴ קונטרסי שיעורים, קידושין, שיעור ז, אות ז.

גם מעדני שמואל, סימן כח, אות ו, מסביר שהרמב"ם שם סובר שמחילה היא הפקעה, ולכן הארכת הזמן אינה תחילת הלוואה, שהרי לא נתן לו אז שום הלוואה, כמו שבמחילה גמורה לא מקנה לו כלום; ואילו הרמב"ם שם ורש"י, ב"מ סד ע"ב (ד"ה אבל הלווה), סוברים שמחילה היא כהקנאה ופרעון, כאילו פרע והחזיר ללווה, ולכן גם בהארכת זמן, נחשב שהלווה פרע והמלווה נותן לו את הלוואה מחדש לתקופה נחוספת, ולכן גם ריבית שנקבעת אז, נחשבת קצוצה. וראה שער ראשון, פרק שישי, ו, הערה [255], בשם קונטרסי שיעורים, על דעת הרמב"ם.

⁸⁵ שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן יט וסימן כא (הובא במשא מלך, חלק ה, שער א, משפט ה, דף מה ע"ד, ובשו"ת משפט צדק, חלק א, סימן כה, דף צו ע"ב); רמ"א, חו"מ, קסג, ג.

בשאלה האם מועילה מחילה על מיסים עתידיים, ראה שער רביעי, על מחילת זכות עתידית.

⁸⁶ שו"ת הרא"ש שם; ביאור הגר"א, חו"מ, קסג, ס"ק קב.

⁸⁷ שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן יט וסימן כא (הובא בשו"ת מים עמוקים, חלק ב, סימן סג (ראנ"ח), במשא מלך, חלק ה, שער א, משפט ה, דף מה ע"ד, בשו"ת תורת חסד (פריח"א), סימן קצח, ובספר ההתחייבות, עמ' 399 ועמ' 402); שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, יו"ד, סימן סז; ר' יעקב אריאל, תחומין כא (תשס"א), עמ' 156. ראה שער שביעי, ש"טובי העיר" מוסמכים למחול על זכות של ציבור.

⁸⁸ שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן כד.

⁸⁹ שו"ת מים עמוקים, חלק ב (ראנ"ח), סימן סג (ד"ה ומצאתי).

מים עמוקים שם (ד"ה איברא), ושו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, יו"ד, סימן סז (ד"ה ולדעת), כותבים שמטעם דברי הרא"ש, אכן לא שייכת מחילת מס בקהילה בגולה, אלא משמעותה היא שהקהל מתחייב לפרוע את חלקו בחיוב למלך. אבל שו"ת הראנ"ח, חלק א, סימן מט (הובא בשו"ת בעי חיי, חו"מ, חלק א, סימן קה, דף קכג ע"ד), כותב שדברי הרא"ש אמורים רק במס המוטל בסכום קצוב על כל אחד, בזה שייך לומר שכולם חייבים למלך, מה שאינו כן במסים המוטלים על הציבור בסתם.

מים עמוקים מוסיף (בד"ה ועוד נראה), שאם מחלו לו תמורת סכום כסף, הוא פטור ממס, לא מטעם מחילה, אלא הם קיבלו את הכסף ההוא כפרעון חובותיו במס, ואמדו שזה שיעור המס שהיה חייב לשלם לולא המחילה.

הוא מוסיף (בד"ה ומעתה נבוא), שאם כתבו בשטר המחילה שקיבלו את הדבר עליהם באלה ובשבועה, מכוח זה המחילה קיימת גם אם אינה קיימת מן הדין.

⁹⁰ שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן יט (הובא בשו"ת מים עמוקים, חלק ב (ראנ"ח), סימן סג, ובשו"ת פני משה, חלק א, סימן ע, דף קעא ע"ב); רמ"א, חו"מ, קסג, ו.

שו"ת בעי חיי, חו"מ, חלק א, סימן קה (קכג ע"ד-קכד ע"א), מביא שעשו רבני וגבירי שאלוניקי "הסכמה", שכל מי שירצה לצאת מן העיר, יכול ופטור ממסים; והוא כותב בשם משא מלך, חלק ב, שער ג, משפט ב, שהמחילה היא רק לשנים הבאות, אבל היוצאים חייבים במסי שאלוניקי שנתחייבו בו עד שעת הפטור.

מעשה בקהילה שנהגו בה שמי שמת, הקהל גובה מנכסי המת פי עשרים מהמס שהיה פורע כל שנה בחייו, באופן שיהיה הקרן קיים, ופירותיו יהיו תשלום מס עבור נכסים אלו בעתיד; והקהל גבה סכום זה מנכסיו של אדם שנפטר, וכתב שטר מחילה לירוש, ונאמר בו שהוא פטור ממסים "לעולם" על הנכסים שירש. נפסק שהמחילה תקפה גם אחרי שעשו שומא ("עריכה") חדשה לנכסי בני העיר, כמשמעות לשון "לעולם", ואף שייתכן שהנכסים ישיבו, והיו ראוי שישלם יותר, הרי ייתכן גם שהנכסים יפחתו, ולכן מסתבר שהתנאי ביניהם היה שאפילו אחרי השומא החדשה לא יוסיפו עליו מחמת ריבוי הממון שבידו, כיוון שלא יפחתו לו אם ימעט ממנו; והם יותר קרובים לשכר מלהפסד, כיוון שעניות יותר מצויה מעשירות.⁹³

מי שרצה לנסוע מעיר אחת לעיר אחרת, ואמר לראשי הקהל "המס אצלכם כבד מדי, אני רוצה לנסוע לעיר אחרת ואפטר מהמסים שלכם", ואמרו לו ראשי הקהל "תפרע את המס שבעבר, ותוכל לעבור לעיר האחרת", משתמעת מכך מחילה על המס שבעתיד.⁹⁴

פרק שביעי: חיובים ממוניים שונים

ערבות: מלווה יכול למחול לערב על ערבותו,⁹⁵ כגון אם יאמר לערב "אני פוטרך מקנייך על הערבות" או "מחול לך החוב שאתה חייב לי"; אבל אם אמר "איני רוצה בערבותך", אין זו מחילה, אלא מפרשים שהתכוון לומר שאינו מסתפק בערבותו בלבד אלא רוצה עוד ערב.⁹⁶

חיוב אדם לפנות דבר שלו מרשותו של אחר: אם בית נפל לקרקע של אחר, בעל הבית חייב לפנות את אבני הבניין מהקרקע. אם אמר בעל הבית לבעל הקרקע "האבנים יהיו שלך", והסכים בעל הקרקע, בעל הקרקע אינו יכול לחזור בו, מפני שבכך שהסכים, מחל על זכותו לתבוע מבעל הבית להוציא את האבנים מקרקעו.⁹⁷

זכות קדימה של נושה: בליוורנו הייתה תקנה (כנראה היה זה חוק של השלטון הנכרי) שכתובת אשה קודמת לחובות אחרים בגבייה מנכסי הבעל. נושה אחד רצה לעקוף את התקנה, ולכן דרש מאשתו של החייב לכתוב לו שהיא מסתלקת משעבוד כתובתה כדי שלא תוכל לעכב את ממון בעלה לשעבוד כתובתה, ואכן האשה כתבה לו בשטר שהיא מבטיחה לו שלא תוכל לעכב מממונו עבור כתובתה. יש מי שפסק שהשטר מועיל בתור מחילה, ולכן הוא תקף אף בלי קניין.⁹⁸ אבל פוסק אחר כתב שאי אפשר לומר ששטר

⁹¹ רשב"א, המובא בחידושי הריטב"א, כתובות קא עב (הובא בב"י, חו"מ, קסג, מחודש יב); סמ"ע, קסג, ס"ק לט; שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, חו"מ, סימן כג.

⁹² כך נימקו שו"ת משפט צדק, חלק א, סימן יט (עז ע"ג), וחקרי לב, חו"מ, חלק ב, סימן פב (קלג ע"ב), את דעת הרשב"א.

אבל משא מלך, חלק ג, שער ב, משפט ח (דף לא במהד' תס"א = עמ' קיח במהד' תשמ"ט), כתב שגם לרשב"א המס הוא על הנכסים, ובכל זאת הציבור יכולים לומר שפטרו אותו ולא את יורשיו. כנסת הגדולה, חו"מ, קסג, הגהות בית יוסף, אות קד, מסביר שצריך לפרש כך את הרשב"א, מפני שמדבריו במקומות אחרים מוכח שהמס מונח על הנכסים - עיין שם למקורות שציינ. אבל חקרי לב דוחה הסבר זה - עיין שם.

דעה חולקת: ריטב"א, כתובות שם, כתב (גם בשם רבו - הרא"ה) שגם היורשים פטורים, בנימוק שמחילת מס היא על הנכסים ולא רק לאדם.

נודע ביהודה שם כתב שהריטב"א מדבר רק במי שפטרו אותו בגלל טובה שעשה לקהל, ונחשב כאילו פרע את המס בטובה זו שעשה, ולכן גם יורשיו פטורים. עולה מדבריו שהריטב"א מסכים שאם מחלו לו בחינם, יורשיו חייבים.

⁹³ שו"ת מים עמוקים, חלק ב (ראנ"ח), סימן סג.

⁹⁴ כרם חמר, חלק ב, ספר התקנות, תקנה רלז (מב ע"א).

⁹⁵ נתיבות המשפט, רט, ס"ק ו.

אבל ר' מסעוד אלפסי, המובא במשחא דרבותא, חידושי ר' שלמה אלפסי, חו"מ, סימן יב, דף קלג ע"ב, כתב שמחילה לערב שערב אחת מתן מעות צריכה קניין, מפני שחייב שנעשה רק בקניין נמחל רק עם קניין; ואילו ר' שלמה אלפסי שם חולק עליו. על מחלוקתם באופן כללי ראה שער שני, הערה [1].

⁹⁶ שו"ת מהריט"ץ החדשות, חלק ב, סימן קלז. למקורות נוספים, ראה חוק לישראל, ערבות, במפתח העניינים, עמ' 751, ערך "מחילת נושה לערב".

⁹⁷ רמ"ד, בשיטה מקובצת, ב"מ קיז ע"ב.

⁹⁸ ר' יצחק סרוק, בשו"ת אהל יעקב (ששפורטש), סימן נג. בנידונו לא נקטה האשה לשון מחילה, אבל כפי שראינו בשער שני, מועילה מחילה גם בלשון אחרת. הוא דן עוד, האם יש לשטר תוקף מדין ערבות - עיין שם.

זה הוא מחילה, שהרי האשה לא מחלה על כתובתה כלפי הבעל, אלא שעבדה את זכות כתובתה לנושה אם לא יפרע לו הבעל, וסילקה את עצמה מזכות הקדימה שלה, ולכן אינו מועיל בלי עשיית קניין⁹⁹.

מום במכר ואונאה: בשער אחת עשרה, על מחילה מכללא, נראה מצבים שהקונה מוחל בהם מכללא על מום במכר או על אונאה. המשמעות היא שהוא מוחל על זכותו לקבל את כספו בחזרה¹⁰⁰.

חיוב החזרת מתנה שניתנה בטעות: מעשה בשידוך שהתבטל, ואבי הכלה החזיר לאבי החתן את הבגדים ואת התכשיטים שהביאו לה, והציע לשלם לו על המאכלים שנתן להם, אבל אבי החתן אמר לו "איני רוצה מכך שום דבר כל אשר הבאתי לכם ממאכל ומשתה, אני מוחל לכם הכל". נפסק שהמחילה תקפה אף בלי מעשה קניין¹⁰¹.

שוחד: מי שנתן שוחד לדיין, ומחל לו על חיובו להחזיר את השוחד, יש אומרים שהמחילה לא מועילה, שהרי כל שוחד ניתן מרצון ואעפ"כ התורה אסרה אותו¹⁰². אבל אחרים אומרים שמועילה מחילת השוחד¹⁰³, כיוון שהדיין חייב להחזיר את השוחד משום גזל, מפני שמה שנתן שוחד באיסור נחשב כאילו לא נתן, מפני ש"כל מאי דאמר רחמנא לא תעביד", אי עביד לא מהני¹⁰⁴, והדיין מחזיק בממון כגזל, ויש לנותן השוחד שעבוד ממוני על הדיין, ולכן מועילה מחילה, כמו שמועילה מחילת גזל¹⁰⁵.

אחריות מוכר לשפות קונה: המוכר קרקע, ונלקחה מהקונה על ידי נושה של המוכר או על ידי מי שהוכיח שהקרקע נגזלה ממנו, על המוכר לשפות את הקונה על אבדן הקרקע, גם אם לא התחייב לכך בפירוש ("אחריות טעות סופר")¹⁰⁶. אם הקונה מחל לו מראש על חיוב אחריותו, המחילה תקפה¹⁰⁷.

זכות לטעון טענת הגנה: מועילה מחילת זכות לטעון טענת הגנה (בסדר הדין). לדוגמה, מעיקר הדין נושה אינו יכול לגבות חוב מיתומים קטנים של החייב אחרי פטירתו. אבל אם הנושה והחייב עשו מראש הסכם שיוכל לגבות גם מיתומים קטנים, ההסכם תקף, מפני שעל ידי הסכם זה, החייב (והבאים מכוחו) מוחל על כל טענות ההגנה שהוא יוכל לטעון, כגון "אבינו פרע"¹⁰⁸. מועילה אף מחילה על עצם הזכות לעמוד בדין¹⁰⁹.

⁹⁹ ר' יעקב ששפורטש, סימן נד, שם. הוא מגדיר זאת כסילוק או שעבוד או ערבות, ואומר שכולם צריכים קניין. ולא ברור מדוע כתב שסילוק צריך קניין (על סילוק ראה שער שש עשרה). כן לא מובן מדוע לא ייחשב מחילה על זכות קדימה של כתובה.

¹⁰⁰ שו"ת הר"י מיגאש, סימן קלו, כותב דבר מיוחד בעניין זה: שאם התברר שהיו בנכס מומים שלא ידע עליהם הקונה כשקנה אותו, וב"ד פסקו שהמקח בטל, התברר למפרע שהמקח היה בטל מעיקרו ושהנכס לא היה קנוי לקונה, אבל אם אחר כך הסכימו לקיים את המקח ולמחול על המומים, הנכס נקנה לו מחדש. ולא הסביר באיזה מעשה קניין יקנה מחדש את הנכס. אולי המוכר נחשב כאומר לקונה "לך חזק וקניי", ויקנה בחזקה. השווה למחלוקת בעניין מחילה על מחילה, ליד ציון הערה 130, בשאלה איך המחילה השנייה מקימה לתחייה את שטר החוב לאחר שבטל.

¹⁰¹ שו"ת מהריט"ץ החדשות, סימן כו.

¹⁰² קצות החושן, ט, ס"ק א (הובא בבית יהודה [לנדא], חו"מ, סימן ט), בדעת הגאונים הסוברים שלא מועילה מחילת ריבית (ראה ליד ציון הערה 75), מטעם דומה.

¹⁰³ קצות החושן שם, בדעת רמב"ם, הלכות מלווה ולווה, ד, יג, הסובר שמועילה מחילת ריבית (ראה ליד ציון הערה 72).

¹⁰⁴ כך כתב ב"ח, חו"מ, סימן ט.

¹⁰⁵ דברי חיים, דיני דיינים, סימן ב, בהגהה, ובספרו אמרי בינה, דיני דיינים, סימן טז. הוא כותב שמטעם זה, גם לדעת הגאונים מועילה מחילה (שלא כהבנת קצות החושן שם בדעת הגאונים), מפני שהם אמרו דווקא בריבית שמחילה לא מועילה, מפני ששם חובת ההשבה היא רק מצווה - ראה בשמו בהערה 77.

¹⁰⁶ שו"ע, חו"מ, רכה, א.

¹⁰⁷ ראה שער ארבע עשרה, ליד ציון הערה [387], שיש מן הראשונים שהסבירו כך את במחילה הנזכרת בכתובות מד ע"א. ראה עוד שער שמיני, הערה [171], בשם אמרי אש, שהסביר מדוע המחילה תקפה אף שלא ידוע אם ייווצר חיוב.

¹⁰⁸ שו"ת הראני"ח, חלק א, סימן צד.

יש חידוש בדבריו, שהוא קורא לזה מחילה, מתוך נקודת מבט של סדר הדין, ולפי דבריו ההסכם חל בלי קניין. אילו היינו באים רק מנקודת המבט של הממון, היינו אומרים שיש כאן דווקא התחייבות של החייב (ושל יורשיו) לשלם גם אחרי פטירתו, והרי התחייבות צריכה קניין אלא אם כן היא נעשתה בשטר.

¹⁰⁹ שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן קפא, כותב שאדם יכול לחייב את עצמו, שיהיה מחויב ושבעל דינו לא יצטרך לעמוד עמו בדין.

דמי שכירות: מועילה מחילה על דמי שכירות¹¹⁰.

מחאה מול מחזיק: ראובן שמחזיק בקרקע שהייתה שייכת לשמעון, ושמעון מחה בו, אין מועילה חזקתו של ראובן כהוכחה שקנה ממנו. אבל אם אחר כך מחל שמעון על מחאתו, מחאתו בטלה והחזקה מועילה¹¹¹.

חיובי שומר: מפקיד יכול למחול לשומר על חיוביו באמירת "אני מוחל לך על השמירה ואתה פטור אם יאבד הנכס" וכדומה¹¹². אבל אם אמר לשומר רק שאינו חושש באבדה וכדומה, חייב, מפני שלא מחל על חיוב שמירתו באמירה זו¹¹³, ואלו רק "פיטומי מילי"¹¹⁴.

"סידור" ללווה: כשמלווה גובה את חובו מן הלווה, הוא צריך להשאיר לו דברים בסיסיים הדרושים לו¹¹⁵. אבל אם הלווה כתב בשטר החוב "אני לווה על מנת שלא תסדר עמי אלא תגבה מכל נכסי", וכדומה, נעקר דין סידור, מפני שתנאי בממון קיים, ואין זה מתנה על מה שכתוב בתורה, מפני שהלווה יודע את זכויותיו ומוחל עליהן¹¹⁶.

חיוב לווה לפרוע הכול בבת אחת: למלווה יש זכות לקבל את כל הפרעון בבת אחת, ואם הלווה פורע מטבע אחד בכל יום, אין זה נחשב פרעון, והמלווה זכאי לסרב לקבלו; אבל אם הסכים לקבל פרעון באופן כזה, זה בגדר מחילה על זכות זו, וממילא זה הופך לפרעון גמור, ואינו יכול לטעון שמה שקיבל הוא פקדון אצלו ועוד לא נפטר הלווה מחובו¹¹⁷.

חובת מוכר לדייק במידות ובמשקלות: מוכר חייב לדייק במדידה ובשקילה, ואף להוסיף מעט לקונה על הכמות¹¹⁸. אבל הקונה יכול למחול על חובת המוכר¹¹⁹. אבל במקום שיש מנהג לא למחול, אינו יכול למחול, שמה ילמדו ממנו לרמות¹²⁰.

¹¹⁰ שו"ת הרשב"ש, סימן קא (הובא באמרי בינה, דיני דיינים, סימן כ, אות טז); שו"ת ר' ישראל יעקב אלגזי, סימן פה (בלי קניין); שו"ת עולת שמואל (פלורנטינו), חו"מ, סימן כז (בלי קניין); שו"ת פני אהרן, יו"ד, סימן כה (נח ע"ב) (בלי קניין); שו"ת קול אליהו, חלק ב, חו"מ, סימן כב (עט ע"ג). הרשב"ש עוסק בשטר מחילה.
דעה חולקת: שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סימן ג (קפא ע"א) (הובא בשו"ת בני בנימין, חו"מ, סימן ב, דף ז ע"א, ובשו"ת זכות אבות, סימן כח), כותב שלא מועילה מחילה על דמי שכירות, מפני ששכירות היא מכר ליומה. אבל המגיה בשו"ת יאודה יעלה (קובו), חו"מ, סימן יא, כותב שדרכי נועם לא דיבר על מחילת דמי שכירות לזמן שדר בבית, אלא על הזמן שלא דר בה, מהתקופה שהוסכמה מראש.
שו"ת זכות אבות, סימן כח (הובא ברוח חיים (פאלאג'י), חו"מ, ש"ב, סי"ק ו, ובשו"ת ימי יוסף בתרא, חו"מ, סימן לב, עמ' שעז), כותב שגם לדעה זו, הרי אם השוכר עזב את הבית ושכר בית אחר על פי דברי המשכיר, המשכיר לא יכול לחזור בו ממחילתו מפני שאין זה הוגן שהשוכר יצטרך לשלם דמי שכירות על שני בתים.
שו"ת ימי יוסף בתרא, חו"מ, סימן לב (עמ' שעז), כותב שהשוכר יכול לומר "קיים לי" שהמחילה חלה.
ראה שער חמש עשרה, פרק חמישי, בעניין מחילת שוכר על זכות השכירות יחד עם מחילת המשכיר על דמי השכירות. וראה שער רביעי, ליד ציון הערה [762], על השיקול שזו מחילת זכות עתידית.
על מחילת משכיר על דמי השכירות ראה חוק לישראל, שכירות ושאלה, עמ' 19, הערה 66.

¹¹¹ יד רמה, ב"ב, פרק ב, סימן פג (ד"ה ומנא).

¹¹² שלטי הגיבורים, ב"מ כ ע"א (בדפי הרי"ף) (הובא בדברי חיים, דיני שומרים, סימן כג). ראה שער רביעי, בשאלה ממתי חיוב שומר נחשב שבא לעולם, כך שתועיל מחילה עליו.

¹¹³ שלטי הגיבורים שם.

¹¹⁴ מרדכי, ב"ק, סימן צט (הובא בדברי חיים שם).

ראה בשער רביעי, שיש דין מיוחד לשומר בעניין הרשאה להזיק.

שו"ת מגן שאול (קצנלבוגן), סימן קמט, עמ' רכט, כותב שאף שמקום הפקדון בבית השומר קנוי לבעל הנכס (לדעה אחת - ראה חוק לישראל, שומרים, עמ' 54, ועמ' 700), יכול בעל הנכס למחול לשומר על חובתו להחזיק את הפקדון בחצרו, ואז לא יהיה מקום הנכס קנוי לבעל הנכס ויוכל השומר לקנות בו בקניין חצר.

¹¹⁵ שו"ע, חו"מ, צז, כג.

¹¹⁶ ספר התרומות, שער א, חלק ב, אות א (הובא בשו"ת פרי הארץ, חלק א, חו"מ, סימן ה, נג ע"ד). גידולי תרומה, שם, כותב שמקורו בב"מ נא ע"א, שמועיל תנאי בממון אם בעל הזכות יודע עליה ומוחל.

פרישה, חו"מ, קג, כז, כותב שזו תקנת חכמים שהתנאה מועילה, כדי שלא לנעול דלת בפני לווים.

¹¹⁷ שערי חיים (שמולביץ), גיטין, סימן מד, אות א, בדעת ש"ך, חו"מ, עד, ס"ק יז. ראה בשמו בשער חמישי, ליד ציון הערה [30], ובשער שישי, ליד ציון הערה [75], שמחילה זו מועילה גם אם יש ביד הנושה שטר או משכון, גם לדעה שמחילה רגילה אינה מועילה אם השטר או המשכון בידו. וראה בשמו בשער עשירי, הערה [16], מחילת נושה על זכותו לקבל את הפרעון לידיו ממש.

¹¹⁸ בבא בתרא פח ע"ב.

חובת קונה לשלם על מכר: מי שמכר נכס בקניין סודר, והקונה עוד לא שילם, ואחר כך מחל המוכר על תשלום דמי המכר - מחילתו מועילה¹²¹.

זכות שותף בנכס לפרק את השיתוף: שותפים בנכס שיש בו "כדי חלוקה", היינו שאחרי חלוקתו יקבל כל אחד שטח הראוי לשימוש המקורי, זכאי כל אחד מהם לדרוש את פירוק השיתוף¹²². אבל כל שותף יכול למחול על זכותו לדרוש חלוקה. לפי דעה אחת, המחילה תקפה אף בלי קניין, ככל מחילה¹²³. אבל לדעת רוב הפוסקים, דרוש מעשה קניין¹²⁴, מפני שבהסכמתו של שותף שלא לחלק לעולם, הוא כאילו נתן את חלקו במתנה לחברו, לעניין זה שחברו יכול להשתמש בחלקו לעולם, ונתנת מתנה צריכה קניין¹²⁵.

חובת מלווה להשיב משכון: מלווה שקיבל משכון מהלווה חייב להחזיר אותו ללווה כשהלווה זקוק לו ("השבט העבוטי")¹²⁶. אבל אם הלווה נתן למלווה משכון מרצונו שלא בשעת ההלוואה, ואמר לו בפירוש שלא יחזיר לו בעת צרכו, הוא מוחל בכך על חיוב המלווה להחזירו. אלא שמחילה זו אינה מוחלטת כמו מחילה רגילה, והלווה יכול לחזור בו ולדרוש את השבת המשכון כשהוא זקוק לו, מפני שהמלווה אינו קונה את המשכון, וכשהלווה חוזר בו, חוזר החיוב שמטילה התורה על המלווה להחזיר את המשכון¹²⁷.

כך הדין גם לגבי האיסור למלווה לקחת כלי שעושים בו אוכל נפש כמשכון¹²⁸. אם הלווה נתן למלווה כלי שעושים בו אוכל נפש כמשכון, הוא מוחל בזה על חיוב המלווה להחזירו לו, אבל הוא יכול לחזור בו מהמחילה, כיוון שהמשכון לא נקנה לו¹²⁹.

מחילה על מחילה: מעשה באשה שאמרה שכתובתה מחולה אם לא תעלה לא"י עם בעלה, ואחר כך אמר לה בעלה "הריני מוחל לך באותו חיוב"; ולמעשה לא עלתה לא"י. יש אומרים שמחילת האשה תקפה, מפני שאין משמעות למה שמחל לה בעלה על מחילתה, מפני שלשון מחילה שייכת רק על חוב או על תביעה שיש לאדם על חברו, אבל מחילה אין בו ממש, ולא שייכת בה לשון מחילה, וגם אם עשה קניין על כך, זה קניין דברים¹³⁰. אבל אחרים¹³¹ סבורים שמועילה מחילת הבעל אף שהיא הייתה על דבר שאין בו ממש. הם

¹¹⁹ שו"ת מהר"ם שיק, חו"מ, סימן ל (הובא בפתחי חושן, גניבה, פרק יד, הערה כג, ובבית אהרן וישראל, גל' קלו, עמ' קמ).

¹²⁰ מהר"ם שיק שם. ראה שער אחת עשרה, על מקום שיש מנהג למחול.

¹²¹ שו"ת קול אליהו, חלק ב, חו"מ, סימן כב (עט ע"ג).

כמו כן, שו"ת פני אהרן, יו"ד, סימן כה (נח ע"ב), כותב שאם מישהו "קנה" מבני הקהל את הזכות להוליך את ספר התורה מההיכל לתיבה מפסח עד סוכות, ובסוכות לא מכרו את הזכות שוב כמנהגם אלא הניחוהו בידו, ולא שילם כסף נוסף - יכולים למחול על חיובו לשלם, בלי קניין.

אבל שו"ת ימי יוסף בתרא, חו"מ, סימן לב (עמ' שעו), כותב שקונה קרקע שעשה קניין חזקה ולא שילם, והמוכר מחל לו על התשלום ואמר לו שיצא מהקרקע ויחזיר את הקרקע, הרי גם אם יצא הקונה מהקרקע, לא חלה מחילת המוכר על הכסף עד שהקונה יקנה למוכר את הקרקע, מפני שמחל רק על דעת שיקבל את הקרקע.

ראה על כך בחוק לישראל, שיתוף נכסים, עמ' 137-138.

¹²² משנת יעבץ, חו"מ, סימן כט, אות ד, בדעת ש"ך, חו"מ, קעא, ס"ק ב.

¹²³ רמ"א, חו"מ, קעא, א; נתיבות המשפט, קעא, ס"ק א; שער משפט, קעא, ס"ק א. נתיבות המשפט ושער משפט שם נוטים לומר שזו גם דעת הש"ך.

¹²⁴ שער משפט שם (הובא במשנת יעבץ שם). נראה שזו גם כוונת נתיבות המשפט שם, שנימק שלא מועילה מחילה בלי קניין מפני שזו מחילה על זכות בעלות (ראה שער ארבע עשרה). דבריהם הובאו בחוק לישראל שם, עמ' 142.

¹²⁵ שו"ע, חו"מ, צז, טז.

¹²⁶ שער משפט, צז, ס"ק ב.

¹²⁷ שו"ע, חו"מ, צז, ו.

¹²⁸ שער משפט, צז, ס"ק ב.

¹²⁹ ר' ראובן סירירו, ר' ידידיה מונסונייגו, ר' מתתיה סירירו, ור' וידאל הצרפתי, בשו"ת דבר אמת (מונסונייגו), סימן קנז.

הם מוסיפים, שגם אין לומר שהבעל מוחל לה על ממון הכתובה, שהרי כשמחלה האשה על הכתובה, עיקר ותוספת ונדוניה, ולא עלתה לא"י, הבעל זוכה בה, והוא תפוס בנכסים, כאמור בכתובות פג ע"א, שנכסי אשתו הנשואה נחשבים ביד הבעל, ולכן לא תועיל מחילת הבעל לאשה, שהרי לא שייכת מחילה בדבר שהוא ביד המוחל (כלומר, על דבר בעין, שזו מחילת בעלות - ראה שער ארבע עשרה). עוד נימקו, שמאחר שנמחל שעבוד הכתובה, ונעשתה שטר שנמחל שעבודו, לא יתכן שבאמירה בלבד, בלשון גרועה, תחזור הכתובה לאיתנה אחרי שנמחל שעבודה (כך כותב

הביאו ראייה מדברים אחרים שאין בהם ממש, ובכל זאת מועילה מחילה עליהם: (א) מועילה מחילה על תביעה אף שאין בה ממש¹³². (ב) חכם שמחל על כבודו, כבודו מחול אף שכבוד זה אינו ממון, אלא חיוב שאין בו ממש שהתורה מחייבת לכבדו¹³³. (ג) מועילה מחילה על חיוב להישבע¹³⁴, אף ששבועה אין בה ממש¹³⁵.

התחייבות: מקבל התחייבות יכול למחול למי שהתחייב לו, גם אם המתחייב עשה קניין¹³⁶.

פרק שמיני: זכות שאינה ממונית

מועילה מחילה על זכות שאינה ממונית, כפי שנראה בהמשך פרק זה לגבי זכויות ספציפיות שאינן ממוניות, שמועילה בהן מחילה. יש ראייה לדבר מהדין שתובע יכול למחול על חיוב הנתבע להישבע לו שבועה דרבנן¹³⁷ אף שאין בה ערך ממוני, שהרי גם המסרב להישבע שבועה דרבנן אין יורדים לנכסיו¹³⁸, הרי שמועילה מחילה על זכות שאינה ממונית¹³⁹.

שו"ת הרדב"ז, סימן ססד, שאשה שמחלה על כתובתה וחזרה בה והבעל רוצה להחזיר לה את זכותה, צריך לכתוב לה כתובה חדשה, מפני שזה שטר שנמחל (שבדודו).

הם נוקטים שהיא מחלה ב"לשון חיוב", ולא ברורה כוונתם.

¹³¹ ר' חיים אליהו, ר' מתתיה זכרי, ור' רפאל משה אלבאז, בשו"ת דברי אמת, שם.

ראה גם שער רביעי בשם טיב גיטין, שמי שנוטל הלוואה אחרי שהמלווה מחל לו עליה (לדעתו שמועילה מחילה זכות עתידית), מוחל בכך למלווה על מחילתו. ראה גם שער שלוש עשרה, על תנייה שלא תועיל מחילה, שהחייב מסתלק מהמחילה.

¹³² הם מוכיחים שתביעה אין בה ממש, מרמ"א, חו"מ, קכג, ב, הכותב שאי אפשר לכתוב הרשאה על תביעה מפני שאי אפשר להקנות תביעה.

¹³³ ראה על כך ליד ציון הערה 173.

¹³⁴ כאמור ליד ציון הערה 295.

¹³⁵ הם מוכיחים שחיוב להישבע אין בו ממש, משו"ע, חו"מ, קכג, ב, הכותב שאין מועילה הרשאה על שבועה.

כלפי נימוקה של הדעה הראשונה שלא מועילה מחילה על דבר שהוא ביד המוחל, הם משיבים שכאן המחילה אינה על הנכסים אלא על עיקר החיוב, היינו על עצם המחילה.

שו"ת איתן האזרחי, סימן כה (הראשון), עוסק בשותפים בזכות לקבל מכס ("אורנדא"), שמחלו חלק מהם לשותף אחד, ואחר כך המשיכו לעסוק, וקיבלו תשלומים מסוחרים בידיעת אותו שותף. הוא פוסק שבשתיקתו הראה שחזר ומחל להם (מכללא) על מחילתם, וחזרו וקנו בשותפות על ידי מה שעסקו יחד. הרי שהוא נוקט שמועילה מחילה על מחילה. אבל דבריו קשים, שהרי אם המחילה נמחלת, השותפות קמה לתחייה, ומדוע היה צריך לומר שחזרו וקנו בשותפות על ידי שהמשיכו להתעסק יחד? לכן נראה שמה שכתב שמחל על מחילתו הוא רק לשון שאולה, לומר שהשותף התחרט על רצונו להפסיק את השותפות, ולא שזו מחילה תקפה, ועיקר טעם פסיקתו הוא שהמשך ההתעסקות יוצרת את השותפות מחדש.

לענין מחילת לווה על זכות השמיטה בשביעית, ראה בשער רביעי, בפרק על מחילה על זכויות עתידיות ספציפיות.

¹³⁶ פתחי חושן, קניינים, פרק א הערה טז.

דעה חולקת: משחא דרבנותא, חו"מ, סימן יב, דף קלג ע"ב (הובא בשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סימן יב, דף סב ע"ב), כותב שאם החיוב נעשה בקניין, הוא נמחל רק עם קניין (ראה עקרון זה בשמו לענין ערבות, ומה שקשה עליו, בהערה 95). הוא מוכיח זאת מהדין שאי אפשר למחול על מכר (אבל ראה בשער ארבע עשרה, ששם הטעם הוא שזו מחילת בעלות).

בדומה, שו"ת הלכה למשה (אלבז), חו"מ, סימן קמב, מביא שר"ש אבן צור כתב בגליון השולחן ערוך שלו, בשם ר' יעב"ץ, שבדבר שצריך קניין סודר (נידונו: התחייבות הגוף לעלות לא"י), כדי למחול עליו צריך קניין.

ייתכן שזו גם כוונת שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סימן יב (נו ע"א), העוסק במחילה על שטר מינוי של אדם להיות שד"ר, וכתב שלא מועילה מחילה על "שטר אקנייתא" כזה, וזאת על פי דברי שו"ע, חו"מ, עג, יט, שמחילה שייכת רק על חוב כספי. אבל יש להעיר שהשולחן ערוך שם מתכוון לומר רק שאין מועילה מחילה על בעלות.

סוג מיוחד של מחילה על התחייבות: ראובן התרה בשמעון שלא יעשה כך וכך, והמשמעות היא שאם יעשה כך ויקרה נזק כתוצאה מכך, יהיה שמעון חייב לשלם לראובן; ואחר כך התיר לו ראובן לעשות כן. שו"ת מהרש"ד, חלק א, סימן קכח, דן במקרה שיש הכחשה אם באמת ביטל את ההתראה, וזה שאלה של טענת מחילה. משמע שפשוט יש תוקף לביטול ההתראה. אבל מהרש"ד לא קרא לזה "מחילה". יש בכך גם הרשאה להזיק (ראה על כך בשער רביעי), בנזק עתידי מסופק.

¹³⁷ כאמור ליד ציון הערה 295.

¹³⁸ שו"ע, חו"מ, פז, ט.

יש להוסיף, שאמנם יש בחיוב שבועה דרבנן ערך ממוני בכך שאולי החיוב ירתיע את הנתבע להודות ולשלם, אבל זה ערך עקיף, והרי כל זכות שאינה ממונית יכולה להיות בעלת ערך ממוני עקיף.

¹³⁹ ראה זו הביא ר' יועזר אריאל, "הפרת הסכם שנחתם עם מורדים בכלא", תחומין כא (תשס"א), עמ' 156.

ר' בנימין לפיקין קושר שאלה זו לשאלת הגדרת מהות המחילה: לשיטה שמחילה היא הקנאה¹⁴⁰, לא שייכת מחילה על חיוב שאינו של ממון אלא של פעולה, מפני שהקנאה שייכת רק בממון; ואילו לשיטה שמחילה היא רק הפקעת זכות¹⁴¹, היא שייכת גם בחיוב לא ממוני; ולשתי השיטות, **סילוק** לפני חלות החיוב¹⁴² חל גם בחיוב שאינו ממוני¹⁴³. יש להוסיף, שלפי השיטה שמחילה היא פרעון, כאילו החייב פרע את חובו והנושה החזיר לו¹⁴⁴, היא לא שייכת בחיוב שאינו ממוני¹⁴⁵.

כאמור בעיקרון מועילה מחילה על זכות אינה ממונית, אלא שיש זכויות אחדות שאינן ממוניות, שיש סיבה מיוחדת שבגללה לא מועילה מחילתן. כעת נסקור זכויות שאינן ממוניות, ונראה האם מועילה מחילה עליהן.

קינוי בעל לאשתו: בעל שהזהיר ("קינא") את אשתו שלא תסתתר עם איש פלוני, ואחר כך הסתתרה עמו, חייבת לשתות מי סוטה. אבל הבעל יכול למחול על קינויו, ואז גם אם תסתתר, לא תצטרך לשתות מי סוטה. זאת מתוך תפיסה שהקינוי מעניק לבעל זכות לדרוש מאשתו לשתות מי סוטה אם תסתתר, והוא יכול למחול על זכות זו. אלא שהמחילה מועילה רק אם מחל לפני שהסתתרה¹⁴⁶.

בן סורר ומורה: בן סורר ומורה, דהיינו בן שגנב בשר ויין מאביו שוב ושוב ואכלם, דינו סקילה. אבל אם מחלו לו אביו ואמו לפני שנגמר דינו לסקילה, הוא פטור¹⁴⁷.

זכות לעשות מצוה: מועילה מחילה על זכות לעשות מצוה, כגון כהן שמחל על זכותו להקריב קרבן בבהמ"ק, או קהילה שמחלה לגבאי צדקה על הזכות להחליט מה לעשות בכספי הצדקה¹⁴⁸.

ראה גם ליד ציון הערה 228 ואילך, על מחילה שגורמת צער הגוף, שבאחדות מן הדוגמאות שם הזכות הנמחלת אינה ממונית.

¹⁴⁰ שער ראשון, פרק שלישי.

¹⁴¹ שער ראשון, פרק שני.

¹⁴² ראה בשמו בשער שש עשרה, שההבדל בין מחילה לסילוק הוא שסילוק נעשה לפני יצירת החיוב.

¹⁴³ בני בנימין, עמ' קצז-קצח.

¹⁴⁴ שער ראשון, פרק רביעי.

¹⁴⁵ ראה הערה 228 בשם גבעת פנחס.

¹⁴⁶ רמב"ם, הלכות סוטה, א, ז; שו"ע, אהע"ז, קעח, יב. ראה בבירור הלכה, סוטה כה ע"א, ציון ד, פרטים נוספים בעניין זה.

בדומה, שו"ת עטרת יצחק, סימן קמז, אות ג, כותב לעניין הדין שאשה שעוברת על "דת יהודית", קנסו אותה להפסיד את כתובתה בגלל חוצפתה לבעלה, בתנאי שהתרה בה (שו"ע, אהע"ז, קטו, ד) - שאם מחל לה על ההתראה, לא קנסו אותה.

¹⁴⁷ רמב"ם, הלכות ממרים, ז, ח. ראה בבירור הלכה סוטה כה ע"א, ציון ד, פרטים נוספים בעניין זה.

¹⁴⁸ שו"ת מהרי"ק, שורש קכג (הובא בכנסת הגדולה, חו"מ, קסג, הגהות בית יוסף, אות קכה, ובשו"ת בעי חיי, חו"מ, חלק א, סימן קה, דף קג ע"ד). הוא מוכיח כך מן האמור בבי"ק קיא ע"א, שיש שמשמרת אחת מוחלת למשמרת אחרת על זכות להקריב קרבן (ראה הערה 294). יש להעיר ששם זו מחילה מכללא.

שכר מצווה: אדם יכול למחול על השכר שהוא אמור לקבל מהקב"ה בגלל עשיית מצווה. צפנת פענח, כללי התורה והמצוות, חלק ב, מערכת מ, סעיף כח (הובא בבית אהרן וישראל, ג' עב, עמ' נא), מסביר בכך את הדין שאין כופים לקיים מצווה שמתן שכרה מפורש בתורה (חולין קי ע"ב) - מפני שהאדם מוחל על השכר, כלומר, הוא בוודאי יודע שיש שכר ובכל זאת אינו רוצה לקיים את המצווה, ומכאן שהוא מוחל על השכר, ואם כן אין סיבה שאנחנו נדאג לו יותר משהוא דואג לעצמו.

אבל שו"ת בתי כהונה, חלק א, בית דין, סימן ו (כ ע"ד), כותב שאדם אינו יכול למחול על **חלקו לעולם הבא**. הוא מנמק (בדף כא ע"ב-ע"ג) שזו מחילה על בעלות שאינה מועילה (כפי שנראה בשער ארבע עשרה), כיוון שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, ואפילו ריקנים מלאים מצוות כרימון; הזכות כבר קיימת אלא שמחוסר זמן, ולא צריך בשבילה מעשה, אלא שאם יחטא, יפסיד, וקרוב לוודאי לא יגיע למידות של אלו שאין להם חלק לעולם הבא, ואדם ראוי לקבל כל שעה את עולם הבא, ולכן אינו יכול למחול עליו כמו שמטעם זה אינו יכול למחול על ירושת אשתו כשהיא נשואה (ראה שער רביעי); ואף על פי שזה יבוא לו רק אחרי מותו, לא נחשב מחוסר מעשה, כמו שלעניין סילוק מירושת אשתו הנשואה אינו נחשב מחוסר מעשה. מצד שני הוא כותב (בדף כא ע"ד) שלדעת רבנו ענין (שנביא בשער רביעי), שלא מועיל סילוק מירושת אשתו כשהיא ארוסה, מפני שלא באה לעולם, גם כאן שאין לו עדיין שום זכות בעין בעולם הבא, לא יועיל סילוק. עוד הוא מנמק (בדף כב ע"א), שעולם הבא דומה לירושת אב, שלא מועיל סילוק ממנה, מפני שאינו תלוי במעשה של האדם, אלא ה' נתנו לזרע ישראל, ורק אם חטא הפסיד אותו. עוד נימק על פי תוספות כתובות צה, שכתבו שלא מועיל סילוק של אשה משעבוד כתובתה על נכסי בעלה, מפני שהשעבוד

חיוב בעל לשאת את ארוסתו בזמן: אם ארוס דורש מארוסתו להינשא לו (או להיפך), היא חייבת להינשא לו תוך י"ב חודש. אבל אם מראש קבעו זמן לנישואין יותר מאוחר מ"ב חודש, מתבטל החיוב לשאת תוך י"ב חודש, מפני שמחלו בכך על החיוב¹⁴⁹.

חרם דרבנו גרשום: יש מי שאומר שאשה אינה יכולה למחול על חרם דרבנו גרשום **שלא לשאת שתי נשים**¹⁵⁰, שמה הבעל יקניט את אשתו עד שתמחל, כיוון שנשים כפופות לבעליהן, ועוד שיש בו תועלת גם לגברים, שלא תהא מריבה בבית¹⁵¹.

אבל בזמן או במקום שאין נוהג חרם דרבנו גרשום, אלא הבעל קיבל על עצמו התחייבות מיוחדת שלא ישא אחרת, האשה יכולה למחול על התחייבות בעלה¹⁵², וכך גם במקום שאין נוהג חרם דרבנו גרשום, אלא שנהגו איסור בדבר - היא יכולה למחול¹⁵³.

יש מי שאומר שאשה יכולה למחול על חרם דרבנו גרשום **שלא לגרש אשה בעל כרחה**¹⁵⁴. אבל דעה אחרת היא שאינה יכולה למחול, מפני שחכמים תיקנו תקנה כוללת לעולם, ולא משנה שתחילת התקנה הייתה

חזק, שכן גם אם הבעל ימכור אותם, יכולה לטרוף מלקוחות (ראה שער חמש עשרה), כלומר שלכן זה כמו מחילת בעלות שאינה תקפה, וגם בעולם הבא, כיוון שה' אינו יכול (כביכול) להעביר חלקו של אדם זה לאחר, לא מועיל סילוק. הוא כותב (בדף כב ע"ב) שאמנם לפי ר' יונה, המובא בשער רביעי, פרק שמיני, ו, הסובר שבעל יכול להסתלק מנכסי מלוג שעתידיים לבוא לו בירושה אפילו אחרי נישואין, מועיל סילוק מעולם הבא, אבל הוא יחיד בדעתו. אבל אחר כך הוא כותב (בדף כו ע"ג) שאף שעולם הבא ישנו בעין, הרי יש אומרים שמחית בעלות מועילה (ראה שער ארבע עשרה), ועוד שאיננו יודעים את מהותו של עולם הבא, כלומר שייטכן שאינו בגדר חפץ.

עם זאת, הוא כותב (בדף כב ע"ב) שעל השכר שהוא **עתידי לזכות** בו על ידי מצוות שיעשה בעתיד, הסילוק חל, כיוון שאין זאת מחילת בעלות. אבל לעניין זה הוא מעורר את הבעיה שאין מועילה מחילה על זכות עתידית (ראה שער רביעי). לגבי מי שעשה עבירה שבגללה אין לו חלק לעולם הבא, ואומר שאם יזכה לחלק בעולם הבא על ידי שיעשה תשובה, הוא מסתלק ממנו, הוא כותב (בדף כב ע"ב-ע"ג) שלפי השיטה (בשער רביעי) שלפני האירוסין לא מועיל סילוק הבעל מנכסי אשתו מפני שאין לו שייכות בנכסי האשה, הסילוק כאן לא מועיל מפני שהוא מסתלק בשעה שאין לו שייכות, שכבר איבד את עולמו, ואילו לפי מהר"ם שסובר שמועיל סילוק לפני אירוסין (ראה שער רביעי), כאן מועיל סילוק מעולם הבא. הוא כותב (בדף כו ע"א-ע"ב) שלפי מהר"ט (שנביא בשער רביעי) שמועיל סילוק בלשון טובה מזכות עתידית גם אם אין לו שום שייכות בה, מועיל לומר "לא יהיה לי חלק לעולם הבא", שהיא לשון טובה; ואף שרשב"ם, ב"ב מט ע"א (ד"ה לא), כתב ש"דין ודברים" לא מועיל מפני שמשמעותו "לא יהיה לי חלק", אולי זה רק אם אמר סתם "דין ודברים", ומתפרש כנ"ל, אבל אם אמר בפירוש "לא יהיה לי חלק", מועיל; ולפי בני יעקב ובני אהרן (שער רביעי, פרק שמיני, י) שלשון תנאי מועילה גם בדבר שלא בא לעולם, בנידונו מועיל מפני שאמר בלשון תנאי, "אם אגרש לא יהיה לי חלק לעולם הבא"; ואף שבתני כהונה הסביר בדעתם (ראה שם), שעניין התנאי הוא כאומר "אעשה לך טובה אם תעשה כך וכך", וזה לא שייך כאן, מכל מקום זה לא גרוע מתנאי שאדם מתנה על עצמו אף במה שאינו נוגע לאחרים, ולשיטה זו אין צורך בתנאי בעצם. הוא מוסיף לנמק, שהסילוק מועיל כאן מפני שנידונו דומה להסתלקות בעל מנכסי אשתו כשהיא ארוסה, שהרי יהודי יכול לחזור בתשובה כל יום, ואז יזכה לעולם הבא, ויש לו זכות משעה שנולד או משעה שנזרע, שזו מחלוקת בסנהדרין קי ע"ב, אלא שלא הגיע זמנו; וגם מי שיצא מכלל ישראל ומאבד את עולמו, עדיין יש לו שייכות בו, מפני שבידו לשוב ואז יזכה לעולם הבא, ובסתם אין לחשוש שמה איבד את עולמו, מפני שיש לו חזקת כשרות. עוד הוא מנמק, שהשכר שה' הבטיח נחשב כאילו כבר נתן, שהרי הוא בוודאי יקיים. עיין שם שדן בנידונו, שאדם נשבע שאם יגרש את אשתו, לא יהיה לו חלק לעולם הבא - האם דברים בטלים מטעם אסמכתא, שהוא מפסיד דבר גדול כעולם הבא, רק כדי למלא את כעסו על האשה ועוד שהוא בטוח שלא יגיע לזה, שלא יצטרך לגרש.

ייתכן שצפנת פענח ובתי כהונה שניהם מסכימים שמועילה מחילה על שכר מצווה מסוימת, ולא על חלק לעולם הבא באופן כללי.

שו"ת מהר"ש הלוי, יו"ד, סימן יח, עוסק במי שאמר "אם אוכל בשר, לא אוכל לעולם הבא", אבל אינו דן האם מועילה המחילה, אלא האם זה נחשב נדר.

¹⁴⁹ חידושי הריטב"א, כתובות נו ע"א (ד"ה נותנין).

¹⁵⁰ דרכי משה, אהע"ז, א, ס"ק ח (הובא בבית שמואל, א, ס"ק כ).

¹⁵¹ שו"ת הר"ן, סימן מח (הובא בשו"ת מהר"י בן לב, חלק ב, סימן כב).

¹⁵² שו"ת ויאמר יצחק, חלק א, סימן קמח.

¹⁵³ דרכי משה, אהע"ז, א, ס"ק ח (הובא בבית שמואל, א, ס"ק כ).

אבל שו"ת תורת חסד (לובלין), אהע"ז, סימן כב, אות ג, כותב שהר"ן סובר שתקנת רגמ"ה הייתה רק עד סוף האלף החמישי, ואחר כך זה רק מנהג, כדברי רמ"א, אהע"ז, א, י, ובכל זאת אין מועילה מחילת האשה מהטעמים הנ"ל.

¹⁵⁴ בית שמואל, קטו, ס"ק ז (הובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קעז).

לטובת האשה¹⁵⁵; ועוד, שגם כאן שייכים הנימוקים הנ"ל, מפני שמטרת התקנה היא למנוע קטטות, אם כן זה גם לטובת האיש; וכן הטעם השני, שמא יקניטנה הבעל עד שתאמר שהיא מוחלת ומוכנה שיגרש אותה נגד רצונה¹⁵⁶.

אדם יכול למחול על זכותו¹⁵⁷ לשאת אשה שנייה שלא ברצון אשתו¹⁵⁸.

כיבוד אב ואם: אב שמחל על כבודו - כבודו מחול¹⁵⁹. אבל אין זה כמחילת חוב ממוני שהיא בלתי הדירה, אלא גם אם יאמר האב שהוא מחל על כבודו לעולם, תמיד יוכל לחזור בו¹⁶⁰. אבל לא יכול למחול על האיסור לבזותו¹⁶¹. אפשר להסביר את ההבדל על פי שיטת הרשב"א¹⁶² שהריני כאילו קיבלתי שייך במעשה אבל לא בביטול מעשה, מפני שאי אפשר לומר על דבר שעשה "הריני כאילו לא עשיתי" - לכן מועילה מחילה על כיבוד אב, מפני שיכול האב לומר "הריני כאילו נתת לי את מה שהיית צריך לתת לי מדין כבוד, והחזרתי לך", אבל אם ביזהו, אינו יכול לומר "הריני כאילו לא ביזית אותי"¹⁶³.

כבוד כהן: כהן שמחל על זכויות היתר שלו - כבודו מחול¹⁶⁴. גם אם מחל על האיסור שזר ישתמש בו לצרכיו - המחילה תקפה¹⁶⁵, מפני שהוא עושה פעולות כאלה למען עצמו, ובמחילתו הוא אומר שהפעולה שהוא עושה עבור אחר, הואכאילובעבור עצמו¹⁶⁶.

¹⁵⁵ שו"ת תורת חסד (לובלין), אה"ע"ז, סימן כב, אות א.
באות ב הוא מנמק, שאינה יכולה לומר "אי אפשי בתקנת חכמים זו שנתקנה לטובתי", מפני שאפשר לומר כך רק בתקנה שבממון ולא במה שתיקנו חכמים בתורת איסור.
הוא כותב (באות ג) שאף בית שמואל דיבר רק באשה שנשבעה שתקבל את הגט, מה שאינו כן אם רק אמרה בדברים בעלמא שיוכל לגרשה בע"כ; ועוד, שלבית שמואל היה נימוק אחר בנידונו - עיין שם.
גם שו"ת קול אריה (שווארץ), סימן פה (פד ע"ב), כותב שגם בית שמואל סובר שאינה יכולה למחול לגמרי, לומר שבעלה יוכל לגרשה בכפייה ממנו, והמחילה מועילה רק כבנידונו, שנשבעה לקבל גט, שהכפייה אינה על ידי הבעל אלא על ידי שבועתה, ואם אינה רוצה לקבל גט, אסור לו לגרש אותה נגד רצונה בכפייה ממנו, אבל הוא יכול לגרש אותה מצד שהיא עוברת על דת, שעוברת על שבועתה.
שתי הדעות מובאות בפד"ר, כרך ז, עמ' 362. ראה על כך ספר ההתחייבות, עמ' 198-199.
¹⁵⁶ תורת חסד שם, אות ג.

תיתכן גם **מחילה הפוכה**: שו"ת משנה הלכות, חלק ד, סימן קצא (ד"ה שנית נראה), כותב שאדם יכול לקדש אשה על מנת שיגרש אותה ביום מסוים, מפני שבזה הוא מחל על זכותו שלא לגרש.

¹⁵⁷ במקום שאין חרם דרבנו גרשום על כך.
¹⁵⁸ תשב"ץ, חלק א, סימן צד (ד"ה ומה שחזקת).

¹⁵⁹ קידושין לב ע"א. ראה על כך בהרחבה באנציקלופדיה תלמודית, ערך כבוד אב ואם, עמ' תכו-תל.

¹⁶⁰ קובץ שיעורים, כתובות, סימן קמד, על פי תוספות הרא"ש, ב"מ לב ע"א.
בני בנימין, עמ' קצה, מביא את דבריו, ונראה כמסכים אתו. והוא כותב (בעמ' קצו) שאין צריך חזרה מפורשת של האב, אלא די בחידוש רצונו, כדי לחייב את הבן בכיבוד. אבל אחר כך כתב שאם האב מחל על כיבוד אב, לא יוכל לחזור בו, מפני שהמחילה היא כאילו קיים את המצווה, מפני שמחילה היא כקבלה (כשיטה שמחילה היא כפרעון - ראה שער ראשון, פרק רביעי). ייתכן שכוונתו היא שאם מחל על שירות מסוים שהבן היה אמור לעשות לו, הבן נחשב כאילו עשה את הד שירות, והאב אינו יכול לחזור בו; אבל למחרת יוכל לחזור בו ממחילתו ולדרוש את השירות הזה, מפני שכאן נוצר חיוב חדש של כיבוד אב, ולא ייתכן שבכך שמחל פעם אחת, הוא כאילו קיבל שירות זה כל ימיו. ראה הבחנה דומה בעניין כיבוד אב בשער רביעי, הערה [290], בשם מהר"ם שיק.

בני בנימין, עמ' קצז-קצח, מדייק מהרמב"ן המנמק שלא מועיל תנאי בעונה מפני שהיא עיקר הנישואין ולא ייתכנו נישואין לחצאין (ראה הערה 230), מכאן שבכיבוד אב שאין מקום לנימוק זה, יועיל סילוק אף שאין זה חיוב של ממון. משמע מדבריו שהאב לא יוכל לחזור בו. בפשטות, כוונתו לסילוק לפני חלות החיוב (כהגדרתו - ראה בשמו ליד ציון הערה 142), ולא ברור האם לדעתו בכל יום מתחדש חיוב של כיבוד אב ויכול למחול לפני חלות החיוב החדש, או שרק אם ימחל לבנו לפני שיוולד (או לפני שיגיע לגיל מצוות) ייחשב סילוק, אבל אחר כך ייחשב מחילה שלא מועילה לשיטת ההפקעה.

¹⁶¹ ראה אנציקלופדיה תלמודית שם, עמ' תכח.

¹⁶² ליד ציון הערה 333.

¹⁶³ משנת אברהם, על ספר חסידים, סימן שיא (חלק א, עמ' קנט).

¹⁶⁴ ראה מקורות לכך באנציקלופדיה תלמודית, ערך כהן, עמ' רג-רד; בירור הלכה, גיטין נט ע"ב, ציון ו. שם הובאה גם דעה שהמחילה אינה מועילה.

¹⁶⁵ רמ"א, או"ח, קכח, מה. ראה מקורות לכך באנציקלופדיה תלמודית, ערך כהן, עמ' רו-רז. שם הובאה גם דעה שהמחילה אינה מועילה.

¹⁶⁶ חמד משה, או"ח, קכט, ס"ק יד (הובא באוצר המלך, הלכות עבדים, א, ז).

חיוב אוֹנס לשאת את אנוסתו: התלמוד אומר שאף שאונס חייב לשאת את אנוסתו, הרי אם אמרה שאינה רוצה אותו, אין עליו מצוות עשה לשאתה¹⁶⁷. יש אומרים שזוהי מחילה לאונס על חיובו לשאתה, ואינה יכולה לחזור בה¹⁶⁸.

אבל אחרים אומרים שהאנוסה יכולה לחזור בה, מפני שחובת האונס לשאת את אנוסתו היא מצוה תמידית, ואין אומרים שזו מצוה שחלה רק פעם אחת, שחייב לשאתה מיד, ואחר כך נמשך החיוב בתור תשלומין לחיוב הראשוני, שאז היה מקום לומר שהמצווה נדחתה על ידי שמחלה, ומה שנדחה אינו חוזר ונראה - אין אומרים כך, אלא זו מצוה תמידית¹⁶⁹.

¹⁶⁷ כתובות מ ע"א (הובא בלקוטי שיעורים [שטיין], ב"ב, סימן ז, אות ה).

על ההבדל בין מחילה זו למחילת עונה ראה הערה 228.

¹⁶⁸ צפנת פענח, הלכות נערה, א, ג. הוא מוכיח כך מהירושלמי, כתובות, ג, ו. והוא מסביר שאף שמחילה על קנס אינה מועילה (ראה ליד ציון הערה 291, שהדבר שנוי במחלוקת), זה משום שיכול להודות ולהיפטר, ולכן הקנס לא נחשב ברשותה, ולכן לא יכולה למחול, אבל בחיוב לשאתה אין מועילה ההודאה לפטור, ולכן החיוב נחשב ברשותה, ולכן מחילתה מועילה.

קובץ שיעורים, כתובות, סימן קמ, מביא ראייה שאינה יכולה לחזור בה מסירובה, מן הראשונים (במיוחד חידושי הריטב"א וחידושי הרמב"ן, כתובות לט ע"א) שכתבו (לגבי האונס אשה האסורה לו) שהעשה לשאתה אינו דוחה לאו מפני שזה "עשה קל" שהרי העשה נעקר על ידי מחילתה, ואם נאמר שיכולה לחזור בה ממחילתה, אם כן לא נעקר העשה על ידי מחילתה (גם שערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ז, דף קכב ע"ד, מדייק כך מהרמב"ן). יש להעיר שבכך הרמב"ן לשיטתו, שדייק קובץ שיעורים, כתובות, סימן קלו, מחידושי הרמב"ן, קידושין מו ע"א, שאם האב לא רצה שהמפתה ישא את בתו, אינו יכול לחזור בו (אלא ששם מדובר לעניין חיוב המפתה בקנס כשלא נושאה, וכאן לעניין חיוב האונס לשאתה). עוד יש להעיר שאפיקי ים (הערה 169) כתב שאף לדעה שיכולה לחזור בה, הרי אם אמרה במפורש שהיא מוחלת לעולם, אינה יכולה לחזור בה, ולפי דבריו נדחתה ההוכחה מן הראשונים הנ"ל, מפני שאפשר לומר שזה נקרא עשה קל מפני שיכולה לעוקרו לגמרי על ידי מחילה מפורשת לעולם.

קובץ שיעורים, כתובות, סימן קמד (הובא בבני בנימין, עמ' קצה), מביא עוד ראייה שאינה יכולה לחזור בה מסירובה, ממה שכתבו תוספות רא"ש, ב"מ לב ע"א, שדווקא חובת האונס לשאת את אנוסתו אינה דוחה לאו (אם היא אסורה לו) מפני שהיא יכולה למאן, אבל מצוות כיבוד אב דוחה (בהווה אמינא) לאו אף על פי שאם מחל האב, פטור הבן, מפני שבמחילתו זו לא ביטל האב את העשה לעולם. משמע שסירוב האנוסה מבטל את חובת האונס לעולם (ושוב, לפי מה שכתב אפיקי ים שאף לדעה האחרת מועילה מחילה מפורשת לעולם, אפשר לומר שזאת כוונת תוספות רא"ש, ואין להוכיח ממנו לגבי מחילה סתמית, שלא תוכל לחזור בה מהמחילה).

גם שערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ז (קכב ע"ד), מוכיח כך מתירוץ תוספות הרא"ש. הוא מנסה להביא ראייה בדרך זו גם מתירוץ השני של תוספות הרא"ש, שבכיבוד אב, גם אם האב מוחל, אם הבן מכבד אותו, הוא מקיים מצווה, שביארו שו"ת הרדב"ז, סימן תקכד, ושו"ת חיים שאל, חלק א, סימן ה, שכוונתו שגם אם מחל האב, אם עשה הבן את מה שביקש האב יש לו מצווה - מכאן שאם אנוסה ממאנת, נעקרת המצווה לגמרי. אך הוא דוחה את הראייה, שכוונתם היא שכאן נעקרת המצווה כל זמן שהיא עומדת בסירובה, אבל היא יכולה לחזור בה מסירובה. בדף קכג ע"א הוא תולה זאת בשאלה האם חובת האונס לשאת את אנוסתו היא ככל מצוות עשה, או שהיא רק כמו חיוב תשלומין להפיס את דעתה, שאם זה רק חיוב תשלומין כחיוב ממון, תוכל למחול מחילה עולמית ככל חיובי ממון, אבל אם זה מצוות עשה, ייתכן שלא תוכל למחול מחילה עולמית, מפני שסוף סוף לא קיים את המצווה.¹⁶⁹ תוספות ר"ד, על הירושלמי, כתובות, ג, ו.

גם נחלת יהושע (שפירא), סימן כג (ע ע"א), כתב שהיא יכולה לחזור בה.

גם בני בנימין, עמ' קצג ועמ' קצה, כתב שמחילת האנוסה רק דוחה באופן זמני את חיוב האונס לשאתה, אבל היא יכולה לחזור בה. בעמ' קצד, הערה 14, כתב באופן כללי לגבי חיובים שיכול המוחל לחזור בהם ממחילתו, שזה רק במקום שהסיבה הגורמת לחלות הזכות לא נתבטלה על ידי חוסר רצונו, כגון במסתלק בשעת נישואין מזכות שהגורם הוא הנישואין, והם קיימים. וצריך עיון, מדוע באנוסה נחשב שהגורם לחיוב עדיין קיים.

הבחנה בין מחילה מפורשת לסירוב סתמי: אפיקי ים, חלק ב, סימן מב, ס"ק ו, כתב בתחילה שהיא יכולה לחזור בה, ואין אומרים שמחילתה פוטרת אותו לגמרי, מפני שהחיוב לשאתה חל רק ברגע שהיא אומרת שהיא רוצה, ועד אז אין חיוב, ואם כן לא שייך לומר שהאונס נפטר כיוון שסירבה, שהרי מחילה מועילה רק לבטל חיוב שכבר קיים (כנראה הוא רומז לכלל שאין מועילה מחילה על זכות עתידית - ראה שער רביעי), וכאן החיוב עוד לא היה קיים. אבל בס"ק ז הוא כותב שהיא יכולה לחזור בה רק אם אמרה סתם "איני רוצה", שאין זו מחילה גמורה, מפני שבעצם זכות היא לה להיות נשואה ("טב למיתב טן דוי"); אבל אם אמרה במפורש שהיא מוחלת לעולם, או שעשתה מעשה שמוכיח על מחילתה, כגון שנתקדשה לאחר, אינה יכולה לחזור בה, מפני שמחילה גמורה מועילה, כמו שכתב שו"ת הרדב"ז, סימן יט, שעיקר מצווה זו היא בין אדם לחברו, שיתן לה שאר כסות ועונה, ובחיוב בין אדם לחברו מועילה מחילה; וזה לא בגדר דבר שלא בא לעולם, אף שעדיין לא נתחייב לה שאר, כסות עונה, מפני שבכל זאת הוא מחוייב מהתורה לשאתה ולהתחייב בשאר, כסות ועונה, ומועילה מחילה גם על זכות הנישואין (כנראה חוזר בו ממה שכתב שאין עליו חיוב עדיין, אולי מפני שבידה ליצור את החיוב בכך שתאמר שהיא רוצה - ראה שער רביעי, פרק חמישי, י). כך עולה גם מקרבן העדה לפני משה על הירושלמי שם, שכתבו שאינה יכולה לחזור בה אחרי שנישאה לאחר.

כבוד תלמיד חכם ובית דין: מי שהתחצף לבית דין חייב נידוי. אבל אם בית דין מחל על כבודו, שלא לנדונו, מחילתו מועילה¹⁷⁰. אבל אם הייתה במעשיו פגיעה בכבוד ה', כגון שאנשים היו מזלזלים בדיני בתורה ובדיינים - לא מועילה מחילה, אלא חובה להענישו¹⁷¹.

מאותה סיבה, בית דין אינו יכול למחול לזקן ממרא, ואף שעיקר פגיעתו הייתה בכבוד ב"ד, הרי הוא עלול גם לגרום לריבוי מחלוקות בישראל¹⁷².

תלמיד חכם שמישהו ביזה אותו בפרהסיא, אינו רשאי למחול לו עד שיבקש ממנו המבזה סליחה; אבל אם ביזה אותו בצינעה, ראוי שימחל¹⁷³.

תלמיד שהורה הלכה בפני רבו חייב מיתה בידי שמים¹⁷⁴. רבו אינו יכול למחול לו על חיוב המיתה, אבל יכול למחול מראש ולהתיר לו להורות בפניו¹⁷⁵.

מינוי של שררה: בעל מינוי של שררה, כגון רב, יכול למחול על תפקידו¹⁷⁶.

זכות לרשת מינוי: יש תפקידי שררה שעוברים בירושה¹⁷⁷. יש אומרים שהיורש אינו יכול למחול על זכות הירושה¹⁷⁸, מפני שאין זו זכות ממונית ששייכת בה מחילה, ואף אם מקבלים שכר על התפקיד, עיקר הירושה הוא על המינוי ולא על השכר¹⁷⁹; ועוד, שזכות הירושה היא משום כבודו של המוריש, שהרי המוריש הוא זה שבחר מי מבניו, ואם כן, מחילה עליה היא פגיעה בכבודו של המוריש¹⁸⁰; אלא שאם כבר מינו אחר במקומו עקב סירובו של היורש, איבד את זכותו, מפני ש"מעלין בקודש ואין מורדין", וגם מפני שכבר זכה השני במינוי¹⁸¹. אבל אחרים אומרים שהיורש יכול למחול על זכות הירושה¹⁸², כמו על כל זכות אחרת.

¹⁷⁰ רמב"ם, סנהדרין, כו, ו; טור, חו"מ, כז, ט; שו"ע, חו"מ, כז, ב.

¹⁷¹ רמב"ם, טור ושו"ע שם. יוצא מדבריהם שמה שמועילה מחילה אם לא הייתה פגיעה בכבוד ה', משמעותו שאין חובה לנדונו, אבל ייתכן שיכול בית דין לחזור בו מהמחילה.

¹⁷² רמב"ם, הלכות ממרים, ג, ד.

¹⁷³ רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, ז, יד (הובא בשו"ת חיים ביד, סימן נז, דף ע"ד-ע"א ע"א).

¹⁷⁴ עירובין סג ע"א.

¹⁷⁵ רינת יצחק, שמואל א, פרק א, פסוק כו (עמ' כג, במהד' תשנ"ב).

יש להעיר שזאת לא מחילה אלא מתן רשות; ואולי זו מחילה על חובת הכבוד, וממילא יכול להורות.

הוא כותב שגם אם לא מחל מראש, הרי אם יש אומדנא שאילו ידע שהתלמיד יורה בפניו, היה מוחל לו מראש - נחשב כאילו ידע ומחל, וזאת על פי נתיבות המשפט, קצו, ס"ק ד, שכותב שאם יש אומדנא שאילו ידע היה מקנה, קנה.

¹⁷⁶ שו"ת מקור ברוך (קלעי), סימן ל (הובא בחקרי לב, חו"מ, חלק א, סימן קיא, דף קסה ע"ב). ראה בשמו ליד ציון הערה 339, על רב שהציבור נשבע לו שיקיים אותו עשר שנים, והוא מוחל על חיובם.

¹⁷⁷ ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך חזקת שררה, פרק ד: בירושה.

¹⁷⁸ שו"ת דברי מלכיאל, חלק ד, סימן פב (ד"ה ואם מחל).

נראה מדבריו שהוא מתכוון למחילה אחרי מות האב, כפי שהיה בנידונו, וכפי שהוא מביא ראיה מכתובות פג ע"א, שאי אפשר להסתלק מ"נחלה הבאה לאדם", והיינו נחלה שכבר קיבל, כפי שהסוגיה שם, העוסקת בבעל המסתלק מזכותו בנכסי אשתו, עושה הבחנה בין סילוק בעודה ארוסה לבין סילוק אחרי הנישואין, שאינו מועיל מפני שכבר זכה בזכות, כפי שנראה בשער רביעי, פרק שמיני.

¹⁷⁹ דברי מלכיאל שם. אבל בפרק זה ראינו שיש זכויות לא-ממוניות שאפשר למחול עליהן.

¹⁸⁰ דברי מלכיאל שם.

פד"ר, כרך יא, עמ' 108, משיב על טענה זו, שאמנם יש כח לאב למסור את זכות השררה לאיזה בן שירצה, אבל אין זה משום כבודו, כשם שאב רשאי לחלק את ירושתו בלשון ירושה למי שראוי ליורשו (ב"ב קל ע"א), וזה לא אומר שזכות הנחלה הוא משום כבודו של האב, אלא שהתורה נותנת לאב כוח להנחיל את רכושו לאיזה יורש שירצה.

עוד נימק דברי מלכיאל, שכיוון שזה בגדר ירושה אינו יכול למחול. נימוק זה אינו ברור, שהרי יורש יכול למחול על חוב שירש מאביו (כתובות פה ע"ב), ואמנם אינו יכול למחול על נכס ירש, אבל זה מפני שאין מועילה מחילה על נכס בעין (שער ארבע עשרה). פד"ר, כרך יא, עמ' 108, השיב על טענה זו, שאינו מסלק את עצמו מדן יורש (שאת זה אדם אינו יכול לעשות), אלא הוא מוחל מה שזיכתה לו תורה מצד ירושה, ומזה הוא יכול להסתלק.

¹⁸¹ דברי מלכיאל שם.

פד"ר, כרך יא, עמ' 108, דחה את דבריו, שאם מחילת הבן אינה מועילה, וזכותו על הירושה עומדת וקיימת, נמצא שהמינוי של השני אינו תופס ואינו אלא כמשתמש בזכותו של היורש כל זמן שאינו מוחל, ואינו יכול לזכות בדבר ששייך ליורש, וממילא גם אין שייך לומר "אין מורדין" מאחר שמעולם לא זכה במשרה זו מצד עצמו.

קללה וביזוי: המקלל אדם אחר, חייב על כך מלקות. הוא חייב מלקות גם אם מחל לו המקולל¹⁸³, מפני שחיוב המלקות הוא בגלל העבירה כלפי ה', ולא בגלל הפגיעה במקולל, ולכן המקולל אינו יכול למחול¹⁸⁴, ועוד, שהמחילה מפקיעה את מה שנוגע לכבוד המקולל, ואינה מפקיעה את **האיסור** שעבר המקלל¹⁸⁵.

יש אומרים שגם אם קילל באופן שאין חיוב מלקות, אבל יש איסור תורה, כגון שלא התרו בו או שקילל בלי שם ה', לא מועילה מחילה¹⁸⁶. אבל אחרים אומרים שגם על קללה דאורייתא, אם אין בה חיוב מלקות, מועילה מחילה¹⁸⁷.

אבל על חירופים שאינם קללה, מועילה מחילה¹⁸⁸, שהרי מותר לאדם לבייש את עצמו אף שאסור לו לחבול בעצמו¹⁸⁹, ומחילה למי שבייש אותו אינה חמורה מבייש עצמו¹⁹⁰, ועוד, מפני שאין בחירופים אלו איסור תורה¹⁹¹.

פטור מהשתתפות במלחמה: התורה פוטרת קבוצות מסוימות מלהשתתף במלחמה ("החוזרים מעורכי המלחמה")¹⁹². אדם אינו יכול למחול על זכותו זו, אלא חובה עליו לשוב לביתו¹⁹³, כפי שמוכח ממה שהתורה קבעה שמכריזים על כך, ולא אמרה סתם שמי שנשא אשה וכו' פטור¹⁹⁴.

¹⁸² שו"ת מנחת שי (שור), חלק א, סימן נא; פד"ר, כרך יא, עמ' 107-111. מנחת שי מביא ראיה משו"ת הראנ"ח, חלק א, סימן צח, בסופו, האומר שחכם יכול למחול על מינויו. ישרי לב (בארון), עמ' קכט, מסופק בשאלה זו.

ראה גם שער אחת עשרה, ליד ציון הערה [224], דעה שיש תוקף למחילה מכללא על ירושת שררה, מכוח שתיקה. שו"ת בית שערים, יו"ד, סימן שלד, בסופו, תולה שאלה זו בנימוקים שונים שניתנו להלכה (קידושין לב ע"ב) שמלך אינו יכול למחול על כבודו: חידושי הריטב"א, קידושין לב ע"ב (שלא מצאנו), נימק שאין כבודו מחול מפני שצריך שתהא אימתו עלינו ואם מחול כבודו לא תהיה אימתו עלינו, ונימוק זה אינו שייך במי שאינו רוצה לקבל כלל מלכות ושררות. כמו כן, רש"י, כתובות יז ע"א (ד"ה שום), נימק שלומדים מהריבוי "שום תשים", וס' המקנה, קידושין לב ע"ב, הסביר את כוונת רש"י, שצריך שכל הזמן יהיה מלך שתהיה אימתו על ישראל, ואם מחל על כבודו, הוא כאילו אין מלך באותה שעה, ולכן אין כבודו מחול - ולפי זה מי שמוחל כל המלכות לאחר, ישימו עליהם מלך אחר, לכן כבודו מחול (כך ביאר בד"ה אמנם קושטא). והוסיף (בד"ה אבל האמת) שאף אם יש רק יורש אחד שירש את המלוכה, אין חלים עליו כל מצות המלך עד שימנו אותו, ולכן הוא שיכול למחול על המלכות. לעומת זאת, לפי מהרש"א, קידושין לב ע"ב, שנימק שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, מפני שמינויו בא מהקב"ה והמלוכה אינה שלו אלא של ה', ואינו יכול למחול כבוד מלכות שמים - לפי זה היורש אינו יכול למחול על המלוכה כיוון שהיא באה לו מהקב"ה, ומאותה סיבה גם היורש כהונה גדולה ושאר שררות אינו יכול למחול (כך ביאר בד"ה ובתחלה עלה). אבל פד"ר שם, עמ' 111, כותב שמהרש"א דיבר רק במלך ולא בשאר שררות, וגם במלך, דווקא כשהוא משמש כמלך, אסור לו לוותר על כבודו מפני שאינו שלו, אבל אם הוא מסתלק ומוותר על מלכותו בכלל והוא נשאר ככל אחד מישראל, אין בזה איסור, כיוון שהתורה לא הטילה עליו חובה לשמש בתור מלך ואין בזה זלזול במלכות, ולכן בן שירוש שררת אביו יכול למחול על זכותו. בירושת רבנות הוא מוצא נימוק נוסף שאפשר למחול: שרב שמחל על כבודו כבודו מחול מפני שהתורה היא שלו (קידושין לב ע"ב), ואם כן, לא שייך הנימוק של מהרש"א. יש להעיר שאור עולם (בלומנפלד), מערכת ק, קניינים, פרק ה (דף נג), מסביר את כוונת רש"י שם, שגם אם המלך מוחל, שוב חלה מצווה לכבודו, בגלל "שימות הרבה", כלומר, חיוב הכבוד חל ממילא, שכל זמן שהוא מלך אמרה תורה שחייבים לכבדו. שו"ת ר' יהודה בן עטר, סימן ב (עמ' ה), כותב שאינו יכול למחול לאדם זר אבל הוא יכול למחול לאחיו.

ראה שער שמיני, הערה [4], בשם אבן יקרה, על יכולתו של **המוריש** למחול על זכות בנו.
¹⁸³ רמב"ם, הלכות סנהדרין, כו, ו; טור, חו"מ, כז, ח; ערך לחם, חו"מ, כז.

¹⁸⁴ כסף משנה, הלכות סנהדרין שם.

¹⁸⁵ שו"ת חיים ביד, סימן נו (עא ע"א).

¹⁸⁶ ב"ת, חו"מ, כז, ז (הובא בש"ך, חו"מ, כז, ס"ק א); תומים, כז, אורים, ס"ק ו.

¹⁸⁷ שו"ת חיים ביד, סימן נו (עא ע"ב), בדעת סמ"ע, כז, ס"ק י.

¹⁸⁸ ר' ישראל איסרליין, מוריה שנה ה, גלי' יא, עמ' יא.

¹⁸⁹ ב"ק צא ע"א.

¹⁹⁰ ר' ישראל איסרליין, שם.

¹⁹¹ כנסת הגדולה, חו"מ, כז, הגהות הטור, אות ו.

שו"ת חיים ביד, סימן נו (ע ע"ד), מוכיח ממה שהגהות אשרי, ב"ק, פרק א, סימן כ, כותב שאם חבל ראובן בשמעון, ושמעון מחל לו, יכול לומר "משטה הייתי" מפני שאדם אינו עשוי למחול על צער הגוף (ראה הערה 243), מכאן שבחירופים, שאין צער הגוף, אינו יכול לטעון "משטה", אלא המחילה מועילה.

¹⁹² דברים כ, ה-ח.

פינוי בית מנוגע: בעליו של בית שיש בו צרעת רשאי להוציא את כליו מהבית לפני הסגרת הבית על ידי הכהן, כדי שהכלים לא ייטמאו על ידי ההסגרה¹⁹⁵. בעל הבית אינו יכול למחול על זכותו זו, מפני שהעובדה שהתורה כותבת הלכה זאת בלשון ציווי מוכיחה שזהו חובה¹⁹⁶, ומטרת הפינוי היא כדי שיוכל הכהן לראות את כל הבית¹⁹⁷.

זכות מדינה להעניש עבריין: אם המדינה מוחלת על זכותה להעמיד מישהו לדין או על זכותה להרע תנאים של אסירים, המחילה תקפה¹⁹⁸.

ברכת כהנים: הציבור יכול למחול לכהנים על חובתם לברך את ישראל¹⁹⁹.

מחילה על זכות מכח מצוה: בעל ואשה שגרים בחו"ל, כל אחד מהם זכאי לדרוש שהזוג יעלה לארץ ישראל, ואם האשה דורשת זאת, והבעל מתנגד, עליו לגרש אותה ולתת לה כתובה²⁰⁰. הדין כך גם אם נישאו בחו"ל והתנו שידורו במקום מסוים בחו"ל, אף שבכך כל אחד מהם מחל על זכותו לדרוש לעלות לארץ, מפני ששיבת ארץ ישראל היא מצוה, ולכן אי אפשר למחול על הזכות לעלות²⁰¹.

ביקור חולים: בפשטות, החולה יכול למחול על המצוה לבקר אותו²⁰². אבל לדעת ר' שלמה יצחק לוי, אינו יכול למחול, מפני שאחת המטרות של ביקור חולים היא כדי שהמבקר יתפלל בעד החולה מתוך הוא מודע למצבו²⁰³, והחולה אינו אדון על גופו ועל נפשו, שיוכל למחול על התפלות בעדו²⁰⁴.

עינוי הדין: לפני שהוברר הדין, מועילה מחילת בעל דין על עינוי הדין, מפני שאז האיסור הוא רק בגלל צער של בעל הדין. אבל אחרי שהוברר הדין, לא מועילה מחילתו, מפני שאז האיסור לענות אינו רק בגלל צער בעל הדין אלא גם בגלל עשיית עוול במשפט²⁰⁵.

פרק תשיעי: מתנות כהונה - זכות קיבוצית

המיוחד בחיוב לתת **מתנות כהונה** (כגון תרומה, פדיון הבן, זרוע, לחיים וקיבה, בכור בהמה ועוד) הוא שאין נושה ספציפי, אלא החייב צריך לתת לכהן כלשהו. בפשטות, גם אם כהן מסוים מוחל על החיוב, אין זה פוטר את החייב, שהרי כהנים אחרים זכאים לקבל את המתנה והם לא מחלו. וכך אכן כתבו פרשנים אחדים, שמטעם זה אין מועילה מחילת כהן על מתנות כהונה²⁰⁶. במלים אחרות, היות שהכהן מעולם לא

¹⁹³ תפארת ישראל, נגעים, פרק יב, אות מ; מנחת חינוך, מצווה תקכו, אות ה, בדעת רש"י, דברים, כ, ז; תורה תמימה, דברים, כ, אות לו.

¹⁹⁴ תפארת ישראל, שם.

¹⁹⁵ משנה, נגעים, יב, ה.

¹⁹⁶ תפארת ישראל, נגעים, פרק יב, אות מ; משנה למלך, הלכות טומאת צרעת, יד, ד; שם עולם (ליכטנשטיין), פרשת מצורע, דף קלג ע"ג.

¹⁹⁷ שם עולם שם.

¹⁹⁸ ר' יעזר אריאל, "הפרת הסכם שנחתם עם מורדים בכלא", תחומין כא (תשס"א), עמ' 156. ראה בשער שביעי, על מחילת זכות של אחר, בעניין מחילת זכות של ציבור.

¹⁹⁹ פרי מגדים, או"ח, קכח, משבצות זהב, ס"ק לז (הובא באהל שרה לאה, עמ' תתי). הוא מסביר בכך את מנהג הכהנים בחו"ל שלא לברך ברכת כהנים (חוץ מביום טוב), אף שזו חובה המוטלת על הכהנים. אבל נראה שאין כוונתו לומר שמחילת הציבור כובלת, ואינו יכול לחזור בו.

²⁰⁰ כתובות קי ע"ב.

²⁰¹ שו"ת מהריט"ץ, סימן רז (הובא בפד"ר, כרך ה, עמ' 48).

²⁰² ר' יעקב מסקין, הפרדס, שנה כט, חוב' ב (חשוון תשט"ו), עמ' 14. אבל נראה שגם לדעתו יכול החולה לחזור בו ממחילתו.

²⁰³ נדרים מ ע"א.

²⁰⁴ שו"ת מנחת שלמה (לוי), סימן לח, עמ' קלג. אבל הוא כותב שאם הביקור מפריע לחולה, אין לבקרו.

²⁰⁵ שו"ת דבר יהושע, חלק ג, יו"ד, סימן ב, אות ג.

²⁰⁶ שו"ת בן פורת, חלק א, סימן יא (נב ע"א) (לעניין בכור וכדומה); ר' משה אהרן בנגיס, בתשובתו בספר לפלגות ראובן, חלק ג, בסופו, אות י (קו ע"ד) (לגבי גזל הגר); חידושי משנה (קליין), פסחים לה ע"א (עמ' קמז-קמח).

כמו כן, תשובות ר' אליעזר (גורדון), חלק א, סימן טו, אות יד, הגהה א, כותב לעניין חיוב תשלומי תרומה (ראה ליד ציון הערה 252) שאם זר אכל תרומה של עצמו בשוגג אחרי שהפריש אותה, לפני שנתן לכהן, וצריך לשלם חולין

זכה במתנה, אינו יכול למחול עליה²⁰⁷. גם אם אמר הישראל לכהן "מתנות יש לך בידיי", אינו יכול למחול, מפני שהכהן עדיין לא זכה בהן²⁰⁸. רק, ב"מכירי כהונה", כהן שישראל זה רגיל לתת לו את מתנות הכהונה, יש מקום לומר שהדבר נחשב כבר ברשות הכהן²⁰⁹, ויוכל למחול עליו²¹⁰. כמו כן, בפדיון הבן, אם כבר

מתוקנים, אין הכהן יכול למחול, כיוון שאין זו מתנה המיוחדת לו, וכדי שהמחילה תחול, צריך שכל הכהנים בעולם ימחלו.

גם קובץ שיעורים, כתובות, אות קעז (הובא בבית אהרן וישראל, ג' קיב, עמ' מ), מעלה אפשרות שתסם כהן אינו יכול למחול בלי שכל כהני העולם ימחלו.

חידושי משנה מוסיף שאין לומר שכל השבט ימחל, שהרי רק מי שהמון שלו יכול למחול, כמו שהנהנה מהקדש חייב לשלם אפילו פחות משווה פרוטה מפני שבהקדש אין מי שימחל (ב"מ נה ע"ב - ראה שער אחת עשרה), וכאן אין לכל השבט חלק בו, אלא לאחד מהכהנים יש חלק, ועד שבעל הפירות יתן, אין לשום כהן חלק, ולכן לא יכולים למחול לפני כן. הוא מיישב בזה את דברי אור חדש, פסחים לה ע"א, שכתב שאדם אינו יוצא במצה של טבל אם אכל רק כזית, מפני שחלק ממנו שייך לכהן - ולכאורה קשה, הרי חלקו של כל כהן שווה פחות מפרוטה, ומסתמא הוא מוחל על זה? ועוד, מסתמא הכהן מוחל כדי שמי שאכל יקיים את המצווה, כמו שכתב מגן אברהם, תרלז, ס"ק ג, שהעושה סוכתו ברשות הרבים, ישראל מוחלים, וטעמו הוא כנראה מפני שנוח להם שישראל אחר יעשה מצווה. התשובה היא, שהכהן אינו יכול למחול.

מתוספות, בכורות נא ע"ב (ד"ה אבל), עולה שלא מועילה מחילת כהן על פדיון הבן. נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"א), מביא ראיה מירושלמי תרומות פרק ו, א, ופרק יא, שלא מועילה מחילת כהן - עיין שם להוכחתו.

אמרי בינה, דיני פדיון הבן, סימן ג, בתחילתו, כותב שלא מועילה מחילת כהן על פדיון הבן. הגהות הרש"ש, בכורות נא ע"א (ד"ה במשנה), כותב שכהן אינו יכול למחול על פדיון הבן כיוון שהתורה מקפידה על אופן הפדיון, שאי אפשר לפדות בקרקע או בשטר - כלומר שלכן אינו נחשב בעלים על התשלום (ראה סברה דומה לעניין מחילת תשלומי תרומה בשם הר"ש, בהערה 255).

בחולין קלד ע"ב, נאמר לעניין מתנות כהונה מבהמה שנשחטת, שמגיע לכהן לא רק הקיבה אלא גם החלב שעל הקיבה, אלא ש"כהנים נהגו בו עין יפה ונתנוהו לבעלים"; ורמב"ם, הלכות ביכורים, ט, יט, שינה את הלשון ונוקט "נהגו הכהנים להניח חלב הקיבה לבעלים", שמשמעותו לשון מחילה. וכן שו"ע, יו"ד, סא, ד, נוקט שצריך לתת את חלב הקיבה לכהן "אלא אם כן נהגו הכהנים להניח" אותו - משמע שאז אינו צריך לתת לו אלא מועילה מחילה. גם ערוך השולחן, יו"ד, סא, יד, כתב שאם נהגו כן, לא יכול שום כהן לתבוע את חלב הקיבה בטענה שהוא רוצה ואינו מוכן להניחו - כלומר שזו מחילה תקפה. אבל אין להוכיח משם שגם מחילת כהן יחיד מועילה, מפני שאולי דווקא שם שכל הכהנים מוחלים, המחילה תקפה, מה שאין כן אם כהן יחד מחל, שדווקא כהן זה מחל, עדיין הכהנים האחרים לא הפסידו את זכותם מפני שלא מחלו. בדומה, מה שמוותר לכל אדם לקחת לקט אחרי שנשארה בשדה רק כמות קטנה, מפני שהעניים מתייאשים ממנו (ב"מ כא ע"ב), הוא מפני שכל העניים מתייאשים. כמו כן, תשובות והנהגות, חלק ד, סימן רנב, כותב שאין חובה לתת לכהן שהיא פחות משווה פרוטה מפני שכהנים מוחלים עליה - כוונתו שכל הכהנים מוחלים מן הסתם.

לפוסקים הכותבים שמועילה מחילת כהן על מתנות כהונה, ראה הערה 216. ²⁰⁷ מחנה אפרים, הלכות זכייה ומתנה, סימן ט (הובא בשו"ת אהל שם, ברודנא, סימן יג, אות ב); אוהב מישרים, סימן נו, אות ו (על פדיון הבן).

נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז, דף כב ע"א, מסביר את כוונתו, שמחילה פועלת כאילו החייב נותן לנושה והנושה החזיר לו (כשיטת הפרעון, בשער ראשון, פרק רביעי), ואין לומר כך בדבר שלא היה של הנושה בעבר. מחנה אפרים כותב שאף שיש מצבים שכהן יכול למכור מתנות כהונה מפני ש"עשו את שאינו זוכה כזוכה" (עיין שם למקורות לכך), שם הוא במצב שחליפיהן קיימים, אבל במחילה, אין חליפיהן ביד כהן, ואף שהכהן לא היה מוחל לישראל אילולא קיבל ממנו הנאה מקודם, הרי עכשו אין חליפיהן ביד הכהן.

²⁰⁸ מחנה אפרים, הלכות זכייה ומתנה, סימן ט. הוא מסביר שדווקא, ב"מכירי כהונה" נחשב שכבר זכה הכהן (ראה ליד ציון הערה 209), מפני ששאר הכהנים מתייאשים מהן כיוון שהוא רגיל לתת את מתנותיו לכהן זה, מה שלא שייך כאן. אבל הוא כותב שלפי הגהות אשרי ומרדכי, שב"מכירי כהונה" נחשב שכבר זכה במתנות כיוון שהן נחשבות כמו מתנה מועטת והמבטיח לחברו לתת לו מתנה מועטת אסור לחזור בו (ב"מ מט ע"א), גם כאן שאמר לכהן "מתנות יש לך בידיי" נחשב שכבר זכה הכהן מטעם זה, ויכול למחול.

משה ידבר, הלכות זכייה ומתנה, סימן ז (נט ע"א), כותב, שאף שאם אמר הישראל לכהן "מתנות יש לך בידיי", יש לכהן שייכות במתנות אלו, מפני שהישראל לא יכול לחזור בו, ובעל יכול להסתלק מנכסי אשתו הארוסה מפני שיש לו שייכות בהם (שער רביעי, פרק שמיני, ד) - הרי סילוק מועיל רק מממון שהקנו לו חכמים, אבל לא מממון שהקנתה לו התורה (ראה שער רביעי, פרק תשיעי, ה, שיש מחלוקת בזה), והרי מתנות כהונה קנויות לכהן מהתורה, ואמנם התורה לא הקנתה אותן לכהן זה דווקא, מכל מקום כיוון שאמר הישראל "מתנות יש לך בידיי", הן קנויות לו מהתורה, ולכן לא מועיל סילוק.

²⁰⁹ כפי שכתב קצות החושן, רד, ס"ק ט, על פי ב"מ מט ע"א. ²¹⁰ תשובות ר' אליעזר שם; קובץ שיעורים שם; אוהב מישרים שם; חידושי משנה שם.

התחיל לתת חלק מחמשת הסלעים לכהן מסוים, הוא יכול למחול על השאר, מפני שלכתחילה צריך האב לתת הכול לכהן אחד²¹¹, ולכן כהן זה הוא הזכאי לשאר²¹².

נבחן שאלה זו לפי השיטות השונות בהגדרת מהות המחילה, שראינו בשער ראשון.

לשיטת ההפקעה (שראינו בשער ראשון, פרק שני): ר' שמעון שקאפ כתב, שלשיטה שמחילה היא הפקעה וסילוק הזכות, היא אינה שייכת במתנות כהונה, מפני שגם אם כהן זה מסלק את זכותו, יש עוד כהנים שיש להם זכות לקבל את המתנה; ואפילו את זכות עצמו אינו יכול לסלק, שהרי לא עשה לעצמו זכות שיוכל להפקיע אותה, שהרי הוא נולד כהן ובגלל זה מגיעות לו מתנות כהונה, וגם אם ינסה לסלק זכות זו, הוא חוזר וזוכה בה²¹³. אפשר לפרש את סוף דבריו כך: רק בזכות שנוצרה עקב רצונו של הנושה, הוא יכול לעקור אותה לגמרי על ידי מחילה, שהיא שינוי רצונו, מה שאינו כן בחיוב שאינו מבוסס על רצונו.

לשיטת ההקנאה (שראינו בשער ראשון, פרק שלישי): נראה שלשיטה שמחילה היא הקנאה, שהנושה מקנה את החוב לחיוב, לא יוכל כהן למחול על מתנות כהונה. שיטה זו מבוססת על כך שממון החוב נחשב ברוש הנושה²¹⁴, ואילו בכהן קשה לומר שמתנות כהונה נחשבות ברושותו, שכן מעולם לא הגיעו לידו.

לשיטת הפרעון (שראינו בשער ראשון, פרק רביעי): ר' אברהם יעקב זלזניק²¹⁵ כותב שלפי השיטה שמחילה היא כאילו הנושה קיבל את ממון החוב והחזיר אותו, מועילה מחילת כהן על מתנות כהונה, מפני שנחשב כאילו הכהן שמחל קיבל מהישראל את המתנה והחזיר אותו לישראל, ובוה שהכהן קיבל, נפטר הישראל מחיובו, ואין לשאר הכהנים זכות עליה²¹⁶.

²¹¹ שו"ת חתם סופר, יו"ד, סימן רצז, בסופו (הובא בפתחי תשובה, יו"ד, שה, ס"ק ז).

²¹² דברי אליהו (חזן), חלק ג, הלכות מלווה ולווה, ו, ב, עמ' צא. הוא כותב שזאת כוונת תוספות כתובות (שצוינו בהערה 216) שסוברים שמועילה מחילה בפדיון הבן.

הוא כותב שלדעתם, זה עניינו של הדין בקידושין ח ע"א, שמועיל פדיון הבן בחפץ ששווה פחות מחמשה סלעים, אם הכהן אומר "לי שווה החפץ חמשה סלעים" - שהכוונה היא שהוא מוחל על השאר. וכך פסקו הלכות גדולות, הלכות בכורות, עמ' תרעג במהד' מכון ירושלים (הובא בספר האשכול, הלכות פדיון הבן, דף קב ע"ב במהד' אלבק), ושו"ד, יו"ד, שה, ס"ק ה, וכן כתב ביאור הגר"א, יו"ד, שה, ס"ק ח, בדעת הרמב"ם, הלכות ביכורים, יא, ז. אבל לדעת שו"ת הרשב"ש, סימן קלו (ד"ה ואחר שבגמרא), גם לפי הלכות גדולות הפדיון מועיל רק מפני שהדבר אכן שווה חמישה סלעים עבור אדם זה, אלא שהחמיר בה"ג שימחל על ההפרש. דברות משה, ב"מ, חלק ב, סימן נ, ענף ג, עמ' קט, כותב שמחילת כהן על חלק מפדיון הבן אינה מועילה, וכוונת הלכות גדולות היא שהוא מוחל על חשיבות דמי החפץ, שהוא קובע את דמי החפץ כחמישה סלעים מפני שאינו רוצה לקנות ביותר בזול ממוכרים אחרים; כלומר הוא מוחל על האפשרות לקנות בזול ממוכרים אחרים.

אבל לפי הסברו השני של דברי אליהו שם בדעת תוספות (עמ' צב), גם כאן הכהן אינו יכול למחול מפני שהאב מקיים את המצווה בדיעבד גם אם יתן את השאר לכהן אחר.

על פי עקרון זה, שמועילה מחילה של כהן שיש לו זיקה מיוחדת למתנת כהנים זו, אפשר להבין את רש"י, ע"ז טו ע"א (ד"ה יאכילנה), הכותב שהשוכר פרה מכהן רשאי להאכילה כרשיני תרומה, מפני שהיה יכול לתת את התרומה לכהן בעל הפרה, ומסתמא הכהן מוחל לו (נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז, דף כב ע"א, מביא את רש"י כסובר שמועילה כל מחילת כהן על מתנות כהונה, ולא הסביר מדוע) - שם ברור שירצה לתת את התרומה לכהן המשכיר כדי שימחל לו, וזה דומה למכירי כהונה, ולכן יכול למחול. אבל תוספות שם (ד"ה ישראל) כותבים שמדובר שמזונותיה על הכהן ולכן מותר לתת לה תרומה, משמע שלדעתם אם מזונותיה על השוכר, שאין מועילה שם מחילה (כפי שהעיר נחלת יהושע שם).

²¹³ שערי ישר, שער ה, פרק כה, ד"ה ולפ"ז י"ל דהא (הובא באוהב מישרים, סימן נו, אות ב ואות ו).

מדבריו עולה חידוש, שלשיטת ההפקעה לא מועילה מחילה על שום חיוב שיסודו בדין תורה (או תקנת חכמים), משום שעילת החיוב אינה תלויה ברצונו, ולכן גם אם מחל, חוזר החיוב. השווה לדיון בשער ראשון, פרק רביעי, ד, על מחילת כתובה והיזק ראייה - מדוע אין החיוב חוזר וחל.

כמו כן, מעדני שמואל, סימן כח, אות ה, כותב שלשיטה שמחילה היא רק הפקעה, לא מתקיים פדיון הבן כיוון שלא נתן לכהן כלום.

²¹⁴ כפי שהסברנו בשער ראשון, פרק שלישי.

²¹⁵ אור יעקב, סנהדרין, סימן יז (לח ע"ד).

²¹⁶ הוא מסתמך על תוספות, כתובות נו ע"ב (ד"ה הרי), שנוקטים בפשטות שמועילה מחילה על פדיון הבן (כך לפי הגהת מהרש"א שם, וכן הוא בתוספות ר"ש משאנץ, כתובות נו ע"א), ועל תוספות, כתובות ל ע"ב (ד"ה זר), שכתבו שהטעם שלא מועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה הוא מפני שהם לכפרה (ראה הערה 253), ולא נימקו מצד שאין מועילה מחילה על מתנות כהונה.

גם ר' נתן גשטטר²¹⁷ כותב שבמתנות כהונה אף שיש מצות נתינה, בכל זאת, אם הכהן מוחל, המחילה מועילה מפני שמחילה כקבלה²¹⁸; והרי במתנות כהונה אין צורך במעשה נתינה אלא מועילה נתינה על ידי

כמו כן, קובץ שיעורים, בבא בתרא, סימן ב, מסביר מדוע לא נימקו הפרשנים את הדין שאין מועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה, מצד שלא ייתכן שתועיל מחילת כהן אחד לסלק את זכות כל שבט הכהנים - מפני שנחשב כאילו הכהן קיבל, ואם כהן אחד מקבל, אין חיוב לתת עוד.

כמו כן, אהלי אברהם (קופמן), עמ' רא, מסביר שמועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה אם הזר אכל במזיד (משנה תרומות ז, א, הובא בשו"ת תשובה מאהבה, חלק ב, סימן רצט), מפני שמחילה היא כאילו קיבל, וגם אם אינו מכל מקום כירי כהונה, הזר יצא ידי חובת נתינה כמו אילו נתן בפועל לכהן זה שמחל לו, אף שהתרומה שייכת לכלל הכהנים. וכך הוא מסביר (בעמ' רג) את דעת פרי חדש, יו"ד, סא, ס"ק מג, שכהן שמחל על זרוע לחיים וקיבה, הישראל פטור מלתתם לכהן אחר.

כמו כן, משנת אברהם, על ספר חסידים, חלק א, מילואים לסימן שיא, עמ' שמג, כותב שתוספות, כתובות ל, האומרים שמועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה אם כבר הפרישם (ראה ליד ציון הערה 266), סוברים שמחילה היא כקבלה, ולכן יצא ידי חובת נתינה. הוא כותב שזו גם דעת ר"י בן מלכי צדק, תרומות, ו, א, שכתב שהטעם שאין מועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה הוא מדרבנן, שמא ייכשל הזר באכילת התרומה (ראה ליד ציון הערה 259) - מכאן שמן התורה המחילה מועילה, וצריך לומר שזה משום שמחילה כקבלה. אבל הוא כותב במסקנתו (בעמ' שמד) שמחילה גרידא אינה כקבלה, ולכן לא מועילה מחילת כהן על תשלומי תרומה; ודווקא במקרה בגיטין ל ע"א, בעניין המלווה כסף לכהן, ללוי או לעני על מנת שינכה מחובם כל פעם שיפריש תרומות ומעשרות ויקח לעצמו, מועיל אף שלא בא לידם, מפני שהכהן רוצה שבעל הפירות יחזיק את התרומה אצלו, על חשבון החוב שהכהן חייב לו, מפני ששם הכהן קיבל כסף ממש, ועכשו הוא כאומר "במה שקיבלתי את הכסף מקודם, הרי זה כאילו קיבלתי את התרומה", ואמירת "הריני כאילו קיבלתי" היא כקבלה, מה שאינו כן סתם מחילה, שמשמעה שהוא מסכים שהחייב לא ישלם לו, אינה כקבלה; וגם לגבי המקרה בגיטין, הגמרא שם אומרת שאם אינו מכירי כהונה לא יצא ידי נתינה, מפני ששאר הכהנים לא הסיחו את דעתם מהתרומה, כפי שהסביר רש"י (ד"ה במכירי), כלומר שאר הכהנים טוענים "איך יכול כהן זה למחול, אולי לא תתן לו אלא לכהן אחר"; נכון שאילו בא בעל הפירות לכהן זה ואמר "קח את התרומה" והכהן יאמר "הריני כאילו קיבלתי", יצא ידי חובת נתינה, אבל כאן לא בא אל הכהן, ולכן דווקא במכירי כהונה, שבוודאי יתן לכהן זה, והכהן מוחל, נחשב כאילו קיבל. הוא כותב ששאלה זו שנויה במחלוקת בירושלמי גיטין שם, שר' אמי אומר שאם הכהן היה חייב לבעל הפירות מכבר, לא מועיל שהכהן יאמר לו להפריש את התרומה ולהחזיקה לעצמו עבור החוב, ואילו ר' זעירא אומר שגם אז אפשר; המחלוקת היא האם מחילת הכהן לישראל נחשבת כנתינה. עוד הוא תולה בשאלה זו מחלוקת בין תוספות לרמב"ם, שהתוספות, גיטין ל ע"ב (ד"ה תניא), אומרים שיורשו של הכהן יכולים לתת לבעל הפירות רשות להפריש על החוב, גם אם היורשים לא ירשו קרקע, כלומר שאינם חייבים בפרעון החוב, והם סתם כהן, והרי אז הרשות שנותנים היורשים אינה יותר ממחילה, ובכל זאת מחילתם פוטרת אותו, כאילו קיבלו; אבל רמב"ם, הלכות מעשר, ז, י, כותב שאם לא ירשו קרקע, רשותם אינה מועילה, ומשמע שטעמו הוא שאז הם כסתם כהן, וסתם כהן אינו יכול למחול. הוא מקשה, מדוע במעשה רבן גמליאל בספינה (ב"מ יא ע"א), שרצה להפריש תרומות ומעשרות מפירות שלא היו עמו בספינה, לא מחלו הכהן והלוי לרבן גמליאל על התרומות והמעשרות באמירת "הריני כאילו קיבלתי", וייחשב כאילו קיבלו? והוא מיישב ש"הריני כאילו קיבלתי" נחשב כנתינה רק אם הדבר בידו, שהנותן יכול לתת והמקבל יכול לקבל, מה שאינו כן שם שהיו רחוקים מהפירות. ובעמ' קנט שם, הוכיח מבכורות נא ע"ב שלא מועילה מחילת כהן על פדיון הבן ולא הריני כאילו קיבלתי (עיין שם להוכחתו), והוא מנמק (בעמ' קס), מפני שיש מצות נתינה, ולא מועיל הריני כאילו קיבלתי בלי שקיבל באמת; מחילה והריני כאילו קיבלתי מועילים במקום שהמתחייב התכוון לרווחת המקבל והמקבל כבר אינו זקוק לכך (עיין שם בהוכחתו לכך מגיטין עד ע"ב), ומועיל מפני שרואים כאילו לא התחייב, אבל לא שנחשב כאילו נתן והחזיר, ולכן פדיון הבן אינו מתקיים במחילה, מפני שהתורה אמרה שצריך נתינה כדי לפדות.

כמו כן, מעדני שמואל, סימן כח, אות ה, כותב שלדעה שמחילה היא הקנאה ונחשבת פרעון (ראה שער ראשון, פרק רביעי, ב, שהוא מרכיב את שתי השיטות יחד), מועילה מחילת כהן על פדיון הבן כאילו הכהן קיבל חמשה סלעים וחזר ונתנם לאבי הבן, והבן פדוי. גם משנת יעקב, נשים, חלק א, עמ' צט, כותב שלפי השיטה שמחילה היא פרעון, מועילה מחילת מתנות כהונה. כמו כן, בכורי אברהם, סימן ו (כד ע"א), מסביר את מה שנאמר בקידושין ח ע"א שהנותן סודר ששווה פחות מחמישה סלעים לפדיון הבן, לכהן תלמיד חכם, הבן פדוי, ולפי הלכות גדולות (הערה 212), הטעם הוא שתלמיד חכם יודע שאין הפדיון חל במה שקיבל את הסודר בלבד, אלא במה שמחל לו על ההפרש הסתלק ממנו החיוב, ומחילה כפרעון, והבן פדוי מפני שכאילו נתן לו את ההפרש. אבל ראה הערה 212, שיתכן שדווקא שם מועילה מחילה מפני שכבר בחר בכהן זה, והתחיל לתת לו חלק מהסכום. כמו כן, אוצר פדיון הבן, פרק י, הערה מג, מעלה אפשרות שאם מחל הכל, לא מועיל מפני שלא הגיע הכסף לכהן, ואין נתינה, כסברת מנחת חינוך (הערה 224), אבל אם נתן חפץ, ורק חסר השיעור, ומוחל על השאר, מועיל, מפני שיש נתינה.

יצוין שגם פרי חדש, יו"ד, סא, ס"ק מג, כותב שאם כהן מחל מתנות כהונה, המחילה תקפה, אלא שאסור למחול משום "כהן המסייע בבית הגרנות". גם חקרי לב, יו"ד, חלק ד (במהד' המאור), סימן פג-פד, אות עה, עמ' רנא, כותב שאם מחל הכהן על מתנות כהונה, יצא הישראל ידי חובה.²¹⁷ נתן פרוי, ב"מ ו ע"ב (עמ' כז-כח).

קוף²¹⁹. אלא שהוא מסייג זאת בכך שסתם כהן אינו יכול למחול כל זמן שלא באה המתנה לידו מפני שאינה שלו, ושאר הכהנים יטענו שאין בכוחו למחול על חלקם; ורק אם כהן זה הוא מכל מקום כירי כהונה, ששאר הכהנים מסיחים את דעתם מן התרומות והמעשרות²²⁰, אם כן הם כבר מחלו על חלקם, ונשאר רק הכהן המכירו, ומועילה מחילתו.

כנגד זה, יוכל רא"י זלזניק להשיב, ששאר הכהנים אינם יכולים לבוא בטענה לכהן זה שמחל, כשם שאינם יכול לבוא אליו בטענה אם הוא לקח מהישראל את מתנות הכהונה בפועל. והרי כמו במחילה רגילה, אפשר לומר את סברת "הפוכי מטרטא למה לי": אילו רצו, היה הישראל נותן לכהן זה והיה מחזיר לו, וכדי לחסוך את התנועה הדו-כיוונית, אנחנו מכירים במחילה.

הדברים שנאמרו לעניין מחילת כהן על מתנות כהונה נכונים גם במחילת עני על מתנות עניים (צדקה, מעשר עני, לקט, שכחה ופאה ועוד), שהרי גם בהם אין נושה מסוים²²¹.

טעם נוסף שכהן אינו יכול למחול על מתנות כהונה, הוא שהכהן זוכה בהן מ"שולחנו של מקום", שבעצם המתנות הן לה' והוא זיכה לכהנים²²², ולכן הכהן אינו בעלים של המתנות כל זמן שהישראל לא נתן לו, שהיא בעצם נתינה "לה"²²³. אבל נימוק זה אינו שייך במתנות עניים.

טעם נוסף הוא שאם הכהן מוחל, נמצא שהישראל לא קיים מצוות נתינה לכהן²²⁴.

²¹⁸ הוא נוקט מצב שהכהן אומר "הריני כאילו קיבלתי", שבו יש יותר מקום לומר שהוא קבלה, אבל הוא מתכוון כנראה גם למצב שהכהן אומר "אני מוחל", שגם אז היא קבלה לפי רש"י, גיטין עד ע"ב, ד"ה תיבעי (שעליו הוא מסתמך).

²¹⁹ כדברי שו"ת חתם סופר, יו"ד, סימן רצו, לעניין פדיון הבן.

²²⁰ כמו שפירש רש"י, גיטין ל ע"א (ד"ה במכיר).

²²¹ אבל לא מצאנו מי שמזכיר סברה זו לגבי מתנות עניים.

שו"ת בית יעקב (צויזמיר), סימן קסד (קכד ע"ב), כותב שהנודר לתת משחו לעני פלוני והעני מוחל לו - לא מועילה מחילתו, מפני שצדקה באה לכפרה, כלשון הפסוק "וחטאך בצדקה פרוק", ואי אפשר למחול דבר שבא לכפרה (ראה ליד ציון 253). וצריך עיון ששו"ת תשובה מאהבה, חלק ב, סימן רצט, מצטט משו"ת בית יעקב שם כאילו מחילה מועילה; ואכן בית יעקב כתב כך בתחילת תשובתו, אבל אחר כך חזר בו.

גם שו"ת חקקי לב, חו"מ, סימן א (ה ע"ב) (הובא בחוק לישראל, נאמנות בנכסים, עמ' 505), כותב שאי אפשר למחול על "הקדש" לתלמיד חכם או על צדקה, מפני שמצווה להחזיק תלמידי חכמים, והתורה מכפרת, וגם צדקה היא כפרה. אבל הוא כותב בנידונו שאם הנותן התחיל לטעון שלא הקדיש על דעת כך וכך, וייתכן שבית דין יפסוק שאינו הקדש, העני יכול למחול, כדי שלא יצטרך להתדיין בבית דין.

משנת אברהם, על ספר חסידים, סימן שיא (חלק א, עמ' קס-קסא), כותב שבצדקה לא מועילה מחילה ו"הריני כאילו קיבלתי", כפי שכתב (הערה 216) ש"הריני כאילו קיבלתי" מועיל רק בדבר שנועד לרווחת חברו, וחברו כבר אינו צריך אותו, ועני אינו יכול לומר "אני לא צריך צדקה" שהרי ידוע שהוא צריך, ועוד שבצדקה יש מצוות נתינה, ולכן לא נחשב צדקה עד שהעני יקבל.

שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סימן רא, עושה הבחנה: אם התחייב לתת צדקה בתורת חיוב, לטובת העניים, העני יכול למחול, אבל אם התחייב בתורת קנס ועונש על חטא וכפרה, עני לא יכול למחול, כמו בתשלומי תרומה וגזל הגר. ליקוטי הלכות (ויגדר), הלכות צדקה, סימן רנד, א, מדייק מערוך השולחן, יו"ד, רנט, ג, שמועילה מחילת עני על צדקה.

המדרש וההגיון (ברמן), הדרן לסדר נזיקין, עמ' 153-154, עושה הבחנה: סתם עני, יש לו רק קצת זכות בצדקה כשהוא בא לב"ד לתבוע צדקה, ולכן הוא יכול למחול עליה, ואף שאין תוקף למחילת זכות עתידית, יש לה תוקף אם יש לו כבר שייכות בה, כפי שנראה בשער רביעי, ליד ציון הערה [142], וכאן יש לו שייכות בזכות; אבל יתום אינו יכול למחול, מפני שכבר יש לו זכות לקבל צדקה, מפני שמיד כשמת האב, מוטל על בית דין לדאוג ליתומים, ואי אפשר למחול דבר שכבר נמצא ברשותו. ראה דבר דומה בשמו בהערה 251, ושם נעיר על הקושי שבדבריו.

²²² רמב"ם, הלכות תרומות, יב, יט.

²²³ עמק הנציב, פרשת נשוא, פסקא ד, עמ' כג. הוא כותב שהמקור לכך שמתנות כהונה הן בעצם לה', היא ממה שספרי, במדבר, פיסקא קיז, דורש מהפסוק "אשר יתנו לה' לך נתתים" (במדבר יח, יב) - "לה" זו חלה, ותרומה הוקשה לחלה.

²²⁴ מנחת חינוך, מצווה שצב, אות ז; שו"ת בן פורת, חלק א, סימן יא (נב ע"א).

כמו כן, שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סימן שמב, כותב שבמתנות כהונה אמנם מועילה מחילה לפטור את הישראל מלתת, אבל אינו נחשב שקיים את המצווה, מפני שמחילה רק מפקיעה את חיוב המצווה, ולא שנחשב כאילו קיים אותה; ואמנם הלכות גדולות (הערה 212) סובר שכהן יכול למחול על פדיון הבן, אבל שו"ע, יו"ד, שה, ה, חולק ואומר שרק אם החפץ שווה חמשה סלעים למישהו, מועיל "לדידי שווה לי".

ייתכן שלפי שיטה הנ"ל שמחילה היא כפרעון, שני טעמים אלו אינם תקפים, שהרי אם רואים כאילו הישראל נתן לכהן והכהן החזיר לו, נמצא שהישראל כביכול נתן לה', וגם קיים מצוות נתינה²²⁵. כמו כן, אפשר לומר ששני טעמים אלו אינם תקפים, ב"מכירי כהונה", כיוון שהוא נחשב כאילו כבר קיבל את המתנות, ונמצא שהישראל כביכול נתן לה', וגם קיים מצוות נתינה.

פרק עשירי: מחילה שגורמת למוחל צער הגוף

הפוסקים דנים בחיובים אחדים שמחילה עליהם גורמת למוחל צער גופני, בשאלה האם שיקול זה מפקיע את היכולת למחול. ייתכן שאין תוקף למחילה מפני שהנושה אינו מוחל בלב שלם, שכן מן הסתם אדם אינו מוכן לגרום לעצמו צער גופני. עוד ייתכן שאין תוקף למחילה כמו שאסור לאדם לחבול בעצמו.

אחד מחיובי בעל לאשתו הוא "עונה" - קיום יחסי אישות לפי לוח זמנים מסוים²²⁶. לפי רוב הפוסקים, המקדש אשה בתנאי "על מנת שאין לך עלי עונה", התנאי חסר תוקף²²⁷, מפני שמניעת עונה היא צער הגוף

בפדיון הבן יש שיקול נוסף שלא תועיל מחילה: קובץ שיעורים, ב"ב, סימן תפח (כנראה הגהת המו"ל), כותב שאם נאמר שהפדיון עושה איזושהיא חלות, לא יכולה מחילה להועיל, שהרי הכהן לא קיבל כלום ואין דרך שהבן יהיה פדוי, כמו שהמוכר שדה בכסף ואומר "הריני כאילו קיבלתי כסף הקנייני", אין השדה נקנית בזה (ודוגמה נוספת לכך, היא שבקידושין לא מועיל שהאשה תקבל פחות משווה פרוטה ותמחל על השאר, מפני שצריך פרוטה לקידושין, כפי שכותב ר' נח שמעוני, "בסוגיא שיראי צריכי שומא", מוריה, גל' קיג, עמ' לו); ורק אם נאמר שהפדיון הוא רק פריעת חוב, מועילה מחילה. והוא מביא ראיות שיש חלות על ידי הפדיון - עיין שם לראיותיו, ולכן הוא כותב שאין לגרוס בתוספות שם "פדיון הבן".

סברה דומה כותב ר' נח שמעוני, "בסוגיא שיראי צריכי שומא", מוריה, גל' קיג, עמ' לה: אם נאמר שצריך חמשה סלעים בפדיון הבן כדי לעשות את מעשה הפדיון, הרי אם הכהן מוחל ונטל רק שלשה סלעים, הבן לא נפדה שהרי צריך 5 סלעים למעשה הפדיון; אבל אם נאמר שיש רק מצווה לתת מתנות כהונה, ועל ידי קיום המצווה נפדה הבן, נחשב שקיבל 5 סלעים כיוון שמחל על השאר, וכיוון שנעשתה מצות נתינה, הבן פדוי, וזה טעם השיטה שנביא בהערה 211. לא ברור האם לדעתו, לצד השני מועילה מחילת כהן על כל הסכום.

טעם אחר: אהלי אהרן, חלק א, סימן נא, כותב טעם אחר שהמחילה אינה מועילה, סיבה הפוכה לטעם שליד ציון הערה 207: מתנות כהונה נחשבות שהן כבר של הכהן, ואדם יכול להסתלק רק מזכות שהיא מתקנת חכמים, אבל אינו יכול להסתלק מזכות דאורייתא (ראה על כך בשער רביעי, פרק תשיעי, ה), ולכן כהן לא יוכל להסתלק ממתנות כהונה מפני שהן זכות דאורייתא. הוא מוסיף שגם לר"ן (שער רביעי שם) האומר שאפשר להסתלק מזכות דאורייתא, ייתכן שכיוון שחובה ומצווה על הכהן לקבל מתנות כהונה (הוא מציין מקורות לזה, וגם מקורות להיפך - עיין שם), אינו יכול להסתלק לפני כן מזכותו. הוא מסביר בכך את הדין שכהן זוכה במתנות כהונה שישראל נותן לו בעל כרחו, מפני שהתורה זיכתה לו בלי מעשה קניין.

הוא מעלה אפשרות לומר שמסיבה אחרת (באותו כיוון) לא מועילה מחילה: מתוספות, כתובות צה ע"א, ד"ה וכי (שנביא בשער חמש עשרה, פרק שלישי), עולה שאם יש לאדם שעבוד חזק על נכס, שיכול לטרוף מלקוחות שיקנו את הנכס, **אינו יכול** להסתלק מהנכס (כמו שאי אפשר למחול על בעלות), ואם שעבודו אינו כל כך חזק, כך שאינו יכול לטרוף מלקוחות, יכול להסתלק מהנכס. לפי זה, בפדיון הבן, לר"י יהודה בקידושין כט ע"ב, שסובר שכהן יכול לטרוף את דמי הפדיון מלקוחות שקנו קרקע מהאב, הכהן אינו יכול להסתלק (דבריו קשים, שהרי המלווה יכול למחול על החוב כולו וממילא יפקע השעבוד, ורק אינו יכול למחול על השעבוד בלבד - אם השעבוד חזק, כאמור - ולפי זה, כהן אמנם אינו יכול למחול על השעבוד בלבד, אבל יוכל למחול על מתנות הכהונה לגמרי), ואילו לחכמים החולקים על ר' יהודה, הוא יכול להסתלק. אך הוא דוחה זאת, שהרי כפי שכתב חידושי הריטב"א, קידושין כט ע"ב, גם לר' יהודה סתם כהן אינו יכול לטרוף מלקוחות, מפני שיכול לקוח לטעון "לכהן אחר אני אתן" וזה ממון שאין לו תובעין, ורק במכירי כהונה, יכול לטרוף מלקוחות; והרי גם במכירי כהונה, מצד הזכות שהתורה נתנה לו אינו יכול לטרוף מפני שזה ממון שאין לו תובעין, ורק מצד הזכות הנוספת שהבעלים הוסיף לו, שעשאו מכירי כהונה, יכול לטרוף מלקוחות; אם כן גם במכירי כהונה יכול הכהן להסתלק מהזכות הנוספת הזאת, מפני שהיא עוד לא באה לידי (כלומר לא באה לידי לעניין מתנות כהונה אלה, אף שהוא כבר קיבל ממנו בעבר מתנות כהונה), ומהזכות שהתורה זיכתה לו יכול להסתלק מפני שאין עמה שעבוד חזק לטרוף מלקוחות, ולכן יכול לסרב לקבל.

בעיה אחרת היא במחילה על מתנות כהונה עתידיות, מצד שאין תוקף למחילה על זכות עתידית - ראה שער רביעי, פרק שמיני, יג.

²²⁵ אבל ר' אבא ברמן, שיעורי עיון התלמוד, ב"ב, סימן ג, כותב שגם לשיטת הפרעון, לא מועילה מחילת כהן על חמש הסלעים של פדיון הבן (משמע: אפילו במכירי כהונה), מפני שהישראל יוצא ידי חובת המצווה רק בנתינה ממש.

²²⁶ כתובות סא ע"ב.

²²⁷ רש"י קידושין יט ע"ב (ד"ה בדבר), וב"מ נא ע"א (ד"ה ר' יהודה) (הובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא ב, חלק ד, סימן קפו); רמב"ם, הלכות אישות, פרק ו, י, ופרק יב, ז; תוספות, כתובות נו ע"ב (ד"ה ושמענין); רשב"ם, ב"ב קכו ע"ב (ד"ה בדבר); מאירי, כתובות נא ע"א; ר"ן על הרי"ף, קידושין כה ע"ב (בדפי הרי"ף); תולדות אדם וחווה, נתיב כב, חלק ד; תשב"ץ, חלק ב, סימן יז; שו"ת הריב"ש, סימן תפד; טור, אהע"ז, סימן לח וסימן סט; שו"ע, אהע"ז,

וצער הגוף לא ניתן למחילה²²⁸. כלומר, אף שהאשה מוחלת, אומדים דעתה שאינה מוחלת בלב שלם²²⁹. ועוד, שחיוב עונה הוא מצות עשה שחייב בה הבעל, ואינו תלוי באשה, שתוכל למחול עליה²³⁰.

סימן לח, ה, וסימן סט, ו; פני משה, קידושין, ב, א (ו ע"ב); קרבן העדה, קידושין, ב, א; לחם משנה, הלכות אישות, יב, כג; מרכבת המשנה, הלכות אישות, יב, כג; פד"ר, כרך ז, עמ' 367.
ר' יעקב מסקין, הפרדס, שנה כט, חוב' ב (חשון תשט"ו), עמ' 15, מביא ראייה שלא מועילה מחילה - עיין שם.
²²⁸ רש"י, ב"מ נא ע"א (ד"ה ר' יהודה); תוספות, כתובות נו ע"ב (ד"ה ושמעינן); שו"ת הריב"ש, סימן תפד; פני משה, קידושין, ב, א (ו ע"ב); קרבן העדה, קידושין, ב, א; טיב גיטין (צינץ), אות מה, ס"ק ב (מה ע"א).
ר' ישראל איסרליין, מוריה, שנה ה, גל' יא, עמ' יא, מנמק, שזה צער הגוף המוזכר בתורה, אבל על צער אחר מועילה מחילה.

גבעת פנחס (ארביטמן), עמ' כה, מנמק, שמחילה שייכת רק במצב שאפשר לומר "הריני כאילו קיבלתי", ובאיסור לא שייך לומר "הריני כאילו קיבלתי"; והוא מסתמך על חידושי הרשב"א, כתובות עג ע"א, שכתב שדווקא בממון שייך לומר "הריני כאילו קיבלתי". אבל יש להעיר שהרשב"א דובר דווקא על מחילת תנאי, שלא שייכת בה מחילה רגילה ומועילה רק מטעם "הריני כאילו קיבלתי", אבל מחילת חיוב יכולה להועיל מטעם הפקעה (ראה שער ראשון, פרק שני); וגם לענין מחילת תנאי, חולקים עליו ראשונים אחרים - ראה ליד ציון הערה 349. עוד יש להעיר שלפי דבריו לא תועיל מחילה בשום חיוב שאינו ממוני; ואכן כך כתבנו ליד ציון הערה 144, שכך הוא לפי השיטה שמחילה פועלת כפרעון, היינו כ"הריני כאילו קיבלתי".

השוואה למחילת אנוסה: מה ההבדל בין מחילת עונה, שאינה תקפה, למחילת אנוסה על חובת האנס לשאת אותה, שתקפה (ראה ליד ציון הערה 167)? ר' יעקב מסקין, שם, מסביר שחובת האנס לשאת את אנוסתו מטרחה לפייס את האנוסה, ולכן יכולה למחול, ואילו בעונה יש יותר מזה, שהיא עיקר האישות (כדברי פרישה, הערה 230), ולכן אינה יכולה למחול. מנחת שלמה (לוין), סימן לח (עמ' קלד), מסביר שתנאי בעונה גורם לאשה צער הגוף מרובה, שכל ימיה לא יהיה לה עונה, ואילו אנוסה יכולה למחול מפני שזה רק לזמן קצר, עד שתינשא לאחר; ועוד שפנויה מצטערת פחות מנשואה מכך שאין לה עונה. עוד הוא מעיר שלפי חידושי הרמב"ן, כתובות מ ע"א, באנוסה שמדובר שאסורה לו, ולכן מוחלת בלב שלם כדי שלא תעבור באיסור, אף שיש לה מזה צער הגוף. עוד יש להעיר שלפי הדעה (ליד ציון הערה 169) שהאנוסה יכולה לחזור בה ממחילתה, דין מחילתה כדין מחילת עונה, ששתי המחילות פוטורות לשעתן, אבל האשה יכולה לחזור בה ממנה.

השוואה למחילה על זכות ייעוד: רמב"ם, הלכות עבדים ד, טז, כותב שהמוכר את בתו לאמה עבריה, והתנה על מנת שהאדון לא ייעד אותה (קידושי ייעוד), התנאי בטל מפני שזה תנאי על מה שכתוב בתורה. זו דעת חכמים בירושלמי, קידושין, א, ב. שו"ת דברי מלכיאל, חלק א, סימן צו, אות ז, מנמק, שהאב הוא המתנה, והמצווה בהכרח תתבטל, מפני שאין לאב דרך ליצור מצב שהמצווה תתבטל בדרך אחרת (ואז התנאי לא יהיה נגד התורה) שהרי אין צורך בדעתו כשרוצה האדון לייעדה.

²²⁹ חבלים בנעימים, חלק א, סוגיא לג, חלק ב, אות א.
משנה למלך, הלכות אישות, ו, י (הובא בנחלת יהושע (שפירא), סימן כג, דף ע ע"א, ובשו"ת משפטיך ליעקב, חלק ב, סימן מז, אות א), מעלה אפשרות לנמק שיטה זו, שאמנם אם מחלה בפירוש על העונה, מחילתה מועילה, ורק אם התנה המקדש "על מנת שאין לך עלי עונה", אין מפרשים "על מנת שתמחלי לי על העונה" (כפי שמפרשים לגבי שאר וכסות - ראה שער שש עשרה), מפני שאשה אינה עשויה למחול על עונה, אלא כוונתו היא על מנת "שאין לי עליך דין עונה", ותנאי זה בטל, מפני שהוא נגד התורה שהטילה חיוב עונה. אבל הוא כותב שפירוש זה דחוק, שהרי לא מצאנו דין זה, שלשיטה זו מועילה מחילה מפורשת.
²³⁰ רמב"ם, הלכות אישות, פרק ו, י, ופרק יב, ז.

רשב"ם, ב"ב קכו ע"ב (ד"ה בדבר), נימק את שני הטעמים - מצווה וצער הגוף.
פרשת המלך, על הרמב"ם, הלכות אישות, פרק ו, י (עמ' עב), ביאר את טעם הרמב"ם, שעל שאר וכסות מועילה מחילת האשה (אף שגם הם מצווה על הבעל) מפני שהיא יכולה להשיג אותם ממקום אחר, אבל עונה אינה יכולה להשיג ממקום אחר, לכן זה חלק מהותי מהנישואין, ובלי חיוב זה אין אישות.
שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סימן ריח, נימק, מפני שיש לאו, "ועונתה לא יגרע" (שמות כא, ו), ופירש הרמב"ם שהינו בביטול עונתה לצערה, ואם כן גם אחרי שמחלה יש עליו לאו שלא לצערה. עוד הוא מסביר, שמחילה מועילה רק בדבר ששייך למחול, וכאן היא רוצה למחול לו על גופה, שיהיה רשאי לצערה - זה לא מועיל מפני שגופה אינו שייך לה. בשאלה האם גוף האדם שייך לו, ראה: רש"י זווין, לאור ההלכה, עמ' קפח-קצו במהד' תש"ו = עמ' תי-תכח במהד' תשס"ד.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ד, חלק ג, סימן קח (עד ע"א), מבאר שלא מועילה מחילה מפני שהבעל מצווה במצוות פריה ורביה, ואינה יכולה למחול על זה; ומכאן כתב שאם הבעל כבר קיים פריה ורביה, מועילה מחילתה על עונה.
חידושי הרמב"ן, ב"ב קכו ע"ב (בסופו), נימק, "שהרי הן עיקר נישואין של תורה ואינן לחצאין". גם פרישה, אה"ע"ז, לח, ס"ק יג, נימק, שעונה היא עיקר האישות, ואם תהיה אסורה לו עולם, אין משמעות לקידושיה. בני בנימין, עמ' קצז, ביאר את כוונתו, שעונה היא עיקר הנישואין, ואין מקום לנישואין בלי חיוב עונה. וראה ליד ציון הערה 143 בשמו באופן כללי, בענין מחילה על זכות שאינה ממונית.

טיב גיטין (צינץ), אות מה, ס"ק ב (מה ע"ב), נימק שכמו שלא מועילה מחילה לעבד עברי מפני שגופו קנוי, כך לא מועילה מחילת עונה מפני שחיוב עונה הוא שעבוד על גופו של הבעל.

גם לדעה זו, יכולה אשה לתת לבעלה רשות להימנע מעונה, ואז הוא פטור²³¹, אלא שזאת לא בגדר מחילה כובלת, והיא יכולה לחזור בה, אפילו אמרה "אני מוחלת לשנתיים" וכדומה, אלא שכל זמן שאינה תובעת, מותר לבעל להימנע²³². היות שבידה לחזור בה, אין לה צער מזה, מפני שיש לה "פת בסלה", ודווקא מחילה מוחלטת שאין בידה לחזור ממנה, גורמת לה צער גדול, ועל כן אינה תקפה²³³.

²³¹ כתובות סא ע"ב; שו"ת הרשב"ש, סימן שפג (א) (ד"ה והגט).

²³² חידושי מהרי"ט, קידושין יט ע"ב (הובא בבני בנימין, עמ' קצח); לחם משנה, הלכות אישות, טו, א (בתירוץ השני) (הובא בקובץ שיעורים, כתובות, סימן קמ, ובשערי טוהר, חלק ד שער א, סימן כו, אות ו, דף קכב ע"א); משנה למלך, הלכות אישות, ו, י (הובא בנחלת יהושע, שפירא, סימן כג, דף סט ע"ד); אבי עזרי, מהדורא קמא, הלכות אישות, ו, י; שו"ת דברי מלכאל, חלק א, סימן צו, אות ז; טיב גיטין (צינץ), אות מה, ס"ק ב (מה ע"א); בני בנימין, עמ' קצג. שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סימן ריח, נוקט שמועילה מחילתה בדרך "הריני כאילו קיבלתי", ו"זה רצוני", אלא שיכולה לחזור בה (ראה בשמו בשער ראשון, פרק שישי, ד, הערה [249]).

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן קלג, בסופו, ותשב"ץ, חלק ב, סימן כב, מזכירים אפשרות שאשה תמחל על עונה, ונראה שהם מתכוונים לאופן זה של מתן רשות, שאינה מחילה כובלת.

הבחנות שונות: תשב"ץ, חלק א, סימן צד, ד"ה ומה שחזקת (הובא בגליוני השי"ס, נדרים טו ע"ב), מביא דעה ש"על מנת שאין לך עלי עונה", אינו מועיל מפני שהוא תנאי על מה שכתוב בתורה, אבל "על מנת שתמחול לי עונה" תנאו קיים. אבל שערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ה (קכ ע"ג-ע"ד), מעיר שלפי הרשב"א המובא בקצות החושן, רט, ס"ק יא, לר' יהודה תנאי בממון מועיל מפני שמפרשים שהתכוון "על מנת שתמחלי" (ראה שער שש עשרה, פרק שישי), הרי שבעונה גם זה לא מועיל; ואמנם חידושי הרמב"ן, ב"ב קכו ע"ב, כתב שבממון מועיל גם באומר "על מנת שאין עלי דין שאר וכסות", הרי כתב שבעונה לא מועיל מפני שזה עיקר נישואין של תורה ואינו לחצאין, משמע שלא מועיל "על מנת שתמחל לו העונה", שהרי גם בזה שייך הטעם שלא ייתכנו נישואין לחצאין.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ד, חלק ג, סימן קח, דף עג ע"ד (הובא בחבלים בנעימים שם, אות ב, ובשדי חמד, כללים, מערכת מ, כלל קסג, כרך ה, דף מו), כותב שמה שכתב רש"י שלא מועילה מחילה על עונה, הוא רק אם הבעל התנה עמה כך והיא הסכימה, שיתכן שלא מחלה בלב שלם אלא לבקשת בעלה, אבל אם מחלה מיוזמתה, מועיל אף שיש צער הגוף, מפני שברור שמחלה בלב שלם, שהרי אם לא כן, מי ביקש ממנה למחול?

בני בנימין, עמ' ר, כותב שבעונה, מאחר שהיא בדבר שבגוף, רק מחילה מפורשת מועילה, אבל בתנאי שעושה הבעל אין מחילה מפורשת מצד האשה, אף שהיא מסכימה לתנאי, ובסתם אינה מוחלת.

לחם משנה, הלכות אישות, טו, א, בתירוץ הראשון (הובא בפד"ר, כרך ז, עמ' 367), ושו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קצז (ד"ה והנה במה שהאריך), כותבים שדווקא המקדש אשה "על מנת שאין לך עלי עונה", התנאי בטל מפני שלא מחלה בלב שלם אלא מתוך רצון להתקדש, אבל אחרי הנישואין התנאי מועיל, מפני שיש להניח שמחלה בלב שלם. שערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ו (קכב ע"א), כותב שלפי זה, באנוסה, שהאונס מוכרח לשאתה, מועיל תנאי לפטור מעונה. אבל הוא מעיר שלפי תירוץ השני של לחם משנה, אין דין מיוחד באנוסה. שו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן קה (קטו ע"ד), מקשה על לחם משנה, הרי סילוק בעל מנכסי אשתו מועיל דווקא לפני הנישואין, כפי שנראה בשער רביעי, פרק שמיני, ומדוע כאן הדין הפוך? עוד הוא מקשה, שיותר מסתבר שיועיל כשהוא מקדש אותה על מנת כן, כי היא מקבלת בתמורה את הקידושין.

שו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן קה (קטו ע"ד), כותב שלדעת הרמב"ם, ולדעת תוספות, כתובות נו ע"א (ד"ה הרי), המקדש על מנת שיהיה פטור מעונה, לא מועיל, כי תנאי על מה שכתוב בתורה לא מועיל, בדבר שאינו ממון; אבל מחילה מועילה, וכך גם אם קידש אותה על מנת שתמחל, ולא משנה שזה צער הגוף.

הגהות חוות יאיר, על ר"ף, ב"מ נד ע"א (בדפי הרי"ף), אות כ (הובא בגליוני השי"ס, נדרים טו ע"ב, ובשערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ה, דף קכ ע"ג), כותב שאם התנה לפני הקידושין שלא יהיה עליו עונה, התנאי קיים. הוא מדייק כך מרש"י, ב"מ צד ע"א (ד"ה אפילו תימא), המסביר שלר' מאיר, לא מועיל תנאי בקידושין מפני שברגע שאמר לה "הרי את מקודשת לי", נתקדשה, וכבר אינו יכול לצמצם את הקידושין על ידי תנאי, מפני שאין אישות לחצאין; מכאן שלפני הקידושין, התנאי חל. אפשר לדחות את ההוכחה, שרש"י כתב כך כדי להסביר מדוע לא חל התנאי בשאר וכסות לר' מאיר, אבל בעונה יש טעם אחר, צער הגוף, ששייך גם לפני הקידושין.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קצז (ד"ה והנה מהר"א), כותב שאם התנו "על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה", חל התנאי על עונה, מתוך שהוא חל על שאר וכסות שהם דבר שבממון, אבל אם התנו "על מנת שאין לך עלי שאר ולא כסות ולא עונה", שלא כללם ביחד, התנאי על עונה אינו חל. אבל שו"ת תורת אמת, סימן סד (ד"ה עוד הקשה הרב), כתב שגם במקרה הראשון אינו חל, מפני שבתנאי לא אומרים "מגו שחל על זה, חל גם על זה". גם משנה למלך, אישות, ו, י, בסופו, כתב שגם במקרה הראשון אינו חל, מפני שגם אם אומרים "מיגו" כזה בתנאי כולל סתמי, הרי כאן הזכיר בפירושו את העונה, שתנאי אינו יכול לחול בה. שואל ומשיב דוחה את דבריו, שהרי מועילה מחילת עונה לזמן קצוב (ראה בשמו בהערה 233), אם כן אין נזכר האיסור בפירושו בזה שנאמר "עונה", מפני שאפשר לפרשו על זמן קצוב. הוא מוסיף שגם לפי משנה למלך, המקדש קטנה בתנאי כזה (ראה על כך בהמשך הערה זו), מועיל התנאי אף שתגדל אחר כך ואז יהיה לה צער, שהרי לא הזכיר את האיסור בפירושו, מפני שבקטנותה לא אכפת לה.

חבלים בנעימים שם כותב שגם לדעה שלא מועילה מחילה בגוף, היא מועילה אם עשו קניין, כמו שאומר שו"ע, חו"מ, קנה, לו, שגם בנזקים גדולים בין שכנים, מועילה מחילה בקניין, וכמו שמועיל קניין במחילה על דבר בעין (ראה שער ארבע עשרה, על מחילת בעלות).

אבל יש אומרים שמועיל תנאי לפטור את הבעל מחיוב עונה, מפני שהיא נחשבת דבר שבממון שאפשר למחול עליו²³⁴. הטעם שלדעתו עונה נחשבת דבר שבממון, הוא מפני שהבעל יכול לפייס את אשתו בממון, שתמחל לו²³⁵.

מי שמציב ברשותו דבר שמעלה עשן או בית הכסא וכדומה, גם אם שכנו שתק הרבה זמן ולא מחה, אין בכך הוכחה שמחל, ועדיין שכנו זכאי לדרוש ממנו להסיר את המטרד, מפני שהם דברים שמפריעים מאד²³⁶. בכל זאת, אם מחל בפירושו, מועילה מחילה²³⁷, אף שהם גורמים לו צער הגוף.

פני משה, קידושין, ב, א (ו ע"ב), קרבן העדה, קידושין, ב, א (הובאו בחבלים בנעימים שם, אות ב), ומשנה למלך, הלכות אישות, ו, י, כתבו שמועיל תנאי על עונה עם קטנה מפני שאין לה צער הגוף (על הירושלמי שם ראה שער שתיים עשרה, על מחילת קטנה). בני בנימין, עמי ר, מקשה על משנה למלך, מדוע המחילה מועילה; ולא ראה את פני משה וקרבן העדה שנימקו כאמור. שו"ת דברי מלכאל, חלק א, סימן צו, אות ד, מקשה, מה משנה שהיא עכשו קטנה, הרי התנאי ימנע ממנה עונה גם כשתהיה גדולה? והוא מתרץ שבקטנה שהאב מקדשה, עונה אינה נחשבת צער הגוף מפני שאינה נוגעת לאב שעושה את התנאי. אבל הוא עצמו באות ז מפרש שכוונת הירושלמי שם הפוכה: כוונתו שאם האב מקדש קטנה על מנת שלא יהיה לה עונה, התנאי בטל מפני שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה, שהרי בהכרח המצווה תתבטל, מפני שאי אפשר שהאב ימחל אחר כך על חיוב עונה מפני שזה לא בידו; אבל אם גדולה מקדשת עצמה, מועיל תנאי זה, ואינו נחשב מתנה על מה שכתוב בתורה, מפני שאין הכרח שהמצווה תתבטל, מפני שהיא יכולה ליצור מצב שבלאו הכי לא יהיה חיוב עונה, והיינו אם תמחל לו, והמחילה חלה עד שתחזור בה. ראה פד"ר, כרך ז, עמ' 367-369, בעניין בעל שרוצה לגרש את אשתו והיא מתנגדת, בשאלה האם מועילה אז מחילתה על עונה.

מחילה על התחייבות בעל לאשתו לא לשאת אחרת עליה: שו"ת מהרשד"ם, אה"ע"ז, סימן קצח, כותב ("לרווחא דמילתא", כטעם מצטרף) שגם אם מחלה האשה לבעלה על התחייבותו לא לשאת אחרת, המחילה אינה כובלת, ויכולה לחזור בה, מפני שגופו משועבד לה, והוא משווה זאת לדעה (ליד ציון הערה 51) שלא מועילה מחילה לפועל מפני שגופו משועבד למעביד. אבל ראה הערה 331 ואילך שפוסקים רבים כותבים שיכולה למחול, גם אם נשבע על כך. שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קצז (ד"ה והנה במה שהאריך); שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סימן רנא.

שואל ומשיב שם (ד"ה והנה מהר"א) כתב שמחילת עונה לזמן קצוב תקפה (ומשמע שאינה יכולה לחזור בה בתוך הזמן) מפני שרק מחילה לעולם נחשבת צער הגוף. גם משנה הלכות שם מעלה אפשרות זו, מפני שגם אז אין לה צער הגוף מפני שיש לה "פת בסלה".

אבל המדרש וההגיון (ברמן), הדרך לסדר נזיקין, עמ' 151, דוחה את ההבחנה בין מחילה לזמן קצוב לבין מחילה מוחלטת, שהרי גם יושב בתענית נקרא חוטא בגלל צערו (תענית יא ע"א), אף שזה רק לזמן קצוב.

²³⁴ ירושלמי, ב"מ, ז, ז; חידושי הריטב"א, כתובות נו ע"א (הובא בבני בנימין, עמי קצח), קידושין יט ע"ב, ב"מ נא ע"א (החידושים ה"חדשים"), וב"ב ככו ע"ב, ושו"ת הריטב"א, סימן קיז; חידושי הרא"ה, כתובות נו ע"א (ד"ה והא דקאמר), בשם רבנו חננאל; מרדכי, ב"מ, סימן שסט; שו"ת מהרי"ק, שורש י, ענף ג, בשם רבנו תם. רמ"א, יו"ד, רלו, סז, כותב שמחילת עונה מועילה במקום שהבעל אסר על עצמו בנדר לשמש עמה, אף שבדרך כלל לא חל הנדר כיוון שהוא משועבד לה.

ר' יאיר חיים בכרך, במוריה, גלי רמג, עמ' טז, מביא ראייה שמועילה מחילה - עיי"ש. שו"ת מהרי"ק, שורש י, ענף ג, כותב שאפילו לדעה זו, מועילה מחילת עונה רק אם מחלה בפירושו, אבל אם לא ראינו שמחלה, אין סברא לומר שתמחול.

שו"ת מים עמוקים, חלק ב (ראני"ח), סימן מג (בדפוס שלוניקי = סימן מד בדפוס ברלין) (הובא בקרית מלך רב, הלכות אישות, טו, א, במחנה אפרים, הלכות מוכר דבר שלא בא לעולם, סימן ד, ובשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סימן ב, אות ג), מסופק בזה, האם יכולה לחזור בה ממחילתה, מפני שאין מועילה מחילה על עונה מפני שהיא צער הגוף. וראה שער תשיעי, על מחילה שלא בפני הנמחל, בשם יביע אומר.

המחלוקת מובאת בשערי טוהר, חלק ד, שער א, סימן כו, אות ה (קכ ע"ד), בשו"ת משנה הלכות, חלק ד, סימן קצא, ובספר ההתחייבות, עמ' 289. בית שמואל, סט, ס"ק ה.

שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סימן רנא, מנמק את דעת הריטב"א, שאין זה צער אלא מניעת הנאת תשמיש.

²³⁶ שו"ת הריב"ש, סימן רח וסימן תט; שו"ת מהרי"ק החדשים, סימן כד; שו"ע, חו"מ, קנה, לו.

²³⁷ שו"ת מהרי"ק, שורש י, ענף ג; שו"ע, חו"מ, קנה, לו.

עיי' נתיבות המשפט, קנה, ס"ק כ, בשאלה האם המחילה תקפה בלי קניין.

אבל יש פוסקים שאם חל בפירושו המחילה תקפה. ראה על כך בירור הלכה, ב"ב כג ע"א, ציון א.

ראה שער רביעי, פרק חמישי, ג, בהערה, לגבי זכות המוחל על עשן ובית הכסא לחזור בו ממחילתו, ולגבי מי שנתן רשות לפני שהגיע הדבר הניזק.

בעל בית חייב לתת לשמשו מעט מכל מאכל שמוגש בסעודה, במאכלים שיש להם ריח מעורר תיאבון²³⁸. גם אם התנה עמו מראש שלא יהיה חייב לתת לו, התנאי בטל, מפני שעל דבר צער אין מועילה מחילה²³⁹.

פועל יכול למחול על זכותו לאכול מהפירות שהוא עובד בהם²⁴⁰, אף שזה נחשב צער²⁴¹, מפני שרק בצער תמידי ונמשך, לא מועילה מחילה, אבל צער זה הוא רק זמני ולכן מועילה מחילה²⁴².

האומר לחברו "הכני, פצעני, על מנת לפטור" - המחילה מועילה על אף צער הגוף²⁴³, מפני שהצער לא נמשך אלא הוא זמני²⁴⁴. אבל לגבי האומר לחברו "קטע את ידי" או "סמא את עיני על מנת לפטור", נחלקו

²³⁸ שו"ע, או"ח, קסט, א

²³⁹ שלי"ה, שער האותיות, אות ק, קדושת האכילה (אות קסז במהד' יד רמה; הובא במגן אברהם, קסט, ס"ק א). שו"ע שם כותב שמידת חסידות היא לתת לשמש גם ממאכלים רגילים. שלי"ה שם כותב שתנאי מועיל לפטור מלתת לו ממאכלים רגילים. אבל מגן אברהם שם כותב שגם בזה אין תנאי מועיל, ונימק מחצית השקל על מגן אברהם שם, שגם במאכלים רגילים יש לשמש קצת צער אם לא יאכל.

²⁴⁰ ב"מ צג ע"א.

²⁴¹ כאמור בגמרא שם "צעריה דבנו ובתו".

²⁴² חבלים בניעמים, חלק א, סוגיא לג, חלק ב, אות א.

באות ב הסביר מטעם אחר מדוע מועילה מחילת הפועל - ששם מדובר שהפועל יזם את התנאי, ובזה אין לחשוש שאינו מתכוון בלב שלם, כדברי שואל ומשיב (שהבאנו בהערה 232) בעניין עונה.

שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סימן רנא, מנמק שזה סוג צער שאפשר התגבר עליו, וכאן אינו מצטער כלל כיוון שהוא מקבל תוספת שכר על זה, ודווקא לגבי בניו ובנותיו נאמר בב"מ שם שאינו יכול למחול (אף תמורת תוספת שכר) על זכותם לאכול, מפני שקטן אין בו דעת ואינו יכול להתגבר על צערו; וזה שונה מעונה שאין מועילה בו מחילה (כאמור ליד ציון הערה 227), מפני שאין ביד האשה שלא להצטער מפני שכן הטביע הקדוש ברוך הוא בטבע האשה ובגופה.

מאירי, קידושין כ ע"א, כותב שאף שמעביד צריך לתת לפועל מאכלים כמו שהוא עצמו אוכל, הרי אם התנה עמו מראש, יכול לתת לו מאכלים גרועים יותר, אבל אין מועיל תנאי לתת לו מאכלים שאנשים אינם רגילים לאכול, כגון לחם מורסן או לחם "משונה ביותר".

²⁴³ מגיד משנה, הלכות חובל ומזיק, ה, יא; שו"ת מהרלב"ח, קונטרס הסמיכה, ד"ה עוד אני אומר דגם שיהיה (הובא בשו"ת דבר יהושע, חלק ג, יו"ד, סימן ב, אות ב); סמ"ע, תכא, ס"ק כא.

ס' העיקרים (איגור), חלק א, עמ' שב, מסביר שהאדם מפקיר את גופו לעניין ההכאה, ולכן אין זה חסרון של מחילת זכות עתידית - ראה בשמו בשער רביעי, הערה [87], לעניין "קרע כסות".

שו"ת הריב"ש, סימן תפד (הובא בשו"ת דבר יהושע, חלק ג, יו"ד, סימן ב, אות ב), כותב שמועילה מחילה רק לעניין פטור הממון, אבל אסור לנמחל להכותו ולפצעו לכתחילה שהרי יש לאו על המכה חברו. על שאלה זו עיין במקורות שצינו המהדיר במהד' מכון ירושלים שם, הערה 4א, והמהדיר לחידושי הריטב"א, מהד' מוסד הרב קוק, ב"מ נא ע"א, הערה 655.

גם טיב גיטין (צינץ), אות מה, ס"ק ב (מה ע"א), כותב ש"הכני על מנת לפטור", אינו מתיר לו לחבול שהרי אסור לאדם אף לחבול בעצמו, וזה רק פטר מתשלום, וגם לגבי התשלום, הוא יכול לחזור בו לפני ההכאה.

שו"ת דברי מלכאל, חלק א, סימן צו, אות ו, כותב שגם אם אמר "הכני פצעני" יכול לחזור בו גם אם כבר התחיל להכותו, כלומר, שהמחילה מועילה רק לפטור אותו מתשלום על מה שהכהו לפני שחזר בו.

דעה חולקת: אורח משפט (אנליק), סימן יב, ח (כא ע"ב), כותב שב"הכני, פצעני" המכה חייב משום שהלה לא התכוון ברצינות לפוטרו, ורק אם עשה קניין, המכה פטור, מפני שזה מראה שהתכוון ברצינות לפטור אותו.

שו"ת דברי מלכאל, חלק א, סימן צו, אות ג, מעלה אפשרות שהרמב"ם מחייב ב"הכני, פצעני", שהרי כתב סתם שלא מועילה מחילה ב"נזקי גופו" שכולל גם "הכני, פצעני".

ר"י פרלא, בביאורו לספר המצוות לרס"ג, חלק ב, דף מה ע"א, כותב שרק לדעה שאדם רשאי לחבול בעצמו, כך שיש לו רשות על גופו לעניין חבלה, הוא יכול לתת לאחר רשות לחבול בו, אבל לפי הרמב"ם, הלכות חובל ומזיק, ה, א, שפסק שאסור לאדם לחבול בעצמו, אינו יכול לתת לאחר רשות לעשות כן, וגם אין לומר שהוא מוחל על התשלום, מפני שזה חיוב עתידי שאין מועילה מחילה עליו כפי שנראה בשער הרביעי, ולכן כאן המכה חייב.

שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סימן רנא, כותב שאדם אינו יכול למחול קודם ההכאה, מפני שאסור לאדם לחבול בעצמו (רמב"ם חובל ה, א, ושו"ע, חו"מ, תכ, לא), ולכן אסור למחול צער גופו שיבוא אחר ויחבול בו. אבל הוא אינו מדבר על מחילת התשלום על ההכאה.

לגבי מחילה על התשלום אחרי ההכאה, מעשה הגאונים, סימן פא, והגהות אשרי, ב"ק, פרק א, סימן כ (הובא בשו"ת חיים ביד, סימן נז, דף ע ע"ד), כותבים שאם חבל ראובן בשמעון, ושמעון מחל לו מעצמו, יכול לומר "משטה הייתי" מפני שאדם אינו מוחל על צער הגוף, כלומר יש אומדנא שלא התכוון למחול באמת על התשלום מפני שסבל צער הגוף בעת החבלה. מעשה הגאונים שם כותב שאם ביקש החובל מהנחבל למחול לו, ומחל, מחול. אבל לשונו אינה ברורה, וייתכן שכוונתו למחילה בנוסף לתשלום, שנדרשת כאמור בב"ק צב ע"א.

²⁴⁴ חבלים בניעמים שם; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קצז (ד"ה והנה במה שהאריך).

הדעות: לפי דעה אחת החובל חייב לשלם, מפני שאדם אינו מוחל על ראשי אברים²⁴⁵, מפני שזה צער תמיד²⁴⁶. אבל לפי דעה אחרת, הוא פטור, אלא שאם לא אמר לו כך בפירוש, ורק אמר דברים שמשמען כך, אנו מפרשים את דבריו שלא התכוון לפטור²⁴⁷. גם לדעה השנייה, הוא פטור רק מתשלומין, אבל לכתחלה אסור לו לעשות לו צער בגופו; ולדוגמה, לווה שהתחייב שאם לא יפרע את חובו, המלווה יוכל לתפוס אותו בבית סוהר, הדבר אסור²⁴⁸.

בעל שמחל על מום שהיה באשתו, אמנם חייב לה כתובה, ואינו יכול לגרשה בעל כרחו בגלל חרם דרבנו גרשום, אבל אינו חייב להיות עמה כל ימיו, מפני שאדם אינו מוחל על צער גופו, ואין צער הגוף גדול מזה, להיות עם אשה שהוא קץ בה ואינה מתקבלת בעיניו²⁴⁹. על כן הוא פטור ממצוות עונה.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ד, חלק ג, סימן קח, דף עג ע"ד (הובא בחבלים בנעימים שם, אות ב, ובשדי חמד, כללים, מערכת מ, כלל קסג, כרך ה, דף מו), מסביר שכאן המחילה מועילה אף שזה צער הגוף, מפני שהנחבל יזם את המחילה - ראה הבחנה זו בשמו בהערה 232.

²⁴⁵ רמב"ם, הלכות חובל, ה, יא; שו"ע, חו"מ, תכא, יב.
²⁴⁶ חבלים בנעימים שם; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קצז (ד"ה והנה במה שהאריך).
ס' העיקרים (איגור), חלק א, עמ' שג, מסביר שכאן אין לומר שהוא מפקיר את גופו (שזה הטעם לענין "הכני" - ראה בשמו בהערה 243), שכיוון שאינם חוזרים, אדם אינו מפקיר אותם, ולכן צריך לומר שמה שאמר "על מנת לפטור" הוא מחילת הממון על החבלה, והרי לא מועילה מחילה מפני שזה דבר שלא בא לעולם, שאין מועילה מחילה עליו, כפי שנראה בשער רביעי. בזה הוא מסביר את בדק הבית, חו"מ, סימן תכא, שכתב ששניים שאמרו זה לזה "מי שיסמא עין חברו יהיה פטור", פטורים מפני שמחלו זה לזה, אף שאחד האומר לחברו "סמא עיני" חייב - שהרי מחילה הדדית של דבר שלא בא לעולם מועילה (ראה שער רביעי, ליד ציון הערה [80]).
ראה שער שמיני, הערה [229], שלבוש מנמק דעה זו מטעם מחילה בטעות.

בב"ק צג ע"א ניתן טעם נוסף שלא מועיל "סמא את עיני": משום פגם משפחה, שהמשפחה נפגמת בכך בה בעל מום. חידושי הראב"ד שם מסביר שני הסברים, א) שאין לו כוח למחול על חשבון בני המשפחה, ב) בגלל פגם משפחה באמת אינו מוחל. שו"ת דברי מלכיאל, חלק א, סימן צו, אות ג, מסביר ששני הפירושים תלויים במחלוקת ר"ש וחכמים בכתובות מא ע"א, שר"ש אומר שאם מישהו אומר שאנס אשה, אינו נאמן מפני שבכך הוא פוגם אותה וגם אם האב מסכים (כדי לקבל אתך הקנס), לא מועילה הסכמתו מפני שזה פוגם במשפחה, ולכך מתאים ההסבר הראשון; ולחכמים שם צ"ל כהסבר השני, שבאמת אינו מוחל. הוא מסביר שהפגם הוא החובל אינו משלם לנחבל, וזה ביזוי, שאין מקפידים על נזקו וצערו.

מחילה על חיים: יפה תואר, על בראשית רבה, פרשה צד, אות ט (תקיג ע"ד במהד' שני"ז), מסביר את מה שאלהו הנביא קרא לר' יהושע בן לוי "מוסר" על שמסר לגוים את עולא בר קושב שהגוים דרשו, אף שר' יהושע בן לוי פייס אותו להסכים כדי שלא יהרגו הגוים את כולם - בכל זאת היה אסור מפני ש"אין אדם שליט בעצמו למחול על דמו", ועוד שמחל רק בעקבות השכנוע של ר' יהושע בן לוי. טל אורות (גיויא), פרשת כי תשא (ז ע"ד), הקשה על הסבר הראשון, הרי בתענית יח ע"ב משבחים את פפוס ולוליינוס שמסרו עצמם כדי להציל את ישראל! אהבת דוד, דרוש ה (כא ע"א במהד' תקנ"ט; הובא בנפש חיים (פלגיל) מערכת מ, אות כט), מתרץ שמותר למסור את עצמו מרצון עצמו להצלת ישראל, אבל במקרה של ר' יהושע בן לוי, עולא בר קושב לא רצה להימסר, ומחל רק כשר' יהושע בן לוי ביקש, ומחילה כזאת לא מועילה.

²⁴⁷ רא"ש, בב"ק, פרק ח, סימן יח, ושו"ת הרא"ש, כלל סח, סימן י; רמ"א, חו"מ, תכא, יב.
עיין בירור הלכה, בב"ק צב ע"א, ציון ד, על הדעות בעניין זה.

²⁴⁸ שו"ת הרא"ש, כלל סח, סימן י.
²⁴⁹ שו"ת מהרי"ק, שורש קז (הובא בשו"ת באר משה, סימן טז, אות ב, ובפד"ר, כרך יא, עמ' 43); רמ"א, אהע"ז, קיז, יא. למעשה, כאן, אילו היינו אומרים שהמחילה מועילה, היינו מטילים עליו חייב עונה, וביטול המחילה משמעותו פטור ממצוות עונה.

ר' אליעזר אשר כהנא שפירא, בספר זכרון אשל אברהם (שפירא), עמ' תשי, מסביר שאינו יכול לגרשה בעל כרחו, מפני שהאיסור לגרש בעל כרחו נובע מעצם ההתחייבות בשעת נישואין, ולכן אם מחל על המום, אינו יכול לגרשה בעל כרחו.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק א, סימן קעט (הובא בפד"ר, כרך יא, עמ' 18-19), מביא את העקרון שבצער הגוף לא מועילה מחילה, לעניין הצער שיש לבעל שחי עם אשה נכפית; אבל הוא כותב שאין לכך נפקות, מפני שאמנם אינו צריך לשמש עמה אבל לכונן אותה לקבל גט אינו יכול.

לגבי מום באיש, שו"ת מהרי"ק החדשים, סימן כד, כותב שאם נמצא מום בבעל, ואשתו מחלה, היא יכולה לומר "עד כה סבלתי אבל מכאן ואילך לא אוכל לסבול להבעל לוי", מפני שאין אדם מוחל צער הגוף, והוא חייב לגרשה; ורק אם התנה עמה שהיא מקבלת את המום, מחילתה תקפה, שאם לא כן, כל שעה תערים ותנשא לו ואחר כך תאמר "סבורה הייתי יכולה לקבל" וכי' כדי שיתנו לה כתובה. אבל רמ"א, אהע"ז, קנד, א, כותב שאם ידעה לפני שנישאה, הרי מחלה, ואינו חייב לגרשה.

מועילה מחילת עבד עברי על חובת האדון לתת לו רמת חיים כמו של האדון²⁵⁰, וזאת גם במצב שירידה מרמת חיים זו תגרום צער לעבד²⁵¹.

לסיכום, באופן כללי אין מועילה מחילה במקום שהיא גורמת למוחל צער הגוף, אלא אם כן הוא צער זמני בלבד.

פרק אחד עשר: חיוב שנועד לכפרה

א. תשלומי תרומה

זר (מי שאינו כהן) שאכל תרומה בשוגג, חייב לשלם לכהן קרן וחומש. כבר במשנה נקבע שאין מועילה מחילה על חיוב זה²⁵².

ניתנו לכך נימוקים אחדים: א) חיוב התשלומין נועד לכפר על העבירה שעשה הזר, ואינו מוגדר חיוב ממוני, שהרי גם זר שאכל תרומה של עצמו חייב לשלם, קרן לעצמו וחומש לכהן²⁵³. בבסיסו של נימוק זה מונחת

²⁵⁰ רא"ש, קידושין, פרק א, סימן כז. הבאנו את דבריו בהערה 62.

²⁵¹ קרבן נתנאל, על הרא"ש שם, אות ז.

אבל חבלים בנעימים שם מעלה אפשרות שבדוגמאות הניתנות לכך בקידושין כ ע"א (שינה על מוכין, שתיית יין ישן, אכילת פת נקייה) אין מניעתן גורמת צער, אבל אם מחילת העבד תגרום לו צער, אינה תקפה. בדומה, שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, אהע"ז, סימן לא, מוכיח מתוספות, קידושין כ ע"א (ד"ה כל), שהעבד אינו יכול למחול על זכותו לישון על כר, ומנמק, מפני שאם יצטרך לישון על הקרקע, יש בכך צער הגוף; והוא כותב שהרא"ש מתכוון רק למחילה על הזכויות האחרות של העבד - יין ישן ופת נקייה, שהיעדרן אינו גורם צער. אבל המדרש וההגיון (ברמן), הדרן לסדר נזיקין, עמ' 150, דוחה את דבריו, על פי מה שראינו בהערה 234, שלפי הירושלמי מועילה מחילה על עונה אף שיש בכך צער הגוף. והוא עושה (בעמ' 152) הבחנה אחרת: מה שרא"ש כתב שמועיל תנאי הוא בשעת קניית העבד, שאז עוד לא זכה בזכות ולכן הוא יכול למחול עליה, ואף שאין תוקף למחילת זכות עתידית, יש לה תוקף אם יש לו כבר שייכות בה, כפי שנראה בשער רביעי, ליד ציון הערה [142], ובשעת קניית העבד יש לו שייכות בזכות; ואילו תוספות עוסקים במצב שהוא כבר עבד, וכבר זכה בזכויותיו, ואז אינו יכול למחול. הוא מסתמך על הדין שבעל אינו יכול להסתלק מזכותו בנכסי אשתו בשעת הנישואין, כפי שנראה בשער רביעי; ולאמתו של דבר אין ראייה משם, מפני ששם הטעם הוא שזו זכות בעלות, שאין מועילה מחילה עליה, ואילו כאן זו זכות אישית.

לענין האיסור להתעמר ב"אשת יפת תואר" (רמב"ם, הלכות מלכים, ח, ו), כותבים רמב"ם, הלכות אישות, ו, י, ומאירי, קידושין ח ע"א (ד"ה וחכמי), שגם אם קידש אותה על מנת שיוכל להתעמר בה, אסור, מפני שזה תנאי על מה שכתוב בתורה. אור שמח, על הרמב"ם שם, מתקשה מה התנאי היה אמור להתיר. צפנת פענח, הלכות ערכין, ו, ד, ומהדורא תניינא, הלכות עבודה זרה, ט, יג (לא ע"ד), מסביר שרצה להתיר לעצמו להשתעבד בה על ידי הקידושין, שיהיה מעשי ידיה שלו עוד לפני הנישואין.

²⁵² משנה, תרומות, פרק ו, א, ופרק ז, ד.

על הלכה זו ועל טעמיה ראה בהרחבה בדרך אמונה, הלכות תרומות, י, טו.

תשובות ר' אליעזר (גורדון), חלק א, סימן טו, אות יד הגהה א, מעיר שבדרך כלל אין חידוש בכך שאין מועילה מחילת הכהן, שהרי בלאו הכי אין מועילה מחילת כהן על מתנות כהונה (ראה ליד ציון הערה 206), ומה שהמשנה הוצרכה ללמד שלא מועילה מחילה, הוא לזר שאכל תרומה שהכהן כבר קיבל, כך שהוא ממון של כהן זה, ואז היה יכול למחול, לולא הטעם שזה לכפרה. אבל ראה הערה 216, שאור יעקב וקובץ שיעורים כותבים שאכן מועילה מחילת כהן על מתנות כהונה, ומוכיחים זאת ממה שהמשנה הוצרכה ללמד שאינה מועילה בתשלומי תרומה.

עמק יהושע, סימן ה (עמ' כה במהד' תרפ"ד = דף כז במהד' תרנ"ו), כותב שמאחר שאין מועילה מחילה, זר האוכל כזית תרומה שאין בה שווה פרוטה, משלם קרן וחומש, ואף שבפחות משווה פרוטה מניחים שמחל (ראה שער אחת עשרה, על מחילה מכללא בפחות משווה פרוטה), הרי אין מועילה מחילה על תשלומי תרומה.

²⁵³ תוספות, פסחים כט ע"א (ד"ה מאן), וכתובות ל ע"ב (ד"ה זר) (הובא בעמק יהושע, סימן ה, בנחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"ג), בשו"ת חקקי לב, חו"מ, סימן א (ה ע"ב), בדעת מרדכי, חלק ב, סימן מג, באבני השוהם (הורוויץ), שער פיקוח נפש, אות לח, דף ע ע"ג, במנחה חדשה (פאפרש), חלק ב, מצווה נא, אות כה, בזכר שלמה (זינגרביץ), עמ' קכב, במאורות חיים, תרומות, עמ' קכד, ובאהלי אברהם, קופמן, עמ' רב); תוספות רשב"א משאנץ, פסחים כט ע"א; תוספות רא"ש, ב"ק קד ע"ב (לגבי החומש); רא"י גוטפריינד, שומרי משפט (צ'כנוב), חלק ב, עמ' פ, בדעת הרמב"ם; מנחת חינוך, מצווה נא, אות יח, בדעת תוספות, ב"ק מג ע"א (ד"ה מאן); קניין תורה בשמעתנא, דברים, פרשת כי תבוא, סוף אות א, עמ' קס; שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סימן רא.

נתן פריי, ב"מ ו ע"ב (עמ' כח), מסביר את כוונת התוספות, שזה כמו המטיל חובה על אחר מתוך כוונה לצער אותו, שעליו נאמר בגיטין עד ע"ב, שלא מועילה מחילה. כלומר, לחיוב התשלום יש מטרה נוספת מלבד עצם התשלום, ולכן אי אפשר למחול עליו.

התפיסה שחיובו של הזר הוא בעצם כלפי הקב"ה, אלא שהקב"ה ציווה עליו לשלם לכהן זה כדי להתכפר, אבל הכהן אינו ה"נושה" של חיוב התשלום.

ב) מאחר שהלכה היא שהזר חייב לשלם פירות שראויים להיות תרומה ואינו יכול לשלם כסף²⁵⁴ - לכן אינו תלוי בבעלים²⁵⁵. כלומר, הלכה זו מראה שהכפרה נוצרת על ידי ההפרשה ולא על ידי הנתינה לכהן, ולכן אין מועילה מחילה, מפני שהכהן אינו בעל דבר למחול לו שלא יצטרך להפריש²⁵⁶. זאת ועוד: מחילה נחשבת כקבלה²⁵⁷, ולכן מחילת הכהן נחשבת כאילו הכהן קיבל מהזר, אבל הרי לא די בכך, אלא צריך שיחול שם "קודש" על התשלומין, ואם הכהן מוחל, הוא כאילו מקבל דבר של חולין כתשלומין, שאינו מועיל²⁵⁸.

ג) המחילה עלולה לגרום תקלה לזרים, שיאכלו תרומה, ויצפו שכהן ימחל להם על חיובם²⁵⁹.

ראה ליד ציון הערה 274 ואילך, להסברים מדוע מועילה מחילה לגזלן שנשבע לשקר, אף שגם אצלו התשלום נחץ לשם כפרה.

אם עבר יום הכיפורים: חידושי הגאון אדר"ת, תשובה מאהבה, הערה לאות קטז, אות כא (עמ' צז), כותב שמאחר שהטעם הוא משום שהתשלום בא לכפר על העבירה לה', הרי אם מחל ועבר יום הכיפורים, הוא פטור, שהרי העבירה לה' נמחלה.

דעה חולקת: ר"ש, תרומות, ו, א, דוחה נימוק זה, שהרי עצם זה שיש חיוב חומש אינו מוכיח שהתשלום הוא לכפרה, שאי אפשר למחול עליה, שהרי בב"ק קג ע"א נאמר שאפשר למחול לגזלן שכפר ונשבע לשקר אף שיש עליו חיוב חומש. תשובות לקושיה זו ראה ליד ציון הערה 273 בעניין מחילה לגזלן על חומש. מנחה חדשה (פאפרש), חלק ב, מצווה נא, אות כה, כותב שהר"ש דחה נימוק זה, מפני שהוא סובר שתשלומי תרומה אינם כפרה כפי שעולה מפירושו, תרומות, ז, א. משנת ר' אהרן, ב"ק, סימן טו, אות ח (עמ' קמה), מסביר שהר"ש סובר שמועילה מחילה על חיוב שנועד לכפרה, מפני שכיוון שהתורה חייבה אותו לתת לאדם זה לשם כפרה, נעשה ממון של אדם זה, ולכן מועילה מחילה. והוא כותב שהרמב"ם ורש"י, ב"ק קד ע"ב, סוברים כר"ש, שמועילה מחילה בכפרה. וראה בעניין כופר, ליד ציון הערה 290, איך קובץ שיעורים מסביר מדוע לר"ש מועילה מחילה על כפרה. ראה הערה 221, שבית יעקב כותב שלא מועילה מחילה על צדקה מפני שהיא באה לכפרה.

²⁵⁴ ב"מ נד ע"א.

²⁵⁵ ר"ש, תרומות, ו, א (הובא בפירוש הרא"ש שם, בפירוש הרע"ב שם [שהובא במנחת חינוך, מצווה נא, אות יח], במשנה אחרונה שם, בפירוש ר"י קורקוס, הלכות תרומות, י, טו, בעמק הנציב, פרשת נשוא, פסקא ד, עמ' כג, ובהגהות הרש"ש, בכורות נא ע"א).

שו"ת בית יעקב (צויזמיר), סימן קסד (קכד ע"א), מנמק בשם הרע"ב, שהתשלום נקרא "קודש".

דברי סופרים (רזין), סימן א, אות ט, מקשה, על נימוק זה, הרי המשנה, תרומות, ז, א, אומרת שאם הזר אכל את התרומה **במזיד**, יכול הכהן למחול על חיובו לשלם, אף שלפי רמב"ם, הלכות תרומות, י, יח, גם במזיד חייב לשלם דווקא פירות הראויים להיות תרומה? אור ליהודה, מקדש וקדשיו, סימן צד, אות יא, מתרץ, שבמזיד, התשלומין לא נעשים תרומה ולכן זה כחוב בעלמא. דבריו מובנים לפי ההסברים שבסמוך, שנימוקו של הר"ש מבוסס על כך שהתשלומין נעשים תרומה, ולא על עצם זה שהוא צריך לשלם תשלום מיוחד.

משנה למלך, הלכות תרומות, י, יח, ומשנת אברהם, על ספר חסידים, חלק א, מילואים לסימן שיא, עמ' שמג, מביאים את הסברי הר"ש והתוספות.

²⁵⁶ דבר משה (רוזמיר), כתובות ל ע"ב (חלק ב, סימן שעב), בדעת הר"ש.

בדומה מסביר תורת זרעים (פומרנצ'יק), תרומות, ו, א את כוונת הר"ש, שחיוב תשלומי תרומה אינו מצד התובע משום דיני גזילה, שהרי גם אוכל תרומת עצמו חייב לשלם, אלא יש חיוב עצמי לשלם חולין מתוקנים, ולכן אין ביד הכהן למחול.

²⁵⁷ כשיטה שמחילה היא כפרעון - ראה שער ראשון, פרק רביעי.

²⁵⁸ נתן פרוי, ב"מ ו ע"ב (עמ' כח), בדעת הר"ש. על פי זה הוא כותב שאם כבר הפריש הזר פירות כדי לשלם, אלא שחסרה נתינה, בזה מועיל "הריני כאילו קיבלתי" (יש להוסיף: או לשון מחילה) שייחשב כאילו נתן לכהן את התרומה והכהן החזירו לזר, ובזה קיים מצות נתינה. הבחנה זו נזכרת גם בתוספות, כתובות שם, כאמור ליד ציון הערה 266.

קובץ שיעורים, בבא בתרא, סימן ב, מסביר שכוונת הר"ש היא, שאמנם מחילה כקבלה, כאילו שילם החייב, אבל כאן צריך שישלם דווקא בצורה מסוימת (פירות חולין), ולא די לכך במחילה שהיא רק "כאילו" (כך נראית כוונתו). גם נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"ג), מסביר שאין מועילה מחילה על תשלומי תרומה, מפני שהתורה הקפידה על אופן התשלום - שהתשלומין יהיו בחולין מתוקנים.

אור ליהודה, מקדש וקדשיו, סימן צד, אות יא, מסביר את כוונת הר"ש (וכותב שזה הטעם גם לפי הרמב"ם, הלכות תרומות, י, טו) שאין זה נחשב חוב ממוני לכהן כלל, מפני שבחוב ממוני אין קפידא לתת דבר מסוים דווקא, אלא זה חיוב להשלים את התרומה, ולכן הכהן אינו יכול למחול.

משנת ר' אהרן, ב"ק, סימן טו, אות ח (עמ' קמה), מסביר את כוונת הר"ש, שמחילה אינה עדיפה מתשלום בדבר שאינו ראוי להיות קודש, שאינו מועיל.

²⁵⁹ פירוש ר"י בן מלכי צדק, תרומות ו, א.

לגבי החומש יש נימוק נוסף: אמנם החומש אינו לכפרה²⁶⁰, אבל אי אפשר למחול עליו גם אם הזר אכל תרומה של כהן מסוים²⁶¹, מפני שתשלום החומש אינו עבור תשלום הממון לכהן, ויכול לתת לאיזה כהן שירצה²⁶², וכיוון שהוא שייך לכל הכהנים, שום כהן אינו יכול למחול על החומש²⁶³; וגם אם יש לו "מכירי כהונה"²⁶⁴, הרי כל זמן שלא הפריש הזר את תשלומי התרומה, גם כהן ממכירי כהונה לא יכול למחול, מפני שמה שמכירי כהונה יכול למחול הוא מפני שנחשב שבא לידו, וזה לא שייך לפני ההפרשה²⁶⁵.

אחרי שהפריש הזר את תשלומי התרומה, יכול הכהן למחול על חיובו לתת לכהן, מפני שהכפרה היא על ידי הפרשת הקרן והחומש, ונשאר רק חיוב ממוני²⁶⁶. כהן שהוא "מכירי כהונה" יכול למחול אחרי ההפרשה

נתן פרוי, ב"מ ו ע"ב (עמ' כח), כותב שזו גם כוונת רמב"ם, בפירוש המשנה, תרומות, ז, א, שכתב "לפי שהם קודש אין הכהן רשאי ליתנם ואסור על ישראל לעכב אצלו קודש".

²⁶⁰ זו דעת ר"ש ורע"ב, חלה, ג, ו. אבל תוספות ר"ע איגר חולק עליהם ומביא ראיה ממה שכהן אינו יכול למחול על החומש. על מחלוקתם עיין שו"ת בן פורת, חלק א, סימן יא (נה ע"ד).

²⁶¹ ראה הערה 252, שר"א גורדון כותב שאז היה מקום לומר שהכהן יכול למחול.

²⁶² משנה תרומות, ו, ב.

²⁶³ שו"ת בן פורת, חלק א, סימן יא (מז ע"ד, נה ע"ד); תשובות ר' אליעזר (גורדון), חלק א, סימן טו, אות יד, הגהה א (הובא בדבר משה (רוזמרין), כתובות ל ע"ב, חלק ב, סימן שעב, בהערה).

בן פורת שם (דף נה ע"ד) כותב שטעם זה טוב גם לגבי הקרן: החיוב לתת חולין מתוקנים אינו דווקא לאותו כהן שתרומתו נאכלה, ויכול לתת לכהן אחר, אלא שאז צריך לשלם לכהן הראשון את דמי תרומתו, וגזירת הכתוב שאם נותן לאותו כהן חולין מתוקנים, נפטר בזה גם מחיוב מתשלום תרומתו; ולכן אין מועילה מחילת הכהן, מפני שבעצם אין הוא בעלים שיוכל למחול, והוא יכול למחול רק על חיוב הישראל להשיב את הגזל, אבל לא על החיוב לתת חולין מתוקנים.

²⁶⁴ ראה ליד ציון הערה 210, ש"מכירי כהונה" יכול למחול על מתנות כהונה.

²⁶⁵ תשובות ר' אליעזר שם.

בן פורת שם (מח ע"א) כותב שגם במכירי כהונה, רק דבר שיש עליו מצות נתינה בלבד, נחשב שבא לידו, אבל חומש הוא משום כפרה, ואולי לא מתכפר בלי נתינה בפועל. אבל הוא כותב שלפי הר"ש (הערה 253) שגם בדבר שבא לכפרה מועילה מחילת הכהן, כאן מכירי כהונה יכול למחול.

²⁶⁶ תוספות, כתובות שם (הובא במנחה חדשה (פאפרש), חלק ב, מצווה נא, אות כה, ובתשובות ר' אליעזר (גורדון), חלק א, סימן טו, אות יד). ראה הערה 216 שמשנת אברהם מסביר מדוע מועילה המחילה כאן.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן כח (ד"ה והנה זכורני), מסביר על פי הרמב"ן כתב ששתי מצוות יש - ההפרשה והנתינה לכהן; ולפי זה אין הכהן יכול למחול מה שהתורה ציוותה לישראל שיפריש, מפני שההפרשה עוד לא באה ליד הכהן (נראה שהוא רומז לסברת פני יהושע, ליד ציון הערה 280, שאדם אינו יכול למחול דבר שעוד לא זכה בו), אבל על הנתינה לכהן, שהיא של הכהן, יכול הכהן למחול.

שנות אליהו, תרומות, ו, א (הובא בעמק הנציב, פרשת נשוא, פסקא ד, עמ' כג), כותב שירושלמי, תרומות, ו, א, תולה את הדין במקרה זה במחלוקת רבי ור' אליעזר ברי שמעון (פני משה מפרש בדרך אחרת את הירושלמי), שלרבי שהנתינה לכהן מקדשת את החולין להיות תרומה, ולא ההפרשה, לא מועילה מחילה אחרי ההפרשה, ולר' אליעזר ברי שמעון שהפרשה מקדשת, מועילה מחילה אחרי ההפרשה. שו"ת בן פורת, חלק א, סימן יא (מז ע"ג), מסביר שבתשלומי תרומה יש שני חיובים: (א) חיוב ממוני לשלם לכהן את השווי ככל גזל, (ב) חיוב להשלים את הקדושה שנתחלה, ולכן צריך לשלם לכהן חולין מתוקנים, וחלה עליהם קדושת תרומה; ולרבי, כאן, היות שאין ההפרשה מקדשת, עדיין אין תשלומין לקדושה, ועדיין צריך לתת לכהן כדי שתחול עליו קדושת תרומה, ואילו לר' אליעזר ברי שמעון שההפרשה מקדשת, וכבר יש תשלומין לקדושה, ונשאר רק חיוב ממוני, ועל זה מועילה מחילה כמו כל גזל, והמופרש הוא שלו אלא שאסור לאכלו מפני שהוא זר, אבל יכול למוכרו לכהן. הוא מסביר שלרבי אין אומרים שהיות שמחל על החיוב הממוני, ונשארה רק חובת נתינה כדי שתחול עליו קדושה, יוכל לדרוש כסף מהכהן שהוא נותן לו - אין אומרים כך, מפני שרק נתינה בחינם מקדשת; ועוד שכיוון שנתנה מקדשת, הנתינה אינה רק תשלום ממוני, שהרי תשלום גזל לא יכול לקדש חפץ, אלא זה מתנות כהונה, וכמו דבר שמתקדש על ידי נתינה לגבוה, וכיוון שהוא מתנות כהונה אסור לכהן לשלם תמורתו מפני שהוא ככהן המסייע בבית הגרנות.

לאור זה הוא כותב (בדף נא ע"ד) שלכאורה גם אם מחל לפני ההפרשה, לר' אליעזר ברי שמעון שהפרשה מקדשת, די שיפריש לעצמו, לעניין חיוב הקדושה, ולעניין החיוב הממוני מועילה המחילה; אלא שאז אסור לכהן למחול, מפני שהנתינה היא מתנות כהונה, והוא ככהן המסייע בבית הגרנות, שמוחל כדי שבפעם אחרת יתן לו הישראל מתנת כהונה; ורק אחרי ההפרשה, שהנתינה היא רק חיוב ממוני ולא מתנת כהונה, רשאי למחול. אבל הוא כותב (בדף נב ע"א), שגם לישראל אסור לקבל את המחילה, כמו שאסור לישראל לקבל סיוע שכהן מסייע לו בבית הגרנות, ולכן למעשה יצטרך לשלם, גם לפי ר' אליעזר ברי שמעון, מפני שלדעתו נתינה מקדשת והפרשה מקדשת, וכיוון שיש לישראל אפשרות לקדש חולין מתוקנים על ידי נתינה, ואז נמצא שלא נהנה מהמחילה, ויכול לקדש על ידי הפרשה בלבד, ואז נהנה מהמחילה, חייב לתת כדי שלא ליהנות מהמחילה, מפני שאסור לו ליהנות מצד איסור לקבל סיוע בבית הגרנות; ועוד, כיוון שהישראל יוכל לסרב למחילה (ראה בשמו בשער שלוש עשרה שאין מועילה מחילה נגד רצון

מטעם אחר: מפני שנחשב כאילו בא לידו, ואחרי שבא ליד כהן, פשוט שיכול למחול גם דבר שהוא לכפרה.²⁶⁷

אם מת הזר, מועילה מחילת הכהן לפטור את יורשיו מלשלם, מפני שאין מוטל על היורשים חיוב מיוחד של תשלומי תרומה, אלא חיוב רגיל של השבת גזילה, ועל זה מועילה מחילה.²⁶⁸

ב. קרן וחומש שחייב גזלן שנשבע לשקר

גזלן שכפר ונשבע לשקר, והודה ששיקר, חייב לשלם קרן וחומש. מועילה מחילת הנגזל על תשלום זה.²⁶⁹

בפשטות, הטעם הוא שזה חיוב ממוני.²⁷⁰ בכל זאת, יש בתשלום זה מרכיב של כפרה, שהרי אם הביא את קרבן האשם שהוא חייב להביא בגין שבועת השקר, לפני ששילם את הקרן, לא יצא ידי חובה.²⁷¹ הפרשנים

החייב), הוא חייב לסרב מצד האיסור לקבל סיוע בבית הגרנות, ונמצא שהמחילה בטלה. הוא כותב (בדף נב ע"ג) שאם הפריש ואחר כך מחל, לר' יוחנן לרבי צריך לתת, ולר' אליעזר בר' שמעון די במה שהפריש, ולר"ל לרבי צריך להפריש שוב מפני שבשעה שהפריש עדיין לא הייתה מחילה, ואם כן היה אז חיוב ממון, וכל זמן שיש חיוב ממון אין הפרשה מקדשת, ולר' אליעזר בר' שמעון אין צורך בהפרשה שנייה.

תורת זרעים (פומרנצ'יק), תרומות, ו, א, ואור ליהודה, מקדש וקדשיו, סימן צד, אות יא, מקשים על תוספות, הרי מהירושלמי עולה שרק לר' אליעזר בר' שמעון הכפרה היא על ידי ההפרשה, אבל לרבי נתינה מקדשת, והלכה כרבי? תורת זרעים מתרץ שתוספות סוברים שגם לרבי משום תשלומי תרומה יכול לתת לכל כהן שירצה, וחיובו לכהן הנגזל הוא רק משום דיני גזילה, ומחילתו מועילה שלא יצטרך לתת לכהן זה, וכאן שכבר הפריש, ואין חיוב לכהן הזה, גם לרבי הפרשה מקדשת, והמחילה מועילה שיהיה שלו לגמרי. אבל הוא מקשה שזה רק לריש לקיש, ואילו ר' יוחנן אומר שאין הפרשה מקדשת עד שיתן. הוא מדייק מפירוש המשנה לרמב"ם, תרומות, ו, א, שכוונת המשנה היא שהכהן אינו רשאי למחול כדי שהישראל לא יבוא לאכול את החולין שהפריש, מפני שהם קודש, אבל אם מחל, מועילה מחילתו שיהיה שלו, ודי שיפריש, כדעה שהפרשה מקדשת, כשיטת תוספות. בעניין זה עיין מהרי"ט אלגזי, הלכות חלה, אות יא, ס"ק ג.

מחילה לפני האכילה: לגבי כהן שאמר לישראל "אם תאכל בשוגג תרומה שלי אני מוחל לך על התשלומין", בן פורת שם (נא ע"ג) כותב שהירושלמי שם תולה את דינו במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש, שלר"י לא מועילה המחילה, ולר"ל מועילה, ודי שיפריש לעצמו, כמו שלדעתו הגוזל תרומה מאבי אמו כהן ואכלה ואחר כך מת, כך שירש אותה, די שיפריש חולין מתוקנים ותחול עליהם קדושת תרומה וישלם לעצמו. הוא כותב (בדף נב ע"א) שלריש לקיש, הדין כך גם אם מחל אחרי שאכל, אלא שאז אסור לכהן למחול מפני שהוא ככהן המסייע בבית הגרנות, וגם לישראל אסור לקבל את המחילה וממילא המחילה בטלה (כפי שהבאנו בשמו לגבי מחילה לפני הפרשה); ורק לפני האכילה הוא רשאי למחול, מפני שאינו ככהן המסייע בבית הגרנות, מפני שזה לא זכות לישראל שבגללה יתן לו מתנת כהונה פעם אחרת, מפני שלא שכח שיאכל תרומה שלו בשוגג. הוא מסביר (בדף נב ע"ג) שלר' יוחנן חייב לשלם, אף שהאוכל תרומתו עצמו פטור גם לדעתו, מפני ששם לא חל חיוב נתינה בכלל, אבל כאן שהכהן מחל מראש מה שיתחייב על ידי האכילה, כשהישראל אוכל חל חיוב ואחר כך חלה מחילה, וכיוון חל חיוב, המחילה לא מועילה לר' יוחנן. אבל במסקנה הוא כותב (בדף נב ע"ג) שיש לגרוס בירושלמי שאם הכהן מחל אחרי האכילה, זו מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש, שלר' יוחנן (שכמוהו פסק רמב"ם, הלכות תרומות, י, כב) לרבי צריך לתת, ולר' אליעזר בר' שמעון די שיפריש, ולר"ל בזה לכל הדעות די שיפריש (וריש לקיש יסביר שמה שהמשנה אומרת שאין מועילה מחילה, הוא לומר שאינה מועילה לפטור אף מהפרשה).

²⁶⁷ תשובות ר' אליעזר (גורדון), חלק א, סימן טו, אות יד, הגהה א.

²⁶⁸ תורת זרעים (פומרנצ'יק), תרומות, ו, א.

²⁶⁹ ב"ק קג ע"א; רמב"ם, גזילה, ז, יא.

קובץ שיעורים, פסחים, סימן קלג, כותב שאם מחל על הקרן, אין אומרים שממילא נמחל החומש כיוון שאם אין קרן אין חומש (צריך עיון היכן מצא כלל זה), מפני שכלל זה שייך רק אם לא נתחייב מתחילתו בקרן כגון במקום שיש קלב"מ, אבל אם כבר נתחייב קרן וחומש, והקרן נמחל, הוא כאילו פרע את הקרן, שעדיין צריך לשלם על החומש. לשונו מתאימה לשיטה שמחילה היא פרעון (ראה שער ראשון, פרק רביעי), אבל תוכן דבריו נכון לכל השיטות.

אבל מדברי אורים גדולים (ריינס), פרק ג, אות ז (ו ע"א), משתמע שאין מועילה מחילה אחרי שנשבע, שכן הוא מוכיח מהדין שגוזל גר ונשבע ומת הגר חייב להשיב, ואין אומרים שהגזלן מוחל לעצמו כיוון שהוא זכה בנכסי הגר, מכאן שמחילה אינה מועילה אחרי שנשבע, מפני שהנתינה לנגזל היא המטרה. אבל באות יב (ח ע"א) הוא כותב שאף שיש מצווה בנתינה, אפשר לומר שהמצווה היא בעצם הפעולה, וממילא תועיל מחילה, ואין ראייה מגזל הגר, מפני ששם הוא זוכה ממילא במות הגר, כמו ירושה, וירושא יכולה רק לבוא במקום קבלה ולא במקום נתינה, ובמיוחד אם נאמר שהעיקר במעשה הוא הרצון, ועל ידי המחילה מתמלא הרצון, וזה לא שייך ביורש; ולפי זה יוצא שמועילה מחילה לגזלן גם אחרי שנשבע.

²⁷⁰ בב"ק קד ע"ב נאמר שגם החומש הוא ממון. וראב"ד ורא"ש, בשיטה מקובצת שם (הובאו בקובץ שיעורים, פסחים, סימן קלג, ובבאר אלחנן, סימן סא, עמ' קסט), כותבים שהגמרא למדה זאת מהדין שמועילה מחילת החומש.
²⁷¹ ב"ק קי ע"א.

הסבירו בדרכים שונות מדוע מועילה המחילה אף שהתשלום בא לכפרה, בשונה מחיובים אחרים שלא מועילה בהם מחילה מפני שהם באים לכפרה.

א) אף שהתשלום הוא כפרה לגזלן, הכפרה אינה על ידי נתינה בעלמא, אלא על ידי שהוטל עליו חיוב ממון גמור לשלם לנגזל, ומאחר שעצם החיוב הוא ממוני, מועילה מחילה עליו; ולכן יש הבדל בין תשלום זה לחיוב כופר, שאין מועילה בו מחילה²⁷²: בכופר אין מועילה מחילה מפני שסיבת חיובו היא כדי שיתכפר, ואילו בתשלום הגזלן, עיקר סיבת החיוב היא חיוב ממון, אלא שממילא הוא גם מתכפר, לכן מועילה מחילה²⁷³.

ב) התשלום על שבועת הגזלן בשקר שונה מתשלומי תרומה, שתשלומי תרומה הם רק לכפרה, שהרי האוכל יכול לשלם לכל כהן שירצה, אבל התשלום על שבועת הגזלן (כמו כל שבועת הפקדון) אינו תולדה מחיוב הכפרה אלא חיוב מצד עצמו, אלא שכשמשלם הוא גם מתכפר, והכפרה היא תולדה מתשלום החוב, ולא יכול לשלם לכל מי שירצה אלא רק לנגזל, וכשנמחל לו התשלום, פוקע חיובו, ואם יתן לו אחרי המחילה, זו מתנה בעלמא, ולא יכפר עליו, ומכל מקום אינו חסר כפרה, מפני שרק אם חייב לשלם ואינו משלם, חסרה לו כפרה²⁷⁴.

ג) התשלום על כפירת ממון, כיוון שהוא בא לכפר על שבועה הנובעת מממון, יש בו גם צד כפרה וגם צד ממון, ולכן יכול למחול, ודווקא תשלומי תרומה שבאים לכפר על איסור בלבד, אין מועילה בהם מחילה²⁷⁵. תשלום זה שונה גם מכופר, שלא מועילה בו מחילה, מפני שהוא בא לכפר על עסקי נפשות, מה שאינו כן תשלום הגזלן²⁷⁶.

קובץ שיעורים ורא"י גוטפריינד (שבסמוך) הבינו מדברי הר"ש, תרומות, ו, א (שהבאנו לעיל, הערה 253), שהחומש כאן הוא לכפרה, ובכל זאת מועילה המחילה. והקשה מכח זה על הסוברים שלא מועילה מחילה בתשלומי תרומה מפני שהם לכפרה (שהבאנו לעיל, ליד ציון הערה 253); וכדי ליישב את קושייתו, הם נתנו את ההסברים דלהלן. ותמה עליו קובץ שיעורים (שבסמוך), הרי בתלמוד מפורש שהוא ממון, כאמור! לאמיתו של דבר, הר"ש מתכוון לומר שכמו ש**קרבן** שחייב הגזלן הוא ממון, ולא לכפרה, אף שנוסף עליו חיוב חומש, ולכן מועילה בו מחילה, כך יש לומר גם בתשלומי תרומה, שהם לממון ולא לכפרה, אף שנוסף עליהם חיוב חומש. והר"ש מתכוון להוכיח את דבריו מהאמור בבבא קמא ק"ג ע"א שמועילה מחילה לגזלן על **הקרן**. ואדרבה, בקרן יש יותר מקום לומר שהוא לכפרה מבחומש, שהרי אם הביא את קרבן האשם לפני ששילם את החומש, יצא ידי חובה (ב"ק ק"ג ע"א), מה שאינו כן אם הביא את הקרבן לפני תשלום הקרבן. ואכן, דבר משה (רוזמרין), כתובות ל ע"ב (חלק ב, סימן שעב, בהערה), מעלה אפשרות שהר"ש מתכוון לומר שחומש **אינו** לכפרה ולכן מועילה מחילה, וכותב שלפי הגהת ר"י לנדא בר"ש שם, זאת כוונתו. ראה ליד ציון הערה 280 לגבי מחילה לגזל הגר, הסברים נוספים מדוע מועילה מחילה לגזלן רגיל שנשבע לשקר.

²⁷² כפי שנראה להלן, ליד ציון הערה 285.

²⁷³ דבר משה (רוזמרין), כתובות ל ע"ב (חלק ב, סימן שעב). הוא כותב כך על החומש, לפי ההבנה, בהערה 271, שהחומש הוא לכפרה.

²⁷⁴ קובץ שיעורים, פסחים, סימן קלג. גם הוא כתב כך על החומש, על פי הבנתו הנ"ל (הערה 271) בדעת הר"ש. הוא מביא לכך ראיה ממה שתיקנו חכמים שאם הנגזל נמצא במקום רחוק, הגזלן יכול לשלם קרבן וחומש לבית דין במקום לשלם לנגזל, ואז הוא יכול להביא את הקרבן (ב"ק ק"ג ע"ב), ולכאורה קשה, הרי לפי דין התורה תשלום לבית דין אינו נחשב תשלומין, ואם כן הוא כמו מי שמביא קרבן לפני שהשיב את הגזל? אלא, על ידי הפקר בית דין פקע חיובו, ולכן מתכפר בקרבן בלבד; וכך גם אם פוקע חיובו על ידי מחילה. הוא מביא ראיה ממה שמועילה מחילה על כופר, שכן גם כופר חייב לשלם לאדם מסוים.

²⁷⁵ ר' אברהם יצחק גוטפריינד, שומרי משפט (צ'כנוב), חלק ב, עמ' פ. גם הוא כתב כך על חומש.

הסבר נוסף: דברי סופרים (רוזין), סימן א, אות ג, מסביר על פי הדעה (ראה הערה 266) שהפרשת החולין שמיועדים לתשלום, שייעשו תרומה, מכפרת - נמצא שהכפרה אינה תלויה בתשלום, ולכן לא מועילה מחילה, מפני שאין שייכות בין המחילה להפרשה, שהרי ההפרשה היא כעין קרבן, ומחילה שייכת רק כלפי תשלומין; ודקא מחילה לגזלן מועילה, מפני שעיקר החיוב של הגזלן הוא לשם תשלום, שלא כתשלומי תרומה שעיקרו בא לתכלת ההפרשה. אבל הוא מעיר שהסבר זה לא טוב לדעה (ראה הערה 266) שהנתינה מכפרת, אם כן ייתכן שעיקר הכפרה היא בתשלום, וזה כמו תשלום גזלן. באות ו הוא מסביר, על פי מה שעולה מרמב"ם, הלכות תרומות, י, כא, שיש שני חיובים על הזר, (א) להעמיד תרומה במידה שאכל, (ב) לשלם את הנזק שהזיק; ומחילה שייכת רק לגבי הנזק, אבל על מה שהקפידה התורה שיתן חולין מתוקנים שיהיו תרומה במקום התרומה שאכל, לא שייכת מחילה, מפני שהתורה מצריכה דווקא שיעמיד תרומה במקום התרומה; ובלשון אחרת: יש שני בעלים בתרומה - הבעלים ההדיוט, הכהן שהוא בעלים על הדמים-השווי של התרומה, והבעלים שהוא כעין גבוה, שכלפיו חייב הזר להעמיד תרומה במקום תרומה, ולכן לא מועילה מחילת הבעלים ההדיוט לגבי הבעלים של גבוה, שאינו בעלים על זה.

²⁷⁶ שם, עמ' עו.

ג. גזל הגר

הגזל מגר, וכפר ונשבע לשקר, והודה, ומת הגר בלי יורשים, חייב לשלם לכהן קרן וחומש²⁷⁷. הכהן אינו יכול למחול לגזלן, מפני שהתשלום בא גם לכפרה²⁷⁸. הפרשנים הציעו כמה הסברים לכך שדינו שונה מדין גזלן רגיל שנשבע לשקר, שבו מועילה מחילת הנגזל אף שהשבת הקרן היא תנאי לכפרה.

(א) בגזל רגיל, כשהנגזל מוחל, הוא כאילו נטל מהגזלן וחזר ונתן לו²⁷⁹, ולכן הוא מכפר, אבל בכהן אין לומר שרואים כאילו נטל הכהן מהגזלן והחזיר לו, שהרי מעולם לא היה שלו²⁸⁰.

(ב) הקרן שגזלן רגיל צריך לשלם לנגזל הוא חיוב ממוני, שהרי הוא חייב לשלם מן הדין, ולכן מועילה בו מחילה אף שהתשלום הוא תנאי לכפרה, מפני שחיוב הממון עצמו אינו כפרה, אלא כל זמן שאינו משלם, הוא כטובל ושרץ בידו, וכמו שהשלכת השרץ אינה נחשבת טבילה אלא מסלקת את המעכב, כך כשהוא משלם לנגזל, מועיל הקרבן לכפר, ולא שהתשלום מכפר. לעומת זאת, בגזל הגר, תשלום הקרן (והחומש) לכהנים אינו חיוב ממוני מן הדין, שהרי מן הדין הוא פטור מפני שאין לגר יורשים, והתשלום הוא רק לכפרה, לכן אין מועילה מחילה²⁸¹.

(ג) גזלן רגיל מתכפר כשהוא משלם לנגזל, מפני שרצון ה' הוא שיתקן את איסור הגזל בזה שישב בתשובה, ועיקר הכפרה הוא בכך שהגזלן מוציא את הגזילה מידו, ולא כשהנגזל מקבל כסף, שהרי זה שהנגזל יקבל כסף אינו גורם נחת רוח לה', ולכן גם אם הנגזל מוחל, הוא מתקן את איסור הגזילה, ומתכפר. לעומת זאת, בגזל הגר, ה' ציוה לתת אותו דווקא לכהן, עושה מלאכת ה', ומה שהכהן מקבל הוא נחת רוח לפני ה', והגזלן מתכפר בזה, ולכן אינו מתכפר אם הכהן ימחל, מפני שרצון ה' שהכהן יקבל ולא שימחל²⁸².

²⁷⁷ ב"ק קי ע"א.

²⁷⁸ תוספות, ב"ק קי ע"ב, ד"ה כסף (הובא בשו"ת בית יעקב (צויזמיר), סימן קסד, דף קכד ע"א, בדברי סופרים (רזין), סימן א, אות א, ובשו"ת חקקי לב, חו"מ, סימן א, דף ה ע"ב); שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סימן רא. אורים גדולים (ריינס), פרק ג, אות טו (ט ע"א), מבאר את דברי תוספות, שהכהנים זוכים רק כשהנגזל מת, וזה בגדר מעוות לא יוכל לתקון, ואז נותן לכהנים בתור כפרה, ולא בתור שהם בעלים, מפני שמה שצריך לתת לו הוא רק כדי שיתכפר הגזלן, וכל זמן שלא נשלמה הכפרה אין לכהן זכות בו, ולכן לא יכולים למחול.

²⁷⁹ כשיטה שמחילה היא פרעון - ראה שער ראשון, פרק רביעי.

²⁸⁰ פני יהושע, על תוספות שם (הובא בשו"ת הרי בשמים, חלק ב, סימן רמח, בדברי סופרים (רזין), סימן א, אות א, בנחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"א), בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן כח (ד"ה והנה זכורני), בשו"ת פרי תבואה, סימן עב, בפתחי תשובה, יו"ד, רכת, ס"ק לד, ובאהל שם, ברודנא, חלק א, סימן יג, אות א).

אבל שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ג, חלק ג, סימן קל (ס ע"א), מציין שבתשובה אחת הוא דחה את דברי פני יהושע. שו"ת הרי בשמים, חלק א, סימן סב, מבין שפני יהושע מתכוון לומר שבדבר שלא בא עדיין לידו מעולם לא מועילה מחילה (ראה שער ארבע עשרה, הערה [234], מה התקשה בגלל זה). אבל נראה שגם לפי פני יהושע מחילה כזאת מועילה, אלא שלדעתו במחילה על זכות כזאת אי אפשר לראות כאילו נטל והחזיר. והוא מקשה על פני יהושע, מר"ן, נדרים כד ע"א, האומר שהאוסר את הנאתו בנדר על חברו אם לא יתן לו כך וכך, יכול להתיר את הנדר בכך שיאמר "הריני כאילו קיבלתי ממך והחזרתי לך", וזאת אף שהדבר מעולם לא הגיע לידו.

²⁸¹ שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות א; נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז, דף כב ע"ג (ד"ה ע"כ נ"ל).

אהל שם מסביר בכך את הדין שהמחזיר גזל הגר לחצאין או בלילה לא יצא (ב"ק קיא ע"א), אף שהמחזיר קרן לנגזל בלילה או לחצאין, יצא - מפני שחיוב התשלום לנגזל אינו כפרה אלא רק מסלק את עיכוב הכפרה. נחלת יהושע מוכיח שהתשלום בגזל רגיל הוא ממוני, ממה שאם מת, יורשיו חייבים לשלם.

בדומה הסביר משנת אברהם, על ספר חסידים, סימן שיא (עמ' קסג), שבגזל הגר גזירת הכתוב היא שהגזלן צריך כפרה, כמו שאוכל חלב צריך כפרה בקרבן, ולכן אי אפשר למחול; אבל בנגזל רגיל ההשבה היא רק לתיקון העוול, ולא לכפרה.

בדומה הסביר חזון איש, ב"ק, סימן כ, אות יז, שנגזל יכול למחול מפני שעיקר חיוב הגזלן הוא תשלום הגזילה, אלא שתשלום זה גם מכפר, ולכן הנגזל יכול למחול על חיוב הגזילה, ואז ממילא נפטר הגזלן מהצורך בכפרה; ואילו בגזל הגר, הכהנים לא זכו בחיוב הגזילה שהגזלן חייב, וזכו רק בתשלום כפרה, ולכן לא מועילה מחילתם.

אורים גדולים (ריינס), פרק ג, אות ג (ד ע"ג), נוקט שמטרת השבת גזילה היא שהנגזל יקבל, והמטרה אינה שהגזלן יתן, ולכן מועילה מחילה.

²⁸² אהל שם, שם, אות ב.

בדומה מסביר שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן כח (ד"ה והנה זכורני), שבגזלן רגיל, עיקר הכפרה הוא על כך שגזל ממנו, במה שבינו לחברו, ועיקר הקפדת התורה היא בשביל הנגזל, ולכן אם מחל לו, נתכפר לו; אבל בגזל

טעם נוסף שאין מועילה מחילה על גזל הגר, הוא משום שנאמר עליו "קנאו ה' ונתנו לכהנים"²⁸³ - היות שקנאו ה' והכהנים זוכים משולחנו, הכהן אינו יכול לומר הריני כאילו קיבלתי עד שהגזלן יתן תחילה לה'²⁸⁴.

ד. כופר

בעליו של בעל חיים שהרג אדם חייב לשלם כופר ליורשי ההרג. לא מועילה מחילה על הכופר²⁸⁵, מפני שהוא כפרה²⁸⁶, ובא לכפר על עסקי נפשות²⁸⁷, ויש כאן עבירה גם לה' וגם לנהרג, ואי אפשר למחול על החלק שכלפי ה'²⁸⁸.

הגר לא שייך בינו לחברו, שהרי הגר מת ואין לו יורשים, ובכל זאת התורה הקפידה שלא תהיה לו כפרה עד שיתן לכהן, ואם כן לא מועילה מחילת הכהן, שהרי לא גזל ממנו, אלא שהתורה אמרה שיתכפר בכך שיתן לכהן. **הסבר נוסף**: נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"ג), מסביר שטעם תוספות הוא שבגזל הגר התורה הקפידה על אופן הנתינה, כגון שיחזיר ביום ולא לחצאין (ב"ק קי ע"א), ולכן לא מועילה מחילה (ראה הערה 258, סברה דומה בתשלומי תרומה), שלא כסתם גזל, שאין הקפדה על אופן התשלום, ולכן מועילה מחילה. אבל הוא דוחה הסבר זה, שהרי אין מועילה מחילה בכופר (כאמור ליד ציון הערה 285), אף ששם אין הקפדה על צורת התשלום.²⁸³ ב"ק קט ע"ב.

²⁸⁴ עמק הנציב, פרשת נשוא, פסקא ד, עמ' כג. הוא דוחה את הטעם שזה משום כפרה, בגלל הקושי הנ"ל מגזלן רגיל. בדומה נלמק חזון איש, ב"ק, סימן כ, אות יז, שאמנם כפרת הגזלן תלויה בנתינה לכהן, אבל הכהנים אינם בעלים על גזל הגר אלא "מקבלי מתנה" (ב"ק קי ע"ב), ולכן כהן אינו יכול למחול.

²⁸⁵ תוספות, ב"ק מג ע"א (ד"ה מאי) (הובא בלבוש מרדכי, ב"ק, סימן כו (נא ע"ג), דף לט ע"ג במהד' תרפ"ד), בשו"ת בית יצחק, יו"ד, חלק א, סימן קנח, אות ז, ובדבר משה [רוזמרין], כתובות ל ע"ב [חלק ב, סימן שעב]; חידושי הראב"ד, ב"ק שם; חידושי הרשב"א, ב"ק שם; תוספות רבנו פרץ, ב"ק, דף מ ע"א (הובא בדעת מרדכי, חלק ב, סימן מג) ודף מג ע"א.

אוצר מפרשי התלמוד, על תוספות שם, הערה 61, העירו שמדובר במחילת היורשים, שאילו הנהרג עצמו בלאו הכי אינו יכול למחול בחייו, שהרי עוד לא נוצר החיוב, ואין מועילה מחילה על זכות עתידית (ראה שער רביעי). תוספות, ראב"ד, רשב"א ור' פרץ שם כתבו שמועילה מחילה על חיוב **דמים**, דהיינו החיוב לשלם את דמי הנהרג ליורשיו במקום שאין חיוב כופר מסיבה כלשהי.

רש"י אורבך, "בעניין תשלומי כופר", מוריה, גל' קסה, עמ' מד-מה = שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן צ, כותב שבכופר, החיוב נעקר לגמרי מחיוב מיתה בידי שמים לממון, ולאור זה הוא מתקשה מדוע אין מועילה מחילה על כופר.

נימוק נוסף: מנחה חדשה (פאפרש), חלק ב, מצווה נא, אות כה, מנמק, שבעל השור בעצם חייב מיתה בידי שמים, אלא שהתורה נתנה לו דרך להיפטור ממיתה, על ידי תשלום כופר, ואם היורשים מוחלים, אין לו מה שיפטור אותו ממיתה בידי שמים, והרי הם בוודאי אינם יכולים למחול לו על חיוב מיתה בידי שמים; והוא כותב שאכן מחילתם מועילה לעניין שאין בית דין ממשכנים אותו, אבל הוא חייב לתת מעצמו.

דעה חולקת: מנחת חינוך, מצווה נא, אות יח, כותב שלדעת הרמב"ם, מועילה מחילה בכופר, שאילו סבר שאינה מועילה היה צריך להביא דין זה מפני שהוא דין מחודש; ומנמק, שאף שכופר הוא לכפרה, מועילה מחילה כיוון שלא חלה על הכסף שום קדושה.

משנת ר' אהרן, ב"ק, סימן טו, אות ט (עמ' קמו), כותב שהראב"ד סובר שמועילה מחילה בכופר, מפני שכופר הוא כפרה אבל יש בו חיוב ממון. ולא ראה את דברי הראב"ד הנ"ל, שאינה מועילה.

²⁸⁶ ראב"ד ורשב"א שם; תוספות רבנו פרץ, ב"ק מ ע"א; נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כב ע"ד). יש מחלוקת בב"ק מ ע"א האם כופר הוא ממון או כפרה, ורמב"ם, הלכות נזקי ממון, י, ו, פוסק שהוא כפרה. נחלת יהושע מוכיח שעיקרו לכפרה, מהדין שאם מת המזיק, יורשיו לא משלמים.

²⁸⁷ ר' אברהם יצחק גוטפריינד, שומרי משפט (צ'כנוב), חלק ב, עמ' עו, בדעת הרמב"ם. כמו כן, קובץ שיעורים, פסחים, סימן קלג, כותב שתוספות כתבו כך רק לדעה שכופר הוא כפרה (וכך פסק רמב"ם, הלכות נזקי ממון, י, ד).

דעה חולקת: קובץ שיעורים, בבא בתרא, סימן ב, מעלה אפשרות שר"ש, תרומות ז, א, שדחה את ההסבר שלא מועילה מחילה בתשלומי תרומה מפני שהם לכפרה (ראה הערה 253), סובר שמועילה מחילה על חוב שהוא לכפרה. ויוצא מדבריו שלפי ר"ש, מועילה מחילה על כופר.

אמרי יעקב (ישורון), שמות כא, ל, כותב שאם יש לנהרג ארבעה בנים ואחד מוחל על הכופר, בעל השור הנוגח ישלם רק שלשה רבעים מהכופר. הרי שלדעתו מועילה מחילה על כופר.

²⁸⁸ חידושי הגאון אדר"ת, תשובה מאהבה, הערה לאות קטז, ס"ק יט (עמ' צו). הוא מעלה אפשרות על פי זה, שלדעה ששור תם משלם חצי כופר (ב"ק מ ע"א), מועילה מחילה על חצי כופר, מפני שחצי נזק הוא קנס, ואינו לכפרה (כך נראית כוונתו).

הוא מעלה אפשרות (בס"ק כ), שאם מחלו יורשי ההרג, אף שחלק ה' אינו מחול, בכל זאת חלק האדם מחול (גם בשור מועד), וחייב רק חצי כופר; ואם עבר עליו יום הכיפורים, שנמחל גם חיובו לה', הוא פטור לגמרי.

ר' אלחנן וסרמן מסביר דין זה על פי השיטה (שראינו בשער ראשון, פרק שני) שמחילה היא סילוק, שמסלק את זכות התובע וממילא פטור הנתבע, ולכן היא שייכת רק בחיוב ממוני רגיל, מפני שחיוב ממוני רגיל הוא תולדה מזכות התובע, אבל בחיוב שנועד לכפרה זה להיפך, שזכות התובע היא תולדה מחיובו של הנתבע להתכפר, ולכן גם אם התובע מסלק את זכותו, חיוב הנתבע לא פוקע, ולכן לא מועילה מחילה²⁸⁹.

נראה שמאותו טעם, גם לשיטה (שראינו בשער ראשון, פרק שלישי) שמחילה היא הקנאת ממון החוב לחייב, לא תועיל כאן מחילה, שהרי הנושה יכול להקנות לחייב רק את הזכות הממונית שיש לו (לנושה), אבל עדיין נשאר על החייב חיוב להתכפר, ועל כך רק הקב"ה יכול למחול.

אבל הוא מעלה אפשרות שלפי השיטה (שראינו בשער ראשון, פרק רביעי) שמחילה היא פרעון, שהיא חלה כיוון שהחייב היה יכול לפרוע ואז הנושה היה משיב לו, ו"אפוכי מטרתא למה ליי", לפי זה המחילה תועיל גם על חיוב שנועד לכפרה, שהרי היה יכול לשלם את השלום, ועונו היה מתכפר, ואז המקבל היה יכול להחזיר לו²⁹⁰.

ה. קנס

המונח "קנס" מציין חיוב תשלום שאינו שקול לנזק שגרם האדם המחויב, אלא הוא יותר מהנזק, או סכום קצוב. בכלל זה: כפל שגנב חייב, חצי נזק בשור תם שהזיק, אונס, מפתה ומוציא שם רע, ועוד. מועילה מחילה על חיוב קנס, אף על פי שיש בו יסוד של עונש למשלם, כעין כפרה²⁹¹. טעם הדבר הוא, מפני שזאת

²⁸⁹ קובץ שיעורים, בבא בתרא, סימן ב, בדעת תוספות, שם.

²⁹⁰ קובץ שיעורים שם.

אבל באותה ה הוא מקשה, מדוע לדעה זו מועילה מחילה על כפרה מצד שמחילה כקבלה, נאמר שמאחר שלא חסר כלום, אינו יכול להתכפר, כמו שמטעם זה מחילה לא פוטרת ממלקות מטעם קם ליה בדרכה מיניה (ראה בשמו בשער ראשון, פרק חמישי, 2)?

דבר משה (רוזמרין), כתובות ל ע"ב (חלק ב, סימן שעב), מקשה על דברי קובץ שיעורים, שלדעה שמחילה נחשבת כקבלה, מועילה מחילה על תשלומי כפרה - קשה שאם כן מדוע כתבו תוספות, שם, שמחילה לא מועילה בכופר? וצריך עיון שלא ראה שקובץ שיעורים הסביר שתוספות סוברים שמחילה היא הפקעה.

²⁹¹ דעה אחת בירושלמי, כתובות, ג, י. הדעה האחרת, שאין מועילה מחילה, טעמה אינו משום שקנס הוא לכפרה אלא משום שמדובר במחילה לפני שבית דין מחייב לשלם, שאז עדיין לא חל החיוב, ונמצא שזו מחילת זכות עתידית. ראה על כך בשער רביעי, פרק שביעי, א. וראה שם שיש סוג של מחילת קנס שמועילה מפני שמראש הניזק מתיר למזיק להזיק.

אבל שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן קג (מח ע"ד), נוקט שהירושלמי (בניגוד לבבלי) סובר שאין מועילה מחילה על קנס, ונימק, שמאחר שהתורה רצתה להעניש את החוטא, אין מועילה מחילה מפני שהוא מתנה עמ"כ בתורה. הוא מסתמך גם על חידושי הרמב"ן, ב"ב קכו ע"ב, הכותב שמה שבממון מועילים מחילה ותנאי (לדעת ר' יהודה!) הוא מפני שהתורה אמרה שיתחייב רק ברצונו של מקבל החיוב, ולפי זה, בקנס שהתורה רצתה לקנסו, החיוב אינו תלוי ברצונו של האחר, ולא מועילה מחילה. עיין שם, שהוא מסביר בדרך פלפול מדוע בכל זאת לבבלי מועילה מחילה על קנס. אחר כך הוא כותב שבדרך כלל מחילה על קנס אינה התנאה על מה שכתוב בתורה, מפני שאין ודאות שהמחילה תעקור דבר מהתורה, מפני שאולי בלאו הכי יודה וייפטר, שהרי מודה בקנס פטור, ודווקא בקנס של אונס ומפתה, המחילה נחשבת התנאה על מה שכתוב בתורה מפני שהודאה לא פוטרת, על פי ההלכה שמודה בקנס באופן שהוא "פוטרו עצמו מכלום" בהודאתו, ואחר כך באו עדים, חייב (ב"ק עד ע"א), וכאן הוא פטור מבושת ופגם על ידי המחילה (כך צריך להיות, ויש בדבריו טעות סופר).

צפנת פענח, על הרמב"ם, הלכות נערה, א, ג, כותב שמחילה על קנס אינה מועילה, משום שהחייב יכול להודות ולהיפטר, ולכן הקנס לא נחשב ברשותו של האחר, ולכן אינו יכול למחול.

ר' משה אביגדור עמיאל, המדות לחקר ההלכה, מדה כב, אות לד, כותב שהבבלי סובר שמועילה מחילה על קנס (עיין שם להוכחתו שזו דעת הבבלי), מפני שהבבלי סובר שמחילה היא כפרעון ממש, וגם בקנס אפשר לומר שהחיוב מתמלא ממש על ידי הפרעון (נראה שכוונתו היא, שמועילה מחילה אף לפני שבית דין מחייב אותו לשלם, ואף שעדיין לא נחשב אז שחל חיוב קנס, מכל מקום אם הוא פורע אז, מסתבר שהוא מופטר בכך ולא יחויב לפרוע שוב אחרי שבית דין יחייב אותו); ואילו הירושלמי שם סובר שלא מועילה מחילה על קנס, מפני שהוא סובר שמחילה אינה כפרעון ממש אלא פועלת רק שלא יצטרך החייב להוציא את החיוב אל הפועל, וזה שייך רק בממון, שמטרת החיוב הוא בשביל הנושה, וכשהנושה מוחל, מסתלקת סיבת החיוב (היינו שיטת ההפקעה), אבל בקנס מטרת החיוב הוא הפרעון עצמו, לקנס את החייב, ולא שייכת מחילה (כמו שלא מועילה מחילה על חיוב שנועד לכפרה). דבריו (ודברי שואל ומשיב) קשים, שהרי האמורא בירושלמי האומר שהמחילה אינה מועילה, אינו מנמק נימוק זה, אלא מנמק מפני "שאינו ברשותו", כלומר, הוא דבר שלא בא לעולם, כיוון שהחיוב חל רק כשבית הדין מחייב אותו לשלם (ראה בשער רביעי, פרק שביעי).

לא כפרה גרידא אלא התורה הענישה את המזיק לפצות את הניזק²⁹², ולכן הניזק הוא "בעלים" על התשלום. אפשר להסביר שאין כאן עבירה כלפי שמים שנפרדת מהעבירה כלפי הניזק (בשונה מכופר ומתשלומי תרומה, למשל).

בקנס דרבנן: חוץ מקנסות אלו שהתורה הטילה, יש גם קנסות שחכמים הטילו. היכולת למחול על קנס כזה תלויה בטעם הקנס: בקנס שהטילו חכמים על ראובן לשלם לשמעון מפני שראובן פגע בשמעון, מועילה מחילת שמעון לראובן²⁹³. אבל בקנס שהטילו חכמים על ראובן לשלם לשמעון מפני שראובן עשה עבירה כלפי ה', שמעון אינו יכול למחול²⁹⁴.

פרק שנים עשר: מחילה על חיוב להישבע

ראובן יכול למחול על שבועה ששמעון חייב להישבע לו²⁹⁵, ומחילתו מועילה בלי קניין²⁹⁶.

חידושי חתם סופר, כתובות מא ע"ב (ד"ה הרי), מבאר שמחילת קנס מועילה מפני שהמפונה מוחלת בבת אחת על הקנס ועל הבושת ופגם, ומתוך שחלה מחילה על בושת ופגם, חלה על הקנס. אבל לפי הסבר זה לא תועיל מחילה על חצי נזק של שור תם וקנסות דומים שאין עמהם ממון.

מקרה מיוחד שלא מועילה מחילת קנס: בכורי אברהם, על תוספות, כתובות כט ע"א (דף סג ע"א בדפי הספר), כותב שאב שבא על בתו, אינה מוחלת לו על הקנס (אף באופן שהקנס לעצמה, כגון שהתארכה ונתגרשה), מפני שאין לה הנאה מהביאה, והיא רק מסכימה לדעת אביה.

²⁹² באר אלחנן, סימן סא, אות קע.

²⁹³ בב"ק קיא ע"א נאמר שלר' יהודה, בגזל הגר, אם הגזלן נתן את קרבן האשם למשמרת יהויריב ואת הכסף למשמרת ידעיה בתוך השבוע של משמרת יהויריב, קנסו את משמרת ידעיה על שלקחו את הכסף בשבוע שאינו שלהם, ולכן הכסף הולך ליהויריב; אבל אם עבר השבוע של יהויריב ולא תבעו את הכסף מבני ידעיה, הדבר מוכיח שמחלו לבני ידעיה, ובני ידעיה זוכים בכסף. משנה למלך, הלכות גזילה ואבידה, ח, יב, פרט ו, מסביר שמחילתו מועילה מפני שטעם הקנס הוא מפני שבני ידעיה פגעו בכבוד יהויריב, ולכן יהויריב יכול למחול על זה.

²⁹⁴ משנה למלך, הלכות גזילה ואבידה, ח, יב, פרט ו, כותב שלפי חכמים בב"ק קיא ע"א, הסוברים שמי שגזל מגר, ונתן את האשם למשמרת יהויריב ואת הכסף למשמרת ידעיה (המשמרת שאחריה) בשבוע של יהויריב, האשם הולך לבני ידעיה מפני שקנסו את יהויריב על שלקחו את האשם לפני הכסף - לפי דעתם, גם אם עברה משמרתם של אלו ואלו, אין אומרים שהדבר מראה שמחלו בני ידעיה לבני יהויריב, מפני שאינם יכולים למחול על העבירה של הקדמת אשם לכסף, שהיא עבירה כלפי ה'.

אבל שו"ת מקור ישראל, סימן מד (פה ע"ג), מבין ששו"ת מהרי"ק, שורש קכג, חולק על משנה למלך, שהרי כתב שמוכח מהסוגיה שם שמועילה מחילה על האשם (ראה ליד ציון הערה 148, בעניין מחילת זכות לעשות מצווה). אבל יותר נראה לומר שהוכח מהרי"ק היא ממה שנאמר בסוגיה שם **לדעת ר' יהודה**, שאם עברו שבועיים, היה מקום לומר שמחלו זה לזה על הכסף ועל האשם (אלא שהמסקנה היא שאין מניחים שמחלו), ומועילה מחילתם מפני שזו מחילה על זכות רגילה לעשות מצווה; אבל לדעת חכמים, שקנסו על העבירה של לקיחת האשם קודם, אולי יסכים מהרי"ק למשנה למלך שלא תועיל מחילה על עבירה זו.

²⁹⁵ שו"ת מהרי"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן תתקפז = תשובות מיימוניות, ספר משפטים, סימן ז; שו"ע, חו"מ, יב, יז; רמ"א, חו"מ, רמא, ב; ערוך השולחן, חו"מ, רמא, ו.

השולחן ערוך והרמ"א נוקטים דוגמה, שהחייב ביקש שימחלו לו, ואמר לו "יהיה כדבריך". על לשון זו ראה שער שני, פרק שלישי, ח.

להסבר אנליטי איך מועילה מחילה על שבועה, ראה שער ראשון, פרק שלישי, ב.

מחילה על שבועה מוזכרת גם בחידושי הריטב"א, קידושין מג ע"ב (הובא בלקוטי שיעורים (שטיין) ב"ב, סימן י, עמ' לז).

ראה שער ראשון, שחידושי ר"ש יהודה הכהן (שקאפ), ב"מ, סימן כה, מסביר את דברי הגמרא בב"מ לה ע"ב, כמחילה על חיוב להישבע.

מחילה חלקית על שבועה: שו"ע, חו"מ, כב, ג, כותב שהאומר למי שחייב לו שבועה "דור לי בחיי ראשך", כלומר שהוא מוכן שהוא ינדור נדר במקום שבועה, שהיא יותר חמורה מנדר, יכול לחזור בו ולדרוש ממנו להישבע אם לא עשה קניין, אף שמחל על השבועה. שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ו, סימן ל (לד ע"ד), נימק שמחילה היא סילוק, וסילוק מועיל רק אם הוא מוחלט, ו"דור לי" זו מחילת מקצת שבועה ולא הסתלק לגמרי ולכן אין מועילה המחילה בלי קניין. דבריו קשים, שהרי נושה יכול למחול על מקצת החוב. הסברים נוספים מדוע לא הועילה שם המחילה, יובאו בשער תשיעי ובשער עשירי. ההסברים ההם מבוססים על עקרונות כלליים בדיני מחילה.

שבועה על דבר עתידי: משו"ת ברך יצחק, חו"מ, סימן טו, עולה שמי שחייב להישבע בעניין חיוב עתידי (נידונו: הנשבע שאין לו הרבה רכוש, כך שאינו חייב לשלם הרבה מיסים, לעניין מיסים עתידיים), אין מועילה מחילה על חיובו להישבע, מפני שהיא מחילה על דבר שלא בא לעולם. אבל פני יהושע, כתובות פז ע"א (ד"ה גמרא), וקונטרס אחרון, סימן רכא (הובא בספר הזכרון [טייב]), מערכת מ, אות י, כותב שמחילת הבעל לאשתו על שבועה שתצטרך להישבע אם תהיה אפוטרופסית על נכסיו, מועילה אף שהיא זכות עתידית, מפני שאין זו מחילת ממון אלא מחילת שבועה, שמועילה גם לפני שעת החיוב. כמו כן, בית מאיר, אהע"ז, צח, א, כותב שמועילה מחילת חיוב עתידי להישבע

מועילה גם מחילה על חיוב להישבע שבועה דרבנן²⁹⁷, אף שאינה חיוב ממוני, כפי שראינו²⁹⁸ שמועילה מחילה על חיוב שאינו ממוני.

מועילה גם מחילה מכללא על חיוב להישבע²⁹⁹.

בשבועה של הנשבע ונוטל, מפני שבעצם המוחל שמתחייב לשלם בלי שהלה יישבע. לגבי מחילת בעל לאשתו על שבועה שתצטרך להישבע אם תהיה אפוטרופסית הוא מסביר שכיוון שנכנסה להתעסק על דעת זה, זה מועיל ככל תנאי של פועל שחל בדיבור. משפט שלום, רז, טז, מעלה אפשרות על פי זה, שמחילה מותנית על ממון צריכה קניין, ואילו מחילה מותנית על חיוב להישבע אינה צריכה קניין (ראה בשמו בשער עשירי). מצד שני, משמרת שלום, רז, אות כט, כותב שהאומר "דור לי בחיי ראשך והיפטר", יכול לחזור בו ממחילת החיוב להישבע, אם לא עשה קניין, יותר מבמחילת ממון מותנית, מפני שזה רק מחילה זמנית, מפני שגם אם הנתבע נשבע בבית דין, מועילה אחר כך תפיסת התובע (שו"ע, חו"מ, פז, ל) בטענה שהלה נשבע לשקר, הרי שהמחילה כאן היא רק זמנית, ולכן יותר קל לחזור ממנה. אין סתירה בין הדברים, מפני שבמקרה השני, הנקודה אינה מצד שנושא המחילה היא חיוב להישבע, אלא שהמחילה מותנית בכך שינדור, והרי אחרי שינדור, עדיין נשארה יכולת לתפוס.

ישועות ישראל, עא, ס"ק ד, מסביר שמחילת שבועת אפוטרופוסות, מועילה אף שהיא דבר שלא בא לעולם, כפי שהסביר מהרי"ט שמועילה מחילת דבר שלא בא לעולם אם לא חזר בו, כמו שהמוכר פירות דקל והקונה תפס, קנה (בי"מ סח ע"א); וכן כשמוחל לה את שבועת האפוטרופוסות, כשמסר לה אחר כך סחורה לסחור בה בשבילו, מסתמא קיבלה על דעת זה שתהיה פטורה משבועה.

לעומתם, כבוד הלבנון, סימן י, אות ג, כותב שאין מועילה מחילה על חיוב עתידי להישבע. הוא כותב כך לעניין בעל שאינו רוצה להשקות את אשתו הסוטה, שיש בכך מחילה על חיובה להישבע, אבל זה דבר שלא בא לעולם, שהרי אולי לא תתחייב שבועה, מפני שאולי מעצמה לא תרצה לשתות. אבל אחר כך הוא דוחה, לא נחשב דבר שלא בא לעולם, ואדרבה, כשנמחקה המגילה לא יכול לומר "איני משקה". עוד הוא כותב שהיות שבעל יכול למחול על קינויו (ראה ליד ציון הערה 146), ובכך הוא מוחל לגמרי על כל חיוביה לעבור את תהליך הסוטה, יכול למחול על חיובה להישבע, שהיא חלק מהתהליך.

טענת מחילה: אם מי שחייב שבועה טוען שבעל דינו מחל לו על החיוב להישבע, ושכנגדו מכחיש, שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן שפו, עושה הבחנה: אם היה חייב שבועה מן התורה, עדיין חייב להישבע; אבל אם היה חייב שבועת היסט, פטור מלהישבע, מפני ששבועה זו היא תקנת חכמים, ואין עושים תקנה לתקנה, אבל מטילים "חרם סתם" על כל מי שטוען על חבירו טענת שקר; ואם היה חייב שבועת המשנה כגון הפוגם את שטרו או שבועת השותפים, חייב להישבע, מפני שתקנו אותה שתהיה כעין שבועת התורה; וכל זאת אם טען "מחלת לי בפני פלוני ופלוני והלכו להם למדה"י", אבל אם טען "מחלת לי על השבועה ביני לבין עצמך", אינו נאמן, מפני שאילו מחל לו, היה קורע את השטר או מעמיד עדים שמחל לו, ורק אם אין שטר, פטור מלהישבע.

²⁹⁶ ראב"ן, שו"ת, סימן ק (הובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, שערי תשובות, שער ב, סימן רכח, במרדכי, סנהדרין, סימן תרפא, בב"י, חו"מ, יב, מחודש יא, ובשו"ת הראנ"ח, חלק ב, סימן מט); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן שצב; פסקי רקנטי, סימן שלו; אגודה, סנהדרין, סימן ד.

דעה חולקת: שו"ת דבר אליהו (לרמן), סימן פד, כותב שחיוב שבועה הוא כמלווה הכתובה בתורה שהיא ככתובה בשטר, ויש אומרים שמחילת חיוב בשטר צריכה קניין (ראה שער שיש"י), ולכן לא מועילה מחילת שבועה בלי קניין.

²⁹⁷ ר' יועזר אריאל, "הפרת הסכם שנחתם עם מורדים בכלא", תחומין כא (תשס"א), עמ' 156. הוא מוכיח זאת ממה שהרמ"א שם סתם את דבריו.

²⁹⁸ ליד ציון הערה 139.

²⁹⁹ ראה שער אחת עשרה, לגבי הדין בשבועות מה ע"א שאם חלקו שותפים את נכסי השותפות בלי לדרוש שיישבע כל אחד לחברו שלא נטל יותר מהמגיע לו - כבר אינם יכולים לדרוש שבועה זה מזה, שיש שנימקו שהעובדה שלא דרשו שבועה כשחלקו, מראה שמחלו על החיוב להישבע.

כך עולה גם מבית שמואל, צו, ס"ק ה, המסביר את דברי חלקת מחוקק, צו, ס"ק ה, שאם יורשים נתנו לאלמנה שטר חוב במקום לפרוע לה את כתובתה, היא פטורה מלהישבע - שטעמו הוא שזה מראה שמחלו לה על השבועה.

שו"ת מים עמוקים, חלק ב (הראנ"ח), סימן מט, עוסק באלמנה שגבתה מקצת כתובתה מעזבון בעלה, בנוכחות דיני הקהל ומקצת טובי הקהל, ואמרו לה שאין רוצים שתישבע, אלא יכתוב לה היורש שטר חוב על שאר הכתובה; והיורש היה שם ושתק. הוא פוסק שמאחר שביט דין מחל לה על השבועה, ובית דין הוא שלוחו של היתום, ושתק, נחשב כאילו מחל בעצמו כיוון שהניח לכל הדברים להיעשות על ידי בית דין; ואף שטר, חו"מ, כב, ו, כותב שמי שמתחייב שבועה דרבנן בבית דין ושתק ויצא מבית הדין ולא אמר שרוצה להופכה על שכנגדו, עדיין יכול להפכה, הרי ששתיקה בבית דין אינה מתפרשת כמחילה, זה משום ששם לא אמרו בית דין בפירוש שלא יוכל להפוך את השבועה.

שו"ת פרי תבואה, סימן י (יד ע"ג), כותב שראובן שטיפל בנכסים של שמעון, ושמעון זכאי לדרוש ממנו שיישבע על סכום ההוצאות שהוציא, ובכל זאת לא דרש ממנו שיישבע, ונגמר החשבון ביניהם, אינו יכול לדרוש אחר כך שבועה, מפני שמחל בכך מכללא. הוא מנמק, שמניחים שמחל, מפני שאדם עשוי למחול שבועה שלא חייבו בית דין בפירוש את שכנגדו, ורוב בני אדם מאמינים למי שטוען שהוציא הוצאות, ואינם דורשים שבועה. הוא מביא ראיה (בדף יד ע"ד) משו"ע, חו"מ, צג, ו, האומר לגבי שבועת השותפים והשליחים והאריסים, שאם שתק כשהביא לו השליח את הסחורה ולא תבע שיישבע, אינו יכול לתבוע אחר כך שבועה בטענת ספק.

תובע שזכאי לגבות מן הנתבע בתנאי שיישבע שבועה מסויימת ("נשבע ונטל"), ומחל לו הנתבע על שבועה זו, יש מי שאומר שגם מחילה זו מועילה בלי קניין³⁰⁰. אבל אחרים אומרים שמחילה זו, שיוצרת חיוב על המוחל, שבעקבותיה יצטרך לשלם לתובע, שונה ממחילה רגילה, וצריכה קניין, ורק תובע שמוחל לנתבע על מה שהוא חייב להישבע כדי להיפטר, מועילה מחילתו בלי קניין³⁰¹.

גם לגבי השבועה המוטלת ב"שנים האוחזים בטלית", שעל כל אחד להישבע לפני שיוכל לקבל חצי, יש אומרים שמועילה מחילה³⁰². אבל אחרים אומרים שאין מועילה מחילה³⁰³, מפני ששבועה זו נתקנה כדי

שאלת מחילה מכללא על שבועה עלתה במקרה מיוחד: שומר חנם איבד את הפקדון באופן שמן הדין הוא חייב שבועה, ובמקום להישבע, הביא השומר למפקיד את דמי הפקדון, והמפקיד השיב "איני רוצה שתפסיד על ידי" והשיב את הכסף לשומר, ואחר כך חזר בו המפקיד ותבע את השומר. הרמב"ם, בתשובה המובאת בשו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן קטז (הובא במשפט שלום, רט, ד, קונטרס אחרון), השיב שדי שהשומר יקבל חרם סתם שלא פשע. הרדב"ז מסביר שבעצם מאחר שהמפקיד החזיר את הכסף לשומר, מסתמא מחל לו על השבועה, ומחילה אינה צריכה קניין, והרמב"ם הצריך חרם סתם רק כדי להפיס את דעת המפקיד, מפני שאם לא ירצה השומר לקבל חרם, ונמצא שהשומר אכן פשע, נמצא שהמחילה הייתה בטעות, ובטלה; או שהרמב"ם מסופק האם החזרת הכסף כוללת מחילה על השבועה, ומספק לא רצה להשביעו, ובמקום זאת הטיל חרם סתם. דברי גאוניס, כלל נז, אות לד, מסביר את הספק, שאפשר להבין את החזרת הכסף לשומר בשתי דרכים: (א) המפקיד מוחל לו על התביעה מפני שהוא מאמין לו בלי שבועה, (ב) הוא אינו מוחל לו אבל אינו רוצה לקבל את הכסף שמא השומר אכן לא פשע, והוא רוצה שהשומר יישבע שלא פשע. ערך שי, חו"מ, רצה, א, הסביר את הרמב"ם על פי הדין (ליד ציון הערה 319) שגם מי שמחל על "חרם סתם" עדיין זכאי להטיל חרם סתם על שכנגדו, וגם כאן, המפקיד כאילו קיבל על עצמו את נאמנות השומר, אבל זה פוטר אותו רק משבועה, לא מחרם סתם; וכתב שזו כוונת הרדב"ז. דברי גאוניס דוחה הסבר זה, שהרי מי שמוחל על ממון התביעה ודאי אינו יכול להטיל חרם סתם.

שאלת מחילה מכללא עולה במצב דומה: שומר ששילם בהתנדבות על אבדן הנכס, באופן שהיה פטור מלשלם, ולא דרש ממנו המפקיד לפני כן שישבע שאינה ברשותו. רא"ש, ב"מ, פרק ג, סימן א (הובא בבאר אלחנן, סימן עד), כתב שאין מפרשים שמחל לו על החיוב להישבע, אלא יותר מסתבר שרצה לקבל את התשלום מפני שחשש שיחזור בו מהסכמתו לשלם.

³⁰⁰ ר' שמואל עמאר, בשו"ת דברי שלום (משאש), חו"מ, סימן נא. הוא כותב כך על מי שקנה קרקע, ונושהו של המוכר בא לטרוף את הקרקע בגין חובו של המוכר, והקונה מחל לנושה על חיובו להשביע את הלווה שאין לו במה לשלם (שבלי שבועה זו אין הנושה זכאי לטרוף את הקרקע); וכן על מי שנתן כתב לנושה שאם יעבור הזמן שקבעו ולא יפרע הלווה, הוא מקבל על עצמו לשלם לו בלי שבועת "סידור הלווה" הנ"ל.

ישועות ישראל, עא, ס"ק ד, מדייק כדעה זו מר"ן על הרי"ף, כתובות מו ע"ב, בדפי הרי"ף (הובא בב"י, חו"מ, עא, ט), שהרי הוא כותב שמחילה על חיוב להישבע מועילה בלי קניין, והוא עוסק גם בחיוב אישה להישבע כשהיא גובה כתובתה אחרי שגבתה חלק ממנה ("פוגמת"). הוא מנמק, שאף שמחילה זו יוצרת חיוב על המוחל (טענת הדעה החולקת ליד ציון הערה 301), מכל מקום הרי חיוב השבועה הוא תקנת חכמים לטובת הבעל, והוא יכול לומר "אי אפשי בתקנת חכמים". לאור זה הוא עושה הבחנה: באלו שנוטלים מן הדין אלא שחכמים הטילו עליהם שבועה (כגון פוגמת כתובתה), מועילה מחילת הנתבע, לוותר על התקנה שחכמים תיקנו לטובתו, אבל באלו שמן התורה אין נוטלים כגון שכיר ונגזל, וחכמים תיקנו שיטלו על ידי שבועה, כך ששבועתם היא בגדר בירור על הנטילה ולא בגדר חיוב שבועה, אין מועילה מחילה (אלא שגם בזה מועילה מחילה בפני בית דין, מפני שזה מראה על גמירת דעת, כסברת מרדכי, סנהדרין, סימן תרפא). הבחנה זו הובאה בבית אהרן וישראל, גלי מג, עמ' סח. עוד הבחנה היא עושה, בלווה שמחל למלווה על חיובו להישבע לפני שהוא גובה ממנו, אם זה חוב בשטר, שגובה מהדין בלי שבועה, מועילה מחילה זו מטעם "אי אפשי בתקנת חכמים", ואילו במלווה על פה, שמן הדין אינו גובה, צריך קניין, ומסביר שזאת כוונת מגיד משנה הלכות מלווה, טו, ג, שהצריך קניין.

³⁰¹ ר"ש משאש, בדברי שלום שם. הוא מביא ראיה משו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סימן שפד, שכתב שלא מועילה מחילה על דבר שביד המוחל (ראה שער ארבע עשרה).

כמו כן, שו"ת מים עמוקים, חלק ב (הראני"ח), סימן מט, כותב על יורש שמחל לאלמנה על חיובה להישבע לפני גביית כתובתה, שלגבי הנכסים שכבר נתנו לה, המחילה חלה גם בלי קניין, מפני שזו מחילה ממש מפני שהיא מוחזקת, אבל לגבי שארית הכתובה, צריך קניין על מחילת השבועה. אבל הוא כותב שמאחר שבנידונו המחילה נעשתה בפני טובי הקהל, היא מועילה, שהרי מהר"ם מרוטנבורג, המובא בהגהות מרדכי, ב"מ, סימן תנו, אומר שדבר שנעשה בפני טובי הקהל הוא כאילו נעשה בקניין.

מחלוקת דומה יש לגבי לווה המקבל עצמו שהמלווה יהיה נאמן כשני עדים, אם יטען שהלווה לא פרע. ראבי"ה, המובא במרדכי, שבועות, סימן תשעא, כותב שזה מועיל קניין מפני שזה מחילה. אבל ש"ך, חו"מ, עא, ס"ק ז, חולק, מפני שזה לא מחילה אלא יוצר חיוב לשלם.

³⁰² שיטה מקובצת, ב"מ ו ע"א (ד"ה ואמרינו), בשם "מורי הרב", שהוא הרדב"ז (הובא במוריה, גלי קנד, עמ' יז-יח); חידושי הגהות, על טור, חו"מ, קלח, אות ב, בדעת הטור; שם דרך, ב"מ, שיעור י, עמ' מג (=מוריה, גלי קיג, עמ' נט), בדעת שו"ע, חו"מ, קלט, ג.

³⁰³ שם דרך, שם, בדעת רמב"ם, הלכות טוען ונטען, י, ו.

להרתיע חטפנים ולא שבעת בירור, אם כן אינה זכות של הצד האחר שיוכל לתבוע ולמחול, מפני שתיקנו אותה לתקנת העולם ולא בשבילו, ועוד שאם תועיל, לא תועיל התקנה, מפני שכל אחד יתקוף מאדם כשר שאינו נשבע אפילו על האמת, ויצטרך להתפשר ולמחול על השבועה כדי לקבל לפחות חצי³⁰⁴.

דוגמה נוספת לכך שאין מועילה מחילה על חיוב שבועה שלא נועדה לטובת הצד השני אלא למטרה אחרת, היא בשליח בחינם להביא שקלים לבית המקדש. אם השקלים נגנבו או אבדו, השליח חייב להישבע על כך, והוא פטור מלשלם, והשולחים צריכים לתת שקלים פעם שניה, ואינם יכולים למחול לו על השבועה (שאינן להם תועלת ממנה כיוון שבכל מצב עליהם לתת שקלים שוב), מפני שתקנת חכמים היא שאין הקדש יוצא בלא שבועה³⁰⁵.

מחילת השבועה אינה כוללת מחילה על הממון של התביעה. אם אחרי שמחל התובע לנתבע על השבועה, העידו עדים שהנתבע אכן היה חייב לו, הנתבע חייב לשלם, מפני שהתביעה לא נמחלה במחילת השבועה³⁰⁶, שהרי גם אילו נשבע, אילו היו באים אחר כך עדים אלו, היה חייב לשלם³⁰⁷, וכל שכן כאן שלא נשבע אלא מחל על השבועה³⁰⁸. כך גם אם מצא התובע הוכחה אחרת שבגללה יש לזכותו בדין, כגון נאמנות מכוח מיגו - הוא זוכה בדין, מפני שמחילתו על השבועה לא כללה מחילה על הכסף³⁰⁹.

אבל אם לא באו עדים אחרי שמחל על השבועה, אינו יכול לתובעו עוד, מפני שאין כאן תביעה אלא נשארה רק שבועה שחויב בב"ד להישבע³¹⁰, וגם אם תפס התובע (ויש עדים על כך), מוציאים מידו³¹¹.

פרשנות מחילת שבועה: יש אומרים שמי שמחל לאדם אחר על חיובו להישבע, עדיין יכול לגלגל עליו להישבע על תביעה זו אגב שבועה אחרת שהנמחל חייב להישבע לו³¹². אבל אחרים אומרים שאינו יכול לגלגל עליו כך³¹³, וכך פסק השולחן ערוך³¹⁴.

אשה יכולה לגבות את כתובתה רק אם תישבע שבעלה עדיין לא פרע לה. לדעת הראב"ד, אם הבעל מחל לאשתו על חיובה להישבע, ועד אחד העיד שהבעל כבר פרע לה, היא חייבת להישבע שעדיין לא פרע לה (כדין כל מי שעד אחד מעיד נגדו), מפני שכשמחל לה התכוון רק לתת לה יותר נאמנות ממנו עצמו, שלא יהיה

³⁰⁴ שם דרך, שם, עמ' מב (=מוריה שם, עמ' נח). עיין שם, שהוא כותב שנחלקו ראשונים אם זו שבועה של בירור או רק תקנה להרתיע חטפנים.

³⁰⁵ רמב"ם, הלכות שקלים, ג, ח.

³⁰⁶ מר יהודאי גאון, בתשובות הגאונים, שערי צדק, חלק ד, שער ג, סימן נד; הלכות גדולות, הלכות נידוי, סימן מז, עמ' תקכו במהד' מכון ירושלים (הובא בראב"ן, שו"ת, סימן ק, בתוספות, ב"ק קח ע"ב [ד"ה ולא] [שהובא בשו"ת אהלי יעקב (מהריק"ש), סימן מג], ובאור זרוע, ב"ק, סימן תל); רב האי, ספר השטרות, שטר קב (עמ' 70); עיטור, פשרה, בסופו. מר יהודאי, הלכות גדולות ועיטור עוסקים שמי שמחל על השבועה במסגרת פשרה.

³⁰⁷ ב"ק קו ע"א.

³⁰⁸ כך נימק ראב"ן שם.

³⁰⁹ מעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סימן רנד, כותב לגבי תובע שתפס בלי עדים אחרי שמחל על השבועה, שנאמן התובע לומר שהנתבע חייב לו, במיגו שהיה יכול לטעון שלא תפס.

³¹⁰ ראב"ן שם.

³¹¹ ראב"ן, המובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן תשיב, ובמרדכי, סנהדרין, סימן תרפא [ברמז] (הובא בחידושי אנשי שם, על מרדכי, ב"ק, סימן קלג, אות ז, ובשומרי משפט (צ'כנוב), חלק ב, עמ' רא); פסקי רקנטי, סימן רנד (מפני שכל התביעה הייתה השבועה, וכיוון שאין שבועה, אין תביעה); חבלים בנעימים, חלק א, סוגיא לג, חלק ג. חבלים בנעימים מסביר שאף ששו"ת הרא"ש, כלל ח, סימן ה, ושו"ע, חו"מ, פז, ל, פסקו שגם אם נשבע הנתבע, מועילה תפיסת התובע ממנו, טעמם הוא שיוכל התובע לטעון "אני יודע שנשבעת לשקר", וטעם זה אינו שייך אם מחל לו על השבועה.

דעה חולקת: מהר"ם שם מביא שבה"ג והריב"א סוברים שהתפיסה מועילה. כמו כן, שו"ת מהר"י הכהן (רפפורט), חלק א, חו"מ, סימן ט, כותב שתוספות, ב"ק שם, סוברים שגם אחרי מחילת שבועה, יכול לתפוס.

³¹² שו"ת ראב"י אב"ד, סימן קיב (עמ' פט); נימוקי יוסף, כתובות מו ע"ב, בדפי הרי"ף (הובא בדרכי משה, חו"מ, צג, ס"ק ו).

³¹³ עיטור, שיתוף, ליד אות צא (הובא בשו"ת ראב"י אב"ד שם, עמ' צ, ובטור, חו"מ, צג, יג); חידושי הרמב"ן, כתובות פו ע"ב; רא"ש, כתובות, פרק ט, סימן יח, בשם ר' שמואל מנרבונא. המחלוקת מובאת בש"ך, חו"מ, עא, ס"ק יד.

³¹⁴ שו"ע, חו"מ, צג, ז.

נאמן לומר שפרע כבר, אבל לא התכוון לתת לה נאמנות יותר מעד אחד³¹⁵. אבל הרא"ש סבור שהיא פטורה מכל שבועה, מפני שהשבועות המוטלות על אשה הבאה לגבות את כתובתה אינן שבועות שהבעל דורש, שאז היה מקום לסברה הנ"ל, אלא אלו שבועות שב"ד מחייב, ולכן כשמחל לה סתם, מן הסתם התכוון לכל שבועה שב"ד מחייב³¹⁶.

מי שמוחל לחברו על שבועה, חברו פטור גם מלנדור, וכן להיפך³¹⁷. אבל המוחל עדיין יכול לדרוש שהנמחל יקבל "חרם סתם" שאינו חייב לו³¹⁸.

מחילת "חרם סתם": אין מועילה מחילת תובע על הזכות להטיל "חרם סתם", דהיינו חרם כללי על כל מי שחייב לו ואינו משלם³¹⁹. טעם הדבר הוא, שאם באמת הנתבע פטור, לא יחול עליו חרם, ואם באמת הוא חייב, התובע לא התכוון במחילתו להתיר לו לגזול ממנו³²⁰. ועוד, שעיקר תקנת הגאונים להטיל "חרם סתם" הייתה למצב שהתובע אינו יכול להשביע את הנתבע מסיבה כלשהי, ומחילה אינה יכולה להפקיע תקנה³²¹.

אבל אם התובע אמר לנתבע "אני מוחל לך על התביעה", אינו יכול להטיל אחר כך חרם סתם, מפני שהנתבע פטור מחיובו לגמרי³²².

פרק שלושה עשר: מחילה על חיוב המחוזק בשבועה

א. בחיוב ממוני וכדומה

חייב שנשבע לפרוע את חובו לנושה, ומחל לו הנושה על החוב, הוא פטור גם מהשבועה³²³. כמו כן, אם הנושה אמר "הריני כאילו קיבלתי", הוא פטור מהחוב ומהשבועה³²⁴. המחילה מועילה אף בלי קניין, כמו כל מחילה³²⁵.

³¹⁵ ראב"ד, המובא ברא"ש, כתובות, פרק ט, סימן יח.

³¹⁶ רא"ש שם. בשאלה זו עיין שו"ת נאמן שמואל, סימן קג.

³¹⁷ נימוקי יוסף, כתובות מו ע"ב, בדפי הרי"ף (הובא ברמ"א, חו"מ, עא, ו).

³¹⁸ ש"ך, חו"מ, עא, ס"ק יז; מעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סימן רנד.

צמצום המחילה לעילה מסוימת: ר' אפרים לניאדו, בשו"ת רועי ישראל, חלק ג, סימן ג (יג ע"א), עוסק בשותפים שחלקו וכתבו זה לזה שטר מחילה, שאם יעברו שלשים יום ולא יתבעו זה מזה להישבע, מחלו זה לזה מעכשו על השבועה, והזכירו בשטר המחילה את החשש שמא נתנה אשתו של אחת השותפים משהו מהנכסים לבתה, מפני שדעתה הייתה קרובה לה, ודרישת השבועה הייתה מפני חשש זה. הוא כותב שהם פטורים משבועה אחרי שלושים יום גם אם עוד לא חלקו, אבל המחילה הייתה רק על החשש הנ"ל, ולא על חשש אחר שלא חשבו עליו השותפים, שהוא דבר שלא בא לעולם, ויכולים לדרוש שבועה על חשש אחר.

³¹⁹ רב האי גאון, בתשובות הגאונים (ליק), סימן כב (הובא בספר התרומות, שער כו, חלק ב, אות א); תשובות הגאונים, חמדה גנוזה, סימן קסה; שו"ת הרי"ף, סימן קלה; שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו), סימן קז; שו"ע, חו"מ, עא, ו; שו"ת הרדב"ז, סימן קטז; ערך שי, חו"מ, רצה, א.

כמו כן, שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו), סימן שעב, עוסק בכתובה שנכתב בה שלא יוכל הבעל להטיל על אשתו "חרם סתם", ובכך זאת פסק שיוכל. גם בתשובות גאוני מזרח ומערב, סימן קצב, עוסק בשטר כזה, ובכל זאת מחייב את הנתבע לקבל חרם סתם.

³²⁰ רב האי שם; סמ"ע, עא, ס"ק טו.

³²¹ ביאור הגר"א, חו"מ, עא, ס"ק טז.

³²² דברי גאונים, כלל נז, אות לד.

³²³ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רנו (הובא ברמ"א, חו"מ, עג, ז) נומשם הובא בשו"ת תוקפו של יוסף, חלק ב, סימן כג, ובסמ"ע, סז, ס"ק טו; שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סימן ריח.

גם שו"ת מהר"ם אלשיך, סימן לב (הובא בשו"ת פרי תבואה, סימן י, דף יד ע"ג), עוסק בחיוב המחוזק בשבועה, ועולה מדבריו שמועילה מחילה על החיוב וממילא פטור מהשבועה.

שו"ת לחם רב, סימנים ע-עא, עוסק בקהל שנשבעו לרב להחזיק אותו כרב למשך זמן מסוים, ואחר כך טענו הקהל שהרב מחל להם, ודן האם הקהל נאמנים בכך - ועולה מדבריו שהמחילה מועילה לפטור את הקהל מהחיוב, וממילא מהשבועה.

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ח, כתב שמועילה גם לשון מחילה, שהרי הרשב"א נימק שכיוון שנפטר מחיוב פרעון נפטר מחיוב השבועה, ונימוק זה שייך גם בלשון מחילה. ובאות ג, כתב ששו"ת נודע ביהודה, מהדורא

קמא, יו"ד, סימן סז, סובר שלשון מחילה מועילה. כמו כן, חידושי הריטב"א, נדרים סג ע"א, כותב שאם מחל על השבועה או אמר "הריני כאילו קיבלתי", פטור משבועתו.

מחילה מכללא: שו"ת הרדב"ז, סימן שכו, כותב ששותפים שנשבעו זה לזה לקיים את השותפות לזמן קצוב, השבועה נמחלת בדיבור, וגם בלי שמחלו בפירוש, די שהסכימו לחלק את השותפות. אבל שו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב (סב ע"ב), מדייק משו"ת מהרש"ך, חלק א, סימן פב (ד"ה ואחזור), שהשבועה ניתרת רק על ידי התרה מפורשת של חברו, ולא די שהתרה תובן בעקיפין ממה שאמר. אבל יש להעיר שמהרש"ך מדבר על מי שאמר דבר שאפשר להבין ממנו "בדרך רחוקה" שהתכוון למחול, אבל אפשר לפרש את דבריו שלא התכוון למחול. שו"ת מהרש"ך, חלק ב, סימן קכט (ד"ה ואין לטעון), כותב שהשבועה ניתרת רק על ידי אמירת הריני כאילו קיבלתי בפועל, ולא די בכך שיש הוכחה שהוא כאילו אמר "קיבלתי". ר' מרדכי קלעי, בתשובתו בשו"ת מקור ברוך, סימן ל, כותב שהשבועה ניתרת רק אם אמר לשון מחילה, ולא מועיל מעשה המוכיח שמחל. נדיב לב שם כותב שגם שו"ת מהרלב"ח, סימן קלח, סובר צריך מחילה גמורה, וצריך לומר "הריני כאילו קיבלתי" בפירוש.

שו"ת הראנ"ח, חלק א, סימן צח, כותב שקהל שנשבע שחכם פלוני יהיה חכם שלהם, והחכם אמר שאינו רוצה להיות חכם עד שכל הציבור ירצו בו, זו מחילה על חיוב הקהל, מפני שבדיבור בעלמא כבודו מחול, וכיוון שאין חיוב, אין שבועה. הרי שמועילה מחילה מכללא, אף שלא אמר לשון מחילה.

שו"ת לחם רב, סימן ק, כותב בשם שו"ת מהרלב"ח, סימן קלז, שבדבר שיש חיוב ממון, צריך מחילה גמורה ואחר כך תתבטל השבועה, ולא די שמקבל השבועה יסכים שלא יקיים אותה; אבל הוא כותב ששותפות אינה נחשבת לעניין זה חיוב ממון, מפני שהיא רק שעבוד לעבוד יחד, ולכן די בהסכמה כדי לבטל אותה.

שו"ת תורת חסד (פרחיא), סימן כג (ז ע"ד), כותב שאף אם לא מחל בפירוש על השבועה, הרי אם אמר שהוא מקבל לסלק את הנתבע מכל תביעה, משמעותו שהוא מוחל.

מהר"י הכהן (בעל בני כהונה), המובא בשו"ת חיים שאל, חלק ב, סימן יג, ובפאת נגב, דף קו ע"ד (אחרי סוף חו"מ), כותב שמדברי הפוסקים נראה שבמחילת שבועה צריך לומר בפירוש "הריני כאילו קיבלתי", אבל יש דעה שסתמו כפירוש.

שו"ת הרי בשמים, חלק א, סימן סב, כותב כאילו השולחן ערוך פוסק שהנשבע לפרוע לחבירו, מחל לו, לא נפקע ממנו איסור שבועה; ולאמיתו של דבר, השולחן ערוך אומר כך רק על מחילה חלקית - ראה הערה 367.

נאמנות על המחילה: שו"ת מהרשד"ם, אהע"ז, סימן קצח, כותב שאם החייב אומר שהנושה מחל לו על השבועה, והנושה מכחיש, החייב נאמן לגבי השבועה מפני שזה דבר שבינו לבין יוצרו, כדברי שו"ת הרא"ש, כלל י, סימן ב (הובא בב"י, חו"מ, לד, לח), אבל החוב במקומו עומד. שו"ת מהר"י לבית לוי (מהד' שע"ד), סימן י (מג ע"ג), כותב שדווקא במקרה של הרא"ש שם, שכל התביעה היא על השבועה, שנשבע שלא יצא בלי רשותה, נאמן, אבל במצב שיש חיוב ממוני נפרד, שעיקר התביעה היא לפרעון החוב, החייב אינו נאמן לומר שהנושה מחל, מפני שגם אם נאמן שמחל על השבועה, עדיין נשאר החוב קיים; והסכים עמו שו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה והנה בוודאי).

שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן רפט, כותב שאם החייב נשבע בפני עדים, ואחר כך טוען שהנושה אמר "הריני כאילו קיבלתי" והנושה מכחיש, הנושה נאמן, שאם לא כן, לא הועיל כלום בשבועתו, ואילו אמר לו "הריני כאילו קיבלתי", היה לחייב להעיד עדים על כך, וכמו שאינו נאמן לגבי החוב, כך אינו נאמן לגבי השבועה. אמרי בינה, יו"ד, דיני נדרים, סימן כג, מקשה עליו, הרי אם אין לנושה שטר, נאמן הלווה לטעון שפרע בלי להביא עדים, אם כן יהיה נאמן שהנושה אמר הריני כאילו קיבלתי במיגו שהיה יכול לטעון שפרע; ולטענת הרדב"ז, שאם כן לא הועיל כלום בשבועתו, יש להשיב שהועיל מפני שהיה בטוח שהחייב לא יעבור על השבועה.

ראה שער שלוש עשרה על חיוב הטוען שהנושה מחל לו.

אחרי שנעבר על השבועה: ר' משה גאלנטי ור' אברהם גבריאל, בשו"ת מהריט"ץ, סימן קסד, כותבים ששותפים בנכס שכל אחד נשבע לחברו שלא ימכור את חלקו בנכס לאדם אחר בלי להודיע לשותפו, ואחד מהם עברא מכר לאדם אחר, שותפו יכול למחול לו על השבועה ולומר "הריני כאילו קניתי ממך ומחול לך". ואילו מהריט"ץ עצמו שם כתב, שלא מועילה המחילה, מפני שכאן כבר עבר על השבועה שנשבע; ורק אם השבועה הייתה רק "אמכרנו לך", היה נתקן במה שיאמר "הריני כאילו קניתי", גם אחרי שמכר לאחר, מפני שאין בכך עבירה על השבועה.

ראה הערה 352, פוסקים שאומרים שאין מועילה לשון מחילה אלא רק "הריני כאילו קיבלתי", ונסביר שכוונתם היא שאין מועילה לשון מחילה על השבועה בלבד כשאינו מוחל על החוב עצמו, אבל מחילת החוב עצמו בוודאי מועילה להפקיע גם את השבועה.

נידוי: שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תשיג, וחלק ג, סימן שכת, כותב שחייב המנדה את עצמו אם לא יפרע עד יום פלוני, אחרי אותו יום חל עליו נידוי, אפילו פטרו המלווה. לכאורה זה סותר את דברי הרשב"א במקומות הנ"ל, שבהם כתב שכיוון שבטל החוב, בטלה השבועה שחזקה אותו. ב"י, יו"ד, סימן רכח (עמ' תעח במהד' הטור השלם), מיישב שמדובר שמחל לו המלווה באונס, ולכן המחילה אינה מועילה, או שרק האריך לו את הזמן, דבר שלא מועיל, כפי שנראה להלן, פסקה 6, ליד ציון הערה 367. המהדיר לשו"ת הרשב"א, מהד' מכון ירושלים, חלק ג שם, הערה 2, תירץ בדרך אחרת: שמחל לו אחרי אותו יום, ולכן זה לא מועיל להפקיע את הנידוי שכבר חל עליו. עוד אפשר לתרץ, שמדובר שפטור אותו רק מהנידוי ולא מהחוב, וזה לא אפשרי, כדברי נודע ביהודה להלן, פסקה 3, ליד ציון הערה 352, בעניין שבועה.

על דעת רבים: שו"ת תורת חסד (פרחיא), סימן כג (יח ע"ד), מדייק משו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד, שבמקום ששייך "הריני כאילו קיבלתי", השבועה בטלה גם אם נשבע על דעת רבים; אבל הוא כותב שלחולקים על הרשב"א, שאפשר למחול על שבועה גם באי-עשייה (ראה ליד ציון הערה 331), אם זה על דעת רבים, לא יכול להתיר.

הרשב"א³²⁶ נימק, שהוא נשבע לשלם רק כל זמן שהוא חייב, והתכוון ששבועתו תחול רק כל זמן שהחוב קיים, וכיוון שהנושה מחל לו, כבר אינו חייב. כלומר, הנושה אינו מוחל על השבועה, אלא הוא מוחל על החוב, וממילא פקעה השבועה, מפני שהשבועה הייתה רק על דעת שיהיה חיוב ממוני.

כך הדין גם בחיוב לשלם ממון שמעולם לא היה של הנושה (שכך הוא בהלואה): מי שיש לו זכוון לגבות מס ("קאראפקיי") על כל בשר שנמכר בעיר, ויש חרם על מי שמוכר בשר בלי לשלם מס זה, אם אמר "הריני כאילו קיבלתי את המס ואני חוזר ונותן לך במתנה", הלה נפטר מהחיוב ומהחרם.³²⁷

³²⁴ שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תשסד, וסימן תשצב (הובא בשו"ת מהרי"ק, שורש פא, ענף ג, ובשו"ת מהרי"ב בן לב, חלק ג, סימן עח), וחלק ה, סימן רכח (הובא בשו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד וסימן קז), וחלק ז, סימן כד; חידושי הריטב"א, כתובות נו ע"א (גם באומר "קיבלתי"); שו"ע, יו"ד, רכח, לט; שו"ת הרדב"ז, סימן רפט וסימן אלף שב; שו"ת מהרש"ך, חלק א, סימן פב (ד"ה ואומר); שו"ת המב"י, חלק ב, סימן רכב; שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קנד, בסופו.

קרן אורה, נדרים כד ע"א, מקשה, מנין שאמירת הנושה "הריני כאילו קיבלתי" מועילה אף שאינו הנשבע עצמו, הרי ברישא במשנה, נדרים סג ע"ב, באומר "קונם שאיני נהנה לך אם אי אתה נוטל לבנד כור חטים", לא מתירים על ידי שיאמר האחר "הריני כאילו קיבלתי" (כפי שמתירים בסיפא שם), והטעם הוא ששם המדיר דווקא רוצה שיקבל ממש! בפשטות, כאן מועיל "הריני כאילו קיבלתי" מפני שגם הלווה מסכים ששבועתו תתבטל, מה שאינו כן בנדרים, שהמדיר עדיין רוצה שנדרו יחול.

דעה חולקת: שו"ת אהלי יעקב (מהריק"ש), סימן מג, כותב שאם לווה נשבע לפרוע את החוב בזמן פלוני, וכשהגיע הזמן אמר המלווה הריני כאילו קיבלתי, אין כוונתו למחול על הממון, מפני שאין דרך בני אדם למחול על נכסיהם, ורק השבועה מחולה; וגם אם משתמעת מדבריו גם מחילת הממון, ברור שאילו ידע זאת המלווה לא היה אומר כך, מפני שלא מסתבר שירצה לאבד את נכסיו, ואם כן זו מחילה בטעות, שבתלה. הוא כותב עוד שאף השבועה מבטלת רק אם הבין מה שאמר.

³²⁵ שו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה (ד"ה והרדב"ז).

³²⁶ שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תשעה (הובא בשו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סימן ריח), ושו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רנו.

בדומה מנמק שו"ת הרדב"ז, סימן שכו, לגבי נידונו, שניים שנשבעו להיות שותפים למשך זמן קצוב - מחילת שותף על המשך השותפות מועילה מפני שדעתם הייתה שבהגיע הזמן, אם לא ירצו לחדש את השותפות, תפקע השבועה, ומחילת שותף לשותפו על המשך היא כאילו הגיע הזמן, ודעתם הייתה שאם שניהם לא ירצו את השותפות, לא יצטרכו להתיר את השבועה.

נחלת יהושע (שפירא), חלק א, סימן ז (כג ע"ד), מקשה על נימוק זה, הרי רמ"א, חו"מ, עג, ח, כותב שמי שנשבע לשלם לחברו, אף שלא היה חייב לו, חייב לשלם מחמת שבועתו (ראה לדוגמה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(ב), על הנשבע לתת דבר שלא בא לעולם במתנה), הרי שיתכן חיוב שבועה בלי חיוב ממוני? הוא מתרץ, שדווקא כאן, שנשבע לפרוע חוב קיים, כך שתלה את השבועה בממון, הרי כיוון שממון נמחל, גם השבועה נמחלה, ואילו שם, שאם נשבע לשלם אף שאינו חייב, מראש לא התכוון לתלות את השבועה בממון, ולכן השבועה מחייבת אף שאין חיוב ממוני.

חקרי לב, יו"ד, חלק ד, סימן פב (עמ' קסט במהד' המאור), נימק, מפני שמחילה היא נתינה גמורה, כלומר, שנחשב כאילו פרע, והשבועה נתקיימה. דבריו מתאימים לשיטה שראינו בשער ראשון, פרק רביעי, שמחילה היא כפרעון.

לבוש מרדכי, ב"מ, סימן כח (סז ע"ד), מנמק, שמחילה היא כאילו קיים. הוא כותב שזו כוונת ביאור הגר"א, יו"ד, רכח, ס"ק קז, שנימק שבמחילה "כאילו נתקיים" בפועל.

חידושי ר' שמעון יהודה הכהן (שקאפ), יבמות, סימן מב, בסופו, מסביר שהמחילה על חיוב המחוזק בשבועה מועילה מדין "הריני כאילו קיבלתי", אף שלא שייכת כאן מחילה רגילה.

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ח, כותב שלפי הרמב"ן, הטעם הוא שכיוון שאמר "הריני כאילו קיבלתי" נפקע חיוב הפרעון ולכן נפקע חיוב השבועה, ואילו לפי ר"ן, נדרים כד ע"א, הטעם הוא שמטרתו בשבועה הייתה לעשות את רצונו של הנושה, ועכשו שלא איכפת לו לנושה אם ישלם, נשלם רצונו והשבועה התקיימה, כפי שנימק באופן דומה את הדין שהאומר "קונם שאינך נהנה ממני אם אינך נותן לי כך וכך", ואחר כך אמר הריני כאילו קיבלתי, הנדר בטל. הוא מיישב בכך את שו"ת מהרי"ק, שורש פא, שמביא תשובה של הרשב"א על מי שנשבע לפרוע והגיע שמיטה, ופסק שפטור מהשבועה מפני שהתכוון להישבע רק כל זמן שהוא חייב, כמו שאילו מחל הנושה על החוב, לא היה חיוב שבועה, מפני שנחשב כאילו קיבל את חובו, והביא ראיה מדין "הריני כאילו קיבלתי" בנדר; ולכאורה קשה, איך זה דומה ל"הריני כאילו קיבלתי", הרי לפי חידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א, "הריני כאילו קיבלתי" מועיל משום שהיה יכול לקבל ולהחזיר ו"אפוכי מטרתא למה לי", וזה שייך רק אם הוא אומר מרצונו "הריני כאילו קיבלתי", ואילו שמיטה היא בעל כרחו, ואיך נאמר שהוא כאילו קיבל? ולכן הוא אומר שזו טעות סופר במהרי"ק, וצריך להיות "רמב"ן" במקום "רשב"א", והרמב"ן סובר שהטעם הוא כאמור, ולכן אפשר ללמוד ממנו לשמיטה. בפשטות, כוונת הרשב"א להוכיח שכמו שבמחילה פטור מפני שהשבועה תלויה בחיוב הממוני, כך גם בשמיטה. אבל אהל שם כותב שלא משמע כך מלשון התשובה.

ראה ליד ציון הערה 332, טעם נוסף שפטור מהשבועה.

לדעת ר' יחיאל מיכל אפשטיין, כך הדין גם אם החיוב שהיה מחוזק בשבועה לא היה חיוב כובל מבחינה ממונית. לדוגמה, אם נשבע ראובן למכור חפץ לשמעון, ולא עשו מעשה קניין, כך שאין עליו חיוב ממוני כובל למכור, אלא שהוא חייב למכור מפני השבועה - אם שמעון מחל לו על השבועה, באמירת "הריני כאילו קיבלתי", נפטר ראובן משבועתו³²⁸. גם כאן אפשר לנמק שהמחילה מפקיעה את החיוב הממוני (שהיה חיוב חלש, מעין "מחוסר אמנה"), וממילא פוקעת השבועה. עוד אפשר לנמק, שמאחר שראובן נשבע לטובת שמעון, ראובן התכוון שהשבועה תחול רק כל זמן ששמעון ירצה בה, ואילו אם ימחל על הבטחת ראובן, תתבטל השבועה³²⁹.

אבל אחרים אומרים, שרק אם היה כבר חיוב ממוני, ונשבע לקיימו, הרי אם החוב בטל, בטלה גם השבועה; אבל אם לא היה חיוב ממוני כובל, והחיוב נוצר רק מכוח השבועה, אין לומר שהשבועה תתבטל עקב ביטול החיוב³³⁰.

ב. בשבועה לעשות מעשה לא ממוני או שלא לעשות מעשה

ראובן שנשבע לשמעון שלא לעשות דבר מסוים (שיפגע בשמעון) - שמעון יכול למחול לו על כך, והשבועה תתבטל. כך גם אם נשבע ראובן לשמעון לעשות למענו מעשה לא ממוני³³¹.

³²⁷ שו"ת פרי תבואה, סימן עב (הובא בפתחי תשובה, יו"ד, רנח, ס"ק לד). זאת מסקנת המשיב, לעומת השואל שטען שדווקא בהלואה מועיל הריני כאילו קיבלתי מפני שמעות ההלואה היו שלו פעם ויכול המלווה להקנותם. שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות א, מביא ראייה מנדרים כד ע"א, ששם מי שהנדר היה לטובתו עוד לא זכה בחיטים ובכל זאת נאמר שם שמועיל "קיבלתי".

שו"ת מהר"י הכהן (רפפורט), מהדורא קמא, חו"מ, סימן כא, לומד לנידונו, שנשבעו השוחטים שלא ישחטו בלי הפתק של מחזיק הקרופקא, והוא מחל להם, שמועילה המחילה; ואף שמטרת השבועה היא שלא יוכל השוחט לתרץ את מעשיו, ובמקום קפידה לא מועילה מחילה, הרי כוונת השוחט בשבועתו הייתה רק לא להעלים דמי הקרופקא מהמחזיק, ולכן זה רק עניין ממוני, שמועילה עליו מחילה.

³²⁸ ערוך השולחן, חו"מ, קפט, א.

יש להעיר שבמצב כזה לא מתאימה הכותרת "מחילת חיוב המחוזק בשבועה" אלא "מחילת חיוב מכוח שבועה". הפוסקים דנים (בלי קשר למחילה) האם שבועה לקיים חיוב שאינו תקף יוצרת חיוב ממוני. עוד הם אומרים שבמצבים מסוימים, השבועה בטלה מחמת טעות, אם חשב בטעות שהחיוב הממוני תקף. ראה על כך חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(ב), בעניין שבועה על דבר שלא בא לעולם.

³²⁹ כך נימקו המפרשים איך מועילה מחילה על שבועה לא ממונית, ליד ציון הערה 332.

³³⁰ שו"ת שי למורא (הגרמן), סימן מז. הוא מסתמך על אורים ותומים, עג, אורים, ס"ק כז, הכותב שמי שפטור מתשלומין ונשבע לשלם, חייב מכוח השבועה (וכוונתו, גם אם הנושה מחל), מפני שלא שייך לומר שהתכוון שהשבועה תחול רק כל זמן שהוא חייב מן הדין. הוא מסתמך גם על שער משפט (הערה 367) האומר ששבועה לפרוע בזמן מסוים אינה נמחלת על ידי מחילת החיוב אם לא היה עליו חיוב מן הדין לפרוע בזמן זה.

הוא כותב על פי זה שלא מועילה מחילת שבועה על שידוך, מפני ששידוך הוא אסמכתא, ועיקר החיזוק של קניין השידוכין הוא השבועה, ולכן מחילת החוב לא פוטרת מהשבועה.

אבל יש להעיר שמשמע משי למורא שגם בכגון זה, "הריני כאילו קיבלתי" מועיל.

³³¹ כך עולה מהפוסקים שנביא להלן, ליד ציון הערה 334 ואילך, שאמרו רק שלרשב"א המחילה אינה מועילה. שו"ת הרא"ש, כלל י, סימן ב, כותב לגבי בעל שנשבע לאשתו שלא יצא מהמקום בלי הסכמתה, שהיא יכולה למחול לו על השבועה. שו"ת מהרש"ד, חלק א, סימן פב, לומד מדבריו שהוא חולק על הרשב"א האומר שלא מועיל הריני כאילו קיבלתי באי-עשייה.

תרומת הדשן, שו"ת, סימן שיא (הובא בשו"ע, יו"ד, רנח, יא), כותב שאיש ואשה שקבלו עליהם חרמות הדדיים להתגרש, והתפייסו אחר כך להיות ביחד, בזה נמחל להם החרם. שו"ת צמח צדק (לובאוויטש), יו"ד, סימן קצא, מוכיח מכאן שלדעתו גם בביטול מעשה מועיל רשות ורצון המשביע.

שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן קד, מוכיח שמועילה מחילה גם על שבועה שלא לעשות מעשה, מנדרים סג ע"א, "קונם שאיני נהנה לך אם אי אתה נוטל לבנד כור חטין ושתי חביות יין", שיכול לומר לו "כלום אמרת אלא בשביל כבודי, זה כבודי".

שו"ת המבי"ט, חלק א, סימן קא, וחלק ב, סימן רכב, וחלק ג, סימן קיט, וסימן קלט, כותב שמי שנשבע שלא ישא אשה אחרת על אשתו, רשאי לשאת אחרת אם אשתו נותנת לו רשות. שו"ת דברי ריבוב, סימן שצט, ושו"ת שו"ת גינת ורדים, אהע"ז, כלל א, סימן י, כותבים שהאשה יכולה למחול על שבועה זו.

שו"ת מהר"יט, חלק ב, חו"מ, סימן ק (הובא בשו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה, ד"ה ומה שטוען), עוסק בראובן שנשבע לשאת את בת שמעון (בשאלה לא נזכר שראובן נשבע, אבל מהתשובה עולה שהדיון הוא על שבועתו של ראובן), ועשה קניין על חיובו לתת לה "כמשפט הבנות" ולשאת אותה, ומחל לו שמעון על הקניין שעשה; והוא כותב שמאחר שהשבועה נועדה רק לקיים את הקניין, והקניין נמחל, לכן קניין אין כאן - שבועה אין כאן.

טעם הדבר הוא, שמאחר שראובן נשבע לטובת שמעון, ראובן התכוון שהשבועה תחול רק על זמן שמעון ירצה בה, ואילו אם ימחל על הבטחת ראובן, תבטל השבועה. כיוון שתלה את הדבר בדעת שמעון, הכול הולך אחר דעתו: בזמן שמעון רוצה שיקיים ראובן את שבועתו - יקיים, בזמן שהוא רוצה שלא יקיים ראובן את שבועתו - לא יקיים.³³² מטעם זה, מועילה המחילה על השבועה בין אם בשעת השבועה לא רצה שמעון שיקיים את שבועתו, ובין אם בשעה שנשבע, רצה שמעון שיקיים את שבועתו, אלא שאחר כך התחרט.

יוצאת מן הכלל היא דעת הרשב"א. הרשב"א אומר שאין מועילה מחילת תנאי של אי עשייה וכדומה, מפני שדווקא בתנאי של עשייה, כמו "על מנת שתתן לי כך וכך", יכול לומר הריני כאילו קיבלתי, ונחשב כאילו נתן לו והחזיר, אבל בתנאי של אי עשייה, כגון "על מנת שלא תלך למקום פלוני", והלך, אי אפשר לומר שיחשב כאילו לא הלך.³³³ מכאן למדו האחרונים, שלדעתו אין מועילה מחילה על שבועה של אי עשייה. לפיכך, לפי הרשב"א, ראובן שנשבע לשמעון שלא יעשה דבר מסוים, ואחר כך הסכים שמעון שיעשה ראובן את הדבר - לא מועיל שיאמר שמעון לראובן "הריני כאילו לא עשית אותו דבר", שהרי הוא עושה היפך שבועתו, שנשבע שלא לעשות ועושה.³³⁴

שו"ת מנחת יחיאל, חלק ב, סימן כה, אות ב, כותב שחתן וכלה שקיבלו על עצמם חרם הדדי שלא להשתדך עם אחר, ומחלו זה לזה על החרם - המחילה מועילה.

שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קנ, עוסק בקצבים שנשבעו לחכמי העיר שלא להתאגד, ופוסק שטובי העיר יכולים להתיר את שבועתם, מפני ששבועתם הייתה לטובת אנשי העיר, וטובי העיר הם שלוחי אנשי העיר. ובסימן קנד, עוסק במי שנשבע לקהילה להיות שליח ציבור כך וכך זמן, וכותב (בסוף הסימן) שיכולים למחול לו.

ר' משה גאלנטי ור' אברהם גבריאל, בשו"ת מהריט"ץ, סימן קסד, ומהריט"ץ עצמו, כותבים ששותפים בנכס שכל אחד נשבע לחברו שלא ימכור את חלקו בנכס לאדם אחר בלי להודיע לשותפו, כל שותף יכול למחול לחברו על השבועה ולומר "הריני כאלו קניתי ממך ומחול לך". מהריט"ץ שם כותב שאם כל אחד נשבע לחברו "אמכור לך את חלקי", נמחל באמירה "הריני כאלו קניתי".

כמו כן, שו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה (ד"ה ואם כן), עוסק במשודכים שנשבעו לקיים את השידוך, ופוסק שמחילה מועילה.

ר' שמעון קסטלאץ, מוריה, גל' רלא, עמ' יח, עוסק בקהילה שנשבעו לחכם מסוים שיהיה רבם, ואחר כך טענו שמחל להם; אבל בתשובתו אינו מתייחס לטענה זו.

כמו כן, שו"ת פני משה, חלק ב, סימן נג (צח ע"ב), כותב שראובן שנשבע לשמעון להצטרף לקהילה שלו ושלא יחזור לקהילה שהיה בה, אם שבועתו היא לתועלת שמעון בלבד, שמעון יכול למחול עליה; אלא שבנידונו הייתה לאחרים תועלת מהשבועה - ראה בשמו בהערה 354.

אור החיים, שמות, ד, יח, כותב לגבי שבועת משה רבינו ליתרו שלא יצא ממדיין, שיתרו מחל לו על השבועה, ומחילת המשביע מפקיעה את השבועה. עיין שו"ת צמח צדק (לובאוויטש), יו"ד, סימן קצא, שמיישב מה שקשה עליו מנדרים סד ע"ב, ששבועת משה הותרה על ידי פתח.

כהונת עולם, יו"ד, סימן רכח, דף עט ע"ד (הובא בשו"ת ידיו של משה, יו"ד, סימן ח), מכריע כדעה זו.

שו"ת שערי עזרה (טרמב), חו"מ, סימן ב, עוסק בראובן ושמעון שרצו לקנות יחד סחורה מגוי, ועשו תקיעת כף בשבועה שלא ילך אחד מהם לקנות את הסחורה מהגוי לבדו, אלא שניהם יחד, וראובן מחל על שבועת שמעון; והוא פוסק שמועילה מחילת ראובן אף שזו הייתה שבועה שלא לעשות מעשה, וראובן אינו יכול לחזור בו מהמחילה. הוא מביא ראייה משו"ת הרדב"ז, סימן שכו, שאומר ששותפים שנשבעו זה לזה להיות שותפים לזמן מסוים, יכולים לחזור בהם על ידי מחילת השבועה. שם זאת לא שבועה שלא לעשות מעשה, ובכל זאת מוכח משם שמחילת השבועה מועילה אף ששם לא שייך לומר "הריני כאילו קיבלתי", ואפשר ללמוד מזה לשבועה לא לעשות מעשה.

³³² שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן קד; שו"ת המבי"ט, חלק א, סימן קא, חלק ב, סימן רכב, וחלק ג, סימן קיט וסימן קלט.

³³³ חידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א.

כנגד זה, מסביר משנת אברהם, על ספר חסידים, סימן שיא (חלק א, עמ' קנט), שהדעה האחרת סוברת שמשמעות "הריני כאילו קיבלתי" היא "הריני כאילו לא התחייבתי לך" (ולא "כאילו התחייבתי ופרעתי"), וזה אפשרי גם באי-עשייה - "הריני כאילו לא התחייבתי לא ללכת".

³³⁴ שו"ת הרדב"ז, חלק א, סימן קד, בדעת הרשב"א; שו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח (עו); שו"ת מהרי"ט, חלק ב, חו"מ, סימן קיח (ד"ה ועוד יש); תפארת שמואל (קוידנבורג), יו"ד, סימן רכח (דף צ ע"ב במהד' תנ"ו).

הרדב"ז כותב שמאחר שזה איסור דאורייתא, ואפשר להתיר את השבועה על ידי חכם, יש לחוש לדעת הרשב"א, אף שהרדב"ז עצמו אינו סובר כרשב"א.

שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן שיג, עוסק במי שנשבע לחותנו לא לצאת מהעיר. הקשה ב"י, יו"ד, סימן רכח (עמ' תעד), מדוע לא התיר מטעם "הריני כאילו קיבלתי" כיוון שהשבועה הייתה לטובת חותנו? שו"ת מהר"י בן לב, חלק ד, סימן כד, ושו"ת צמח צדק (לובאוויטש), יו"ד, סימן קצא, מיישבים שלפי הרשב"א, בביטול מעשה אין אומרים "הריני כאילו קיבלתי". בית יוסף עצמו תירץ, שהשבועה לא הייתה ממש לתועלת החותן, ויש לו רק קצת נחת רוח מכך

כך גם בשבועה לעשות מעשה לא ממוני. מהר"י בן לב³³⁵ עוסק במי שנשבע להכניס את משודכתו לחופה תוך שנה, וכותב שאף שזה שבועה לעשות מעשה, לרשב"א לא תועיל מחילה, מפני שלא שייך כאן הטעם של

(ונביא אותו להלן, פסקה 4, הערה 355). הקשה שו"ת זרע אברהם (יצחקי), יו"ד, סימן ח, דף מה ע"ב (הובא בגליון מהרש"א, יו"ד, רכח, לח), על בית יוסף, מדוע לא תירץ כמו מהר"י בן לב? שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה ולדעת הרב), מיישב שבית יוסף לא הסביר כמו מהר"י בן לב, משום שבית יוסף סובר ששבועה שלא יוציא את אשתו מן העיר הוא כקיום מעשה, מפני שזו בעצם שבועה להישאר בעיר, ומועיל שיאמר חותנו "הריני כאילו קיבלתי" גם לרשב"א, אילו הייתה בשבועה תועלת מרובה לחותן.

ראה להלן, הערה 346, שאפשר לתרץ שהבית יוסף סובר שהרשב"א דיבר רק במחילת תנאי, אבל במחילת שבועה מסכים הרשב"א שמועילה מחילה גם על שבועה של אי עשייה.

בדק הבית על בית יוסף שם, אחרי שהסביר כאמור את הרשב"א, ציין לר"ן המובא בבי"י יו"ד, סימן רלב, בסופו, שהביא את הרשב"א בעניין "הריני כאילו קיבלתי". שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ד, מפרש שבדק הבית מתכוון בכך ליישב את הרשב"א כסברת מהר"י בן לב. אהל שם מעלה אפשרות, שאף שלשונו היא של ביטול מעשה, שלא יצא מהעיר, מכל מקום הולכים לפי הכוונה, שחותנו רוצה שלא יצא מהעיר כדי שיהיה עם אשתו בעיר, והוא כאילו נשבע שישאר בעיר, וזה קיום מעשה (כדברי תורת אמת הנ"ל), ולכן יכול לומר "הריני כאילו קיבלתי", כאילו הוא נשאר בעיר עם אשתו. אבל הוא דוחה הסבר זה, מפני שמדברי בדק הבית משמע כאמור שהוא סובר ששבועה שלא לצאת מהעיר היא ביטול מעשה, ולכן ציין לר"ן שעסק ב"הריני כאילו קיבלתי" בביטול מעשה.

היתר בדרך אחרת: שו"ת מהר"יט, חלק א, סימן קיח (ד"ה אלא דפרק), כותב שגם לפי הרשב"א, בשבועה לא לעשות מעשה, יכול מקבל השבועה לומר: "כלום נשבעת אלא לתועלתי? זהו תועלתי", והשבועה מבוטלת, אף שלא מועיל "הריני כאילו קיבלתי". נראה שמהר"יט מתכוון רק למצב שמקבל השבועה מוצא תועלת אמיתית בכך שהנשבע לא יקיים את שבועתו, כמו בנידונו (ובנידון שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתיב), שראובן אירס אשה, ובשעת האירוסין נשבע שלא לקדש אשה אחרת בנוסף עליה, ומת אחיו ונפלה יבמתו לפניו, ורוצה ליבם אותה, וארוסתו יודעת שאם תתנגד, יגרש אותה כדי שיוכל לייבם את היבמה; ולכן ארוסתו תאמר "כלום נשבעת אלא מפני כבודי? זהו כבודי, שתשא את היבמה, ולא שתגרש אותי ותפגום אותי בפני הבריות". ואכן הוא כותב שאם היא מסכימה רק מתוך שהוא משכנע אותה, אבל היא עצמה (=רצונה העצמאי) מעדיפה להתגרש ולא שישא אחרת בנוסף עליה - השבועה אינה מתבטלת אלא צריך התרת חכם, מפני שאז אין זה נכון לומר "זהו כבודי", אלא שהיא מוחלת גם במעשה בנדרים סג ע"א, באומר "קונם שאיני נהנה ממך אם לא תקח ממני כך וכך", הנדר מתבטל בכך שהלה אומר "כלום נדרת אלא מפני כבודי [לתת לי]? זהו כבודי [שלא אקבל]", מפני שלכבודו הוא שלא לקבל מתנה, מפני ש"שונא מתנות יחיה". לעומת זאת, בנידונו של הרדב"ז, לא הייתה שום תועלת לשמעון בזה שראובן לא יקיים את שבועתו, אלא ששמעון רצה למחול, ואת זה אינו יכול לעשות.

כמו כן, שו"ת מקור ברוך (קלעי), סימן ל (מד ע"ד), כותב שהתרה בדרך "כלום אמרת אלא מפני כבודי? זהו כבודי" שייכת רק אם הוא מסביר מדוע יש לו יותר כבוד באי קיום התנאי, כגון שטוען שעדיף שלא יטול מפני ש"שונא מתנות יחיה", וזה לא שייך בתנאי "אם תלך", ולכן הרשב"א אומר שלא מועילה מחילה ב"אם תלך"; וכן בנידונו, ציבור שנשבע לציית לרב עשר שנים, אין לומר "זהו כבודי, שאפרוש מרבנותי", מפני שאדרבה זה העדר כבוד, ואין מתקיימת השבועה בכך.

דעה חולקת: כהונת עולם, יו"ד, סימן רכח (עח ע"ד), כותב שהרשב"א מסכים שהנשבע לתועלת חברו, כל שמחל חברו, בטלה השבועה, מפני שיש אומדנא שהחייב נשבע רק אם ירצה חברו אותה תועלת, ורק בנדר כתב הרשב"א, שאם המדיר מוחל על התנאי הוא כמו מיחל נדרי עצמו, שלא מועיל, ולכן מועיל רק הריני כאילו קיבלתי בתנאי של מעשה. הוא מציין ששו"ת זרע אברהם, יו"ד, סימן כד, עשה הבחנה זו בדעת הראב"ד. אבל הוא כותב (בדף עט ע"א) שאם יש לנשבע תועלת לעצמו מהשבועה, לא מועילה מחילת חברו, מפני שאז לא קיימת האומדנא הנ"ל; והוא מסביר בכך מדוע מהר"י בן לב (הערה 335) שעסק במי שנשבע להכניס את משודכתו לחופה, שאין מועילה מחילה - מפני שבנידונו גם דרש מאבי הכלה שיכניסנה לו, כך שהוא עצמו היה מעוניין בכך שנשבע, מפני שבזכות זה נשבע לו אבי הכלה. הוא מביא ששו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קנ, מתיר בעניין קצבים שנשבעו לא להתאגד, על סמך שו"ת הרשב"א, חלק ה, סימן רכח, אף ששם לא שייכת נתינה והחזרה, וכן התיר שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן פג, בקהילה שנשבעה לא למנות רב חוץ מהרב הנוכחי, ומחל להם על השבועה, וזאת על סמך הרשב"א, הרי שהבין שהרשב"א סובר שמועילה התרה גם במקום שלא שייך נתינה והחזרה. הוא מדייק (בדף עט ע"ב) משו"ת מהרש"ך, חלק א, סימן פב, שהרשב"א מתיר גם בכגון זה.

³³⁵ שו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח.

כמו כן, שו"ת הלכה למשה (אלבז), חו"מ, סימן קמב, כותב שאשה שנשבעה לעלות לארץ ישראל עם בעלה ובעלה מחל לה, אין מועילה המחילה, ודבריו מתאימים לאמור כאן, שלרשב"א אין מועילה מחילה על שבועה לעשות מעשה לא ממוני.

שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד, עסק בראובן שנשבע לשמעון להכניס את בתו (של שמעון) לחופה ולא לשאת אחרת, וכתב שלא שייך לומר בנידונו "הריני כאילו קיבלתי", "הריני כאילו קדשת את בתי ונכנסת עמה לחופה ולא קידשת אחרת". אבל שו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה (ד"ה ומה שנראה), כתב שמהרשד"ם פסק כך רק מפני שבנידונו לא מחל ברצונו אלא מפני שהפצירו בו.

הרשב"א (בעניין מחילת תנאי) שאפילו היה מקבל ממנו היה יכול להחזיר לו, ו"אפוכי מטרתא למה ליי" 336.
דבריו מתאימים לשיטה 337 שלרשב"א לא מועילה מחילת תנאי של עשייה שאינו ממוני 338.

כך גם בשבועה לעשות מעשה הנמשך על פני זמן ארוך. ר' ברוך קלעי 339 כותב שלרשב"א, ציבור שנשבעו לרב לקיים אותו עליהם כרב עשר שנים, אינו יכול למחול להם, שהרי בתוך הזמן לא שייך לומר "הריני כאילו קיבלתי והחזרתי" 340.

שבועה נוספת שלרשב"א אין מועילה מחילה עליה, היא בכגון נידונו של מהרלב"ח (ר' לוי בן חביב). מהרלב"ח 341 עוסק בשני בעלי דין שבאו לבוררים ונשבעו לקיים את מה שיפסקו, ואחרי שפסקו, חזרו בהם ורצו לפנות לבוררים אחרים שהסכימו עליהם. הוא פוסק 342 שלא הותרה בכך השבועה הראשונה, מפני שברגע שפסקו בניניהם בית הדין הראשון, הרי כל אחד מבעלי הדין מחוייב בשבועה לפרוע לחבירו מה שחייבוהו בית הדין, וכדי להיפטר מהשבועה היה צריך כל אחד מהם לומר לחבירו "הרי הוא כאלו התקבלתי", לפי הרשב"א (שלפי דעתו, אין לומר שימחלו על השבועה שנשבעו לקיים את פסק הדין, שהרי לרשב"א מחילה כזאת מועילה רק אם אפשר לנסחה בנוסח "הריני כאילו קיבלתי"), ואין לומר שמה שהסכימו ללכת לב"ד אחר הוא כאילו אמר כל אחד מהם "הרי הוא כאלו התקבלתי" - שהרי אם כן היו בטלות תביעות בעלי הריב כל אחד כנגד חברו ולא היה צורך בדיינים אחרים. הוא מוסיף 343, שגם אם בית הדין הראשון עדיין לא פסק דין, לדעת הרשב"א בעלי הריב אינם יכולים לברור בית דין אחר, שהרי לדעת הרשב"א שבועתם יכולה להתבטל רק באמירת "הריני כאילו התקבלתי", וכאן צריך שיאמר כל אחד לחבירו "הרי הוא כאילו פסקו בית הדין, ושילמת לי כפי שהם פסקו", ואם כן, לא נשאר דין בניניהם ואין סיבה ללכת לב"ד אחר. אבל לדעה החולקת על הרשב"א, אם לא פסקו עדיין בית הדין, יכולים הצדדים למחול על השבועה זה לזה, שהרי נעשה רצונם 344.

336 חידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א, מנמק כך התרת נדר מכוח הריני כאילו קיבלתי, ואפשר ללמוד ממנו למחילת תנאי.

337 ר"ן על הרי"ף, כתובות לג ע"ב (בדפי הרי"ף), ור"ן על הרי"ף, קידושין כא ע"א (בדפי הרי"ף); מגיד משנה, הלכות אישות, ז, כג; מלבושי יום טוב, אהע"ז, משפטי התנאים, סימן יב (עג ע"ד).

338 אבל שו"ת משפט צדק, חלק ג, סימן יג (מא ע"ב), כותב שגם לרשב"א, בנדרי נדוניה (התחייבויות איש ואשה להינשא זה לזה) יכול לומר "הריני כאילו נשאתיה וחזרתי וגרשתיה". כנגד זה, כהונת עולם, יו"ד, סימן רכח (עט ע"א), כותב שלא מועיל, על פי סברת תרומת הדשן, שו"ת, סימן שיא (לעניין אחר), שלא ירצה לשאתה ולגרשה מפני שאז יישאר אסור בקרובותיה, והוא מוסיף, שגם במקום שבאמת אחר כך נשא אותה, לא ירצה לעשות כך, מפני שגנאי הוא לשאת ולגרש מיד ולשאת אחר כך.

וראה להלן, פסקה 3, הערה 352, שיד דוד מעלה אפשרות שמחילת שבועה בלי מחילת החיוב מועילה בחיוב ממוני ולא בחיוב שאינו ממוני.

339 שו"ת מקור ברוך (קלעי), סימן ל, דף מד ע"ג (הובא בחקרי לב, חו"מ, חלק ב, סימן כד, עמ' פח).

340 הוא מסביר בכך מדוע שו"ת הרי"ן, סימן סה, כותב על ש"ץ שנשבע לשרת, שאפשר להתיר לו את שבועתו על ידי שאלה לחכם כיוון שאין הקהל חפצים בו, ולכאורה קשה, מדוע הוא צריך התרה על ידי חכם, הרי הציבור מוחל לו על שבועתו? אלא, שאינם יכולים למחול לו באמירת "הרינו כאילו התקבלנו" כיוון שהשבועה היא לזמן רב, שעדיין לא הסתיים. הוא מעלה אפשרות שזה טעמו של שו"ת הריב"ש, סימן שצה (עמ' תקפט), שכתב שמי שנשבע שלא יקח פילגש, לא מועילה מחילת אשתו (הריב"ש לא נימק, אבל השואל שם מעלה טענה שלא תועיל המחילה מפני שמחלה מחמת אונס, שהיה מכה אותה, ועוד טענה, שלא על דעתה נשבע, אלא נשבע סתם, אלא שאמר שיינתן השטר לאשתו להיות בידה לראיה מפני התועלת שיש לה, ואולי זה טעם הריב"ש; וראה בשמו בהערה 358 הסבר אחר לריב"ש). והוא מסיים שאף שחלקו על הרשב"א, בשבועה דאורייתא יש להחמיר.

341 שו"ת מהרלב"ח, סימן קלו (ד"ה תשובה).

342 מהרלב"ח שם (ד"ה והשתא לפי).

343 מהרלב"ח שם (ד"ה ואפילו אם).

344 ראה להלן, הערה 352, מדוע לפי החולקים על הרשב"א יש הבדל בין שני המצבים.

בכל זאת, הוא כותב שמאחר שיש מחלוקת, בנידונו השבועה הראשונה קיימת ולא השבועה השנייה שנשבעו לקיים את פסק הדין של הבוררים השניים, מפני שאנן סהדי שהצדדים נשבעו את השבועה השנייה על דעת שהראשונה תהיה בטלה לכל הדעות, מפני שלא היו מכניסים עצמם בספק שבועת שוא, והרי לרשב"א הראשונה לא בטלה, לכן השבועה השנייה היא שבועת שגגות או אונסים, והיא בטלה, וממילא הראשונה קיימת.

שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה גם לדברי), מקשה על מהרלב"ח משו"ת הרשב"א, חלק ז, סימן תג, שאומר שראובן שנשבע לשלם לשמעון ואחר כך שמעון הבטיח לשים את העניין ביד מפשרים באופן שאינו יכול לחזור בו, סתמו כפירושו, והוא כאילו אמר "הריני כאילו קיבלתי", הרי שאף לרשב"א נמחלת השבועה ועדיין ימשיכו בהתדיינות. הוא מתרץ, ששם היה הבדל בין החיוב השני לחיוב הראשון, שהחיוב הראשון היה לתת ללוי כספים להרויח בהם על מנת שיתן את כל הרויח לשמעון, והחיוב השני היה שיתן לו במתנה סכום כסף קצוב בעד אותו הרויח, ולכן שם

לכאורה דברי האחרונים אינם מוכרחים. ייתכן שהרשב"א אמר את דעתו רק בעניין מחילת תנאי, שהיא שונה מכל מחילה, בכך שאינה מחילה על חיוב של אדם לחברו. שם התקשה הרשב"א להסביר מדוע מועילה מחילת תנאי, ונוקק להסביר שהוא משום "אפוכי מטרתא למה לי", ולכן צימצם אותה לתנאי של עשייה ממונית. לעומת זאת, מחילת חיוב המחוזק בשבועה דומה לכל מחילה, שהרי היא מחילה על חיוב של הנמחל כלפי המוחל, ואף שאינה חיוב ממוני, הרי ראינו³⁴⁵ שמועילה מחילה על חיוב שאינו ממוני, כגון כיבוד אב³⁴⁶.

אפשר לומר "הריני כאילו קיבלתי אותם המעות שהיית חייב לתת לי להרוויח", מה שאין כן בנדון מהרלב"ח, שהדיינים השניים באים לדון על חיוב הממון הראשון.

שו"ת תורת אמת, שם, ד"ה הנה הרב (הובא בשו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב, דף סג ע"א), מציע פתרון לנידונו של מהרלב"ח, והוא, שיאמר כל אחד: "הריני כאילו קיבלתי כל מה שאתה חייב לי על מנת שתעמוד עמי לדין בפני פלוני ופלוני", מעין הפתרון של הבית יוסף בעניין הארכת זמן (ראה להלן, פסקה 6, ליד ציון הערה 371), ולעניין נידונו של הבית יוסף כתב שסתמו כפירושו, שגם אם לא אמר את התנאי, רואים כאילו אמר (ראה להלן, פסקה 6, הערה 371). וכך כתב (בד"ה ואחר שכתבתל) גם על נידונו, שמעון שנשבע לראובן לקיים פסק של בורר, וסירב לקיים אותו, ואמר לו ראובן "אם תרצה שנעמוד בדין תורה [מחדש], נעמדה יחד" - שהוא כאילו אמר "הריני כאילו קיבלתי על מנת שתעמוד עמי בדין תורה", מפני שסתמו כפירושו, והשבועה בטלה. דבריו קשים: איך ייתכן שייחשב כאילו קיבל מחברו את התשלום על חיובו, על מנת שימשיך להתדיין על אותו חיוב (זו טענת מהרלב"ח)? דווקא בנידונו של בית יוסף שייכת קבלה על תנאי, שהנושה אומר שהוא (כאילו) קיבל פרעון על חוב זה על מנת שיישבע החייב לפרוע לו חוב **חדש**.

דעה חולקת: שו"ת מהר"ם אלשקר, סימן צח, כנראה חולק על מהרלב"ח (וכך כותב שו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב, דף סב ע"ג, שהוא חולק על מהרלב"ח). הוא עוסק בבעלי דין שבחרו בוררים לפשר ביניהם, ועשו קניין על כך, ונשבעו שניהם לקבל עליהם את מה שיגזרו הבוררים, ואחר כך הלכו לעיר אחרת ושניהם בחרו שם בוררים אחרים, ועשו קניין וגם נשבעו לקבל עליהם את דינם ולעשות כל מה שיגזרו עליהם. הוא פוסק, שמאחר שמרצונם בחרו בוררים אחרים, הותרה השבועה הראשונה ונתבטלה מעצמה, והוא כאילו מחלו זה לזה, שהרי כל אחד מהם נשבע על דעת חברו ולתועלתו. והוא מוסיף, שאפילו לדעת הרשב"א (הערה 367) שכתב שלא מועילה הארכה אלא מועיל רק אם המלווה אומר "הריני כאילו קיבלתי" לגמרי, כאן אין לומר "הריני כאילו קיבלתי", שהרי עדיין לא ידעו מה יפסקו הדיינים, אלא מסתמא הם מוחלים על השבועה זה לזה. הרי שמהר"ם אלשקר אומר שלדעת הרשב"א מועילה מחילת שבועה לעשות מעשה, גם כשאי אפשר לנסח את המחילה בנוסח "הריני כאילו קיבלתי", שלא כמהרלב"ח (מהר"ם אלשקר לא הזכיר את דעת הרשב"א בעניין תנאי לביטול מעשה). עוד נימק מהר"ם אלשקר, שדווקא במלווה המאריך את הזמן לא ניתרת השבועה לפי הרשב"א, משום שהמלווה עדיין סומך על השבועה הראשונה, שישאר על החייב חיוב שבועה לפרוע בתאריך המאוחר, ואילו כאן, בעל הדין בוודאי סילקו את דעתם מהשבועה הראשונה לגמרי כשנשבעו את השבועה השנייה, שהרי אינם יודעים מה היו פוסקים הבוררים הראשונים, ולכן נעקרה שבועה ראשונה מעצמה, ומחלו זה לזה, ומחילה כקבלה. הוא מוסיף, שגם אם פסקו הדיינים הראשונים את הדין, וחייבו אחד מבעלי הדין לתת לחברו ממון, בכל זאת כיוון שהסכימו שניהם לברירה השנייה, עקרו את הראשונה, וכאילו בעל הדין שהדיינים פסקו לטובתו אמר "הריני כאילו קיבלתי", ואף על פי שלא אמר כך בפירוש, סתמו כפירושו. הוא מביא ראייה משו"ת הרשב"א, חלק ז, סימן תג, הנ"ל, שאומר שאם ראובן נשבע לשלם לשמעון, ואחר כך שמעון הסכים למסור את העניין ביד מפשרים באופן שאינו יכול לחזור בו, ואומר שאם ראובן נשבע לשלם לשמעון, ואחר כך שמעון כאילו קיבלתי", מפני שאי אפשר לתפוס את החבל בשני ראשים, ולהעמידו בשני חיובים; ולפי זה, בנידונו נחשב כאילו אמר "הריני כאילו קיבלתי", מפני שאין אחד מהם יכול לחזור בו מההסכמה לבוררים השניים, שהרי עשו קניין ונשבעו זה לזה על כך, ולכן גם אם כבר פסקו הבוררים הראשונים את הדין, כל אחד מבעלי הדין סילק את עצמו מהשבועה הראשונה והותרה מאליה. יש להעיר שהרשב"א כותב בסוף תשובתו, שאם לא אמר "הריני כאילו קיבלתי" ואמר אחר כך שלא היה בדעתו לבטל את השבועה הראשונה בלא קיום פסק המפשרים, השבועה בתוקפה. שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה ובאמת יש), מעיר שמהר"ם אלשקר היה יכול להוכיח מתרומת הדשן, שו"ת, סימן שיא, שאפילו פסקו הבוררים הראשונים את הדין, מועילה מחילה, שהרי בנידונו קיבלו הצדדים על עצמם לעשות גירושין, ואין פסיקת החיוב גדולה מזה, ואעפ"כ כתב שמועילה מחילה.

תורת אמת שם מוכיח (בד"ה עוד יש לנו) מתשובת הרשב"א, חלק ז, סימן תג, הנ"ל, שאם קיבלו את המפשרים השניים באופן בכל בעל דין יכול לחזור בו, כגון שלא עשו קניין, אין סתמו כפירושו, אלא השבועה הראשונה במקומה עומדת, ויכול לומר "מה שאמרתני שנלך למפשרים אחרים - משטה הייתי בך". אבל הוא כותב (בד"ה ונלע"ד ללמוד) שאם ההסכם השני היה ללכת לדין תורה, אינם יכולים לחזור בהם, גם אם לא עשו קניין, שהרי הם חייבים לעמוד בה, ולכן סתמו כפירושו, כאמור; וגם אם הם ההסכם הראשון היה לדון בדין תורה ואמרו אחר כך "נעמדה בדין תורה בדיינים אחרים", סתמו כפירושו. אבל הוא מסייג זאת (בד"ה ועוד אני אומר), שאפילו ביררו הפעם הראשונה מפשרים בשבועה, ואחר כך אמרו "נעמדה יחד בדין תורה", אם הראשון הוא הגון לכך ויודע בדין תורה, צריכים לעמוד בדין תורה לפניו (וחזר על כך בד"ה גם מה שנראה).

ראה ליד ציון הערה 137 ואילך.³⁴⁵

אולי זה טעמו של בית יוסף (הערה 334), שהתקשה מדוע בעניין הנשבע לחמיו, הרשב"א לא התיר מטעם "הריני כאילו קיבלתי", ולא תירץ משום שזו שבועה של אי עשייה - ייתכן שהוא סובר שגם לרשב"א מועילה מחילה על

ייתכן שאחרונים אלו סבורים שאי אפשר לומר שמחילת שבועה תועיל ככל מחילת חיוב בין שניים, מפני שבשבועה יש גם (ובעיקר) צד בין אדם למקום, שחברו אינו יכול למחול עליו סתם כך, ולכן צריך למצוא הסבר מיוחד לכך. אבל עדיין קשה: נאמר שמועילה המחילה על החיוב היסודי (שנשבע עליו) וממילא בטלה השבועה, כסברת הרשב"א³⁴⁷ בעניין שבועה לפרוע חוב; אפשר להסביר, שכאן אין חיוב כובל בלי השבועה³⁴⁸, ולכן אין לדבר על מחילת ה"חיוב" שאינו קיים. יש כאן שבועה עצמאית, והשאלה היא אם אפשר למחול עליה ישירות (בניגוד לסברת הרשב"א הנ"ל, שהמחילה מועילה בעקיפין).

מתוך כך מתעוררת קושייה הפוכה על האחרונים הללו, שהבינו שלחולקים על הרשב"א מועילה מחילה על שבועה שלילית ועל שבועה שאינה ממונית: אם צריך הסבר מיוחד לכך שמועילה מחילת שבועה (כאמור), מה ההסבר כאן? הראשונים חלקו על הרשב"א בעניין מחילת תנאי משום שהיו להם טעמים לכך - טעם הר"ן³⁴⁹, שהתנאי נועד רק להביא לידי ביטוי את רצונו של עושה התנאי, אם יקפיד על קיום התנאי, ועכשו שהוא לא מקפיד על קיום התנאי, כבר נעשה רצונו, וטעם הרא"ש³⁵⁰, שהמעשה הוא בפני עצמו וראוי להתקיים בלא קיום התנאי, ומה שתנאי יכול לבטל מעשה הוא חידוש, שלומדים מתנאי בני גד ובני ראובן, ולכן אין לך בו אלא חידוש, ואפשר לבטל את התנאי, מפני שהוא דיבור בעלמא, והדיבור של ביטול התנאי מבטל את דיבור של התנאי, ונשאר המעשה קיים. אבל בשבועה כמובן אין מקום לטעם הרא"ש (המבוסס על כך שתנאי הוא חידוש). מכל מקום, יש מקום להקיש כאן מסברת הר"ן: כמו ששם הוא אומר שהמתנה תנאי לטובתו מתכוון שהתנאי יחול רק אם ירצה בו (שהרי מראש התכוון רק לטובתו), כך הנשבע לטובת חברו, מתכוון שהשבועה תחול רק אם ירצה בה חברו (כסברת הרדב"ז לעיל³⁵¹). והאחרונים הבינו שכמו שהרשב"א אינו סובר אומדנא זו בתנאי, כך גם בשבועה.

ג. מחילה על השבועה לבדה, כך שיישאר חיוב בלי שבועה

אי אפשר למחול על השבועה עצמה, באופן שהחיוב עצמו יישאר על כנו. מאחר שהחייב נשבע לפרוע חוב זה, הרי כל זמן שהחוב קיים, גם השבועה קיימת, מפני שאי אפשר להתיר שבועה אלא על פי שלשה דיינים ובחירתה. הדרך היחידה היא למחול על החיוב, וממילא השבועה מתבטלת³⁵².

שבועה של אי עשייה. ייתכן שזו גם דעת מהר"ם אלשקר (הערה 344), שחלק על מהרלב"ח הנ"ל - מפני שאינו מקיש מדברי הרשב"א על תנאי, לדעתו בעניין שבועה.

³⁴⁷ ליד ציון הערה 326.

³⁴⁸ ראה א' ורהפטיג, ההתחייבות, עמ' 191-230, שבפשטות לא חלה התחייבות לעשות מעשה לא ממוני, או התחייבות לא לעשות מעשה, אף אם עשה קניין.

³⁴⁹ ר"ן, נדרים כד ע"א (ד"ה הריני).

³⁵⁰ שו"ת הרא"ש, כלל לה, סימן ט וסימן מב.

³⁵¹ ליד ציון הערה 332.

³⁵² שו"ת הרדב"ז, סימן רפט; שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, יו"ד, סימן סז.

על פי זה פסק נודע ביהודה בנידונו, קהילה שהטילה חרם על מי שלא ישלם את המס לשלטון הנכרי, ואחר כך רצו ראשי הקהילה בצירוף בית הדין למחול על החרם - הוא פוסק שאין לכך תוקף, מפני שאי אפשר למחול על החרם בלבד בלי למחול על החיוב עצמו. שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן קפא, לומד מדבריו שאמירת "הריני כאילו קיבלתי" אינה מועילה אם אינו מוחל באמת אלא רק כהערמה על החרם.

נודע ביהודה מביא לכך שתי ראיות: (א) (בד"ה ולדעת) הרשב"א (לעיל, פסקה 1, ליד ציון הערה 324) אומר שאם הנושה אומר "הריני כאילו קיבלתי", החייב פטור מהשבועה, ולא אמר שיאמר לו "הריני מוחל לך על השבועה". בהגהות ר' ירוחם פרלמן ממינסק, על נודע ביהודה שם, דוחה ראיה זו, שהרשב"א לא התכוון להבחין בין "הריני כאילו קיבלתי" לבין לשון מחילה, שהרי בגיטין עד ע"ב מוכח שלשון מחילה היא כמו "הריני כאילו קיבלתי". (ב) בית יוסף (ליד ציון הערה 371), בעניין מלווה המאריך ללווה את הזמן, טרח למצוא פתרון למלווה שאינו מאמין ללווה, שיאמר "הריני כאילו קיבלתי על מנת שתישבע לפרוע לי בזמן פלוני"; ואם אפשר למחול על השבועה לחוד בלי למחול על החוב, הרי היה יכול לומר "הריני מוחל על השבועה על מנת שתפרעני בזמן פלוני", ואז הוא ממילא מחויב לפרוע בזמן החדש כדי שלא יעבור על השבועה ראשונה למפרע? מכאן, שאי אפשר למחול על השבועה באופן זה שנשאר החוב, ואם הוא מוחל על החוב, ממילא בטלה השבועה ראשונה (ראה בשמו ליד ציון הערה 373, על האומר "הריני מוחל על החוב על מנת שתפרענו בזמן פלוני").

עיקרון זה של נודע ביהודה עולה גם מדברי שו"ת מהרלב"ח, סימן קלז, שכתב לגבי נידונו (שהבאנו לעיל, פסקה 2, ליד ציון הערה 341) - בעלי דין שפנו לבוררים ונשבעו לקיים את מה שיפסקו, ופסקו דין, ובעלי הדין סירבו לקיים את פסק הדין ורצו להתדיין בפני בוררים אחרים - הוא כותב (בד"ה כלל הדבר), שבשבועה מועילה מחילה רק אם המוחל אינו רוצה את החיוב הממוני בכלל, שאז "נעשה רצונו", אבל אי אפשר שתבטל השבועה וישאר חיוב הממון שהשבועה תלויה בו, והרי כאן בעלי הדין רוצים שיישאר החיוב. לעומת זאת, אם לא פסקו בית הדין הראשון עדיין,

ד. דינים שונים

שמעון שביקש מראובן להישבע לטובת לוי, כגון לתת כך וכך ללוי, ונשבע, ואמר שמעון "הריני כאילו קיבלתי", לא נפטר ראובן משבועתו³⁵³.

הוא כותב (בד"ה אפילו אם) שיכולים למחול על השבועה זה לזה (חוץ מלדעת הרשב"א - ראה לעיל, ליד ציון הערה 342, בשמו), מפני שדווקא אחרי שפסקו דין, נמצא שהשבועה היא לשלם סכום מסוים, ואז אין לומר שהשבועה בטלה מפני שכבר נעשה רצון ראובן, שהרי אם כן שמעון יהיה פטור אף מלשלם; אבל לפני שפסקו דין, שעדיין אין חיוב לשלם אלא חיוב לשמוע לפסק בית דין העתידי, אפשר לומר שמחלו זה לזה על חיוב זה וכן על השבועה, ובכל זאת ממשיכים לתבוע בבית דין שני, מפני שהחיוב המקורי עדיין תקף.

שו"ת מהרי"ט, חלק א, סימן קכב (ד"ה והא דאמר), מביא שר' אברהם מונסון כותב שלא מועילה מחילה בלי לומר "קיבלתי", ונראה מן ההקשר שכוונתו למחילה למי שנשבע לשלם, וכוונתו למחילת השבועה בלי מחילת החיוב. שו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב (סב ע"ב), כותב ששו"ת מקור ברוך, סימן ל, סובר שדווקא הריני כאילו קיבלתי מועיל ולא לשון מחילה, ואילו אחיו של המחבר, ר' מרדכי קלעי, בתשובתו שם, כתב שמועיל גם "אני מוחל על השבועה" או "אני פוטר", מפני שכך נהגו בזמנו, וכיוון שנהגו כך, לכן הנשבע נשבע על דעת שאם אחר כך יאמר "מחול" או "פוטר", די בכך, וכאילו התנו כך בפירוש; משמע שבמקום שאין מנהג, לא מועילה לשון מחילה, וכוונתו למחילת השבועה בלי מחילת החיוב.

שו"ת תורת חיים (מהרח"ש), חלק ב, סימן טז (ד"ה גם מה), מדייק משו"ת הרשב"א, חלק ה, סימן רכה, שלא מועילה לשון מחילה, אלא דווקא "הריני כאילו קיבלתי", ולכן הוא כותב ש"צריך להתיישב" בדברי שו"ת מהר"ם אלשקר, סימן צח, הסובר שמועילה מחילה, וכוונתו למחילת השבועה בלי מחילת החיוב.

שו"ת לחם רב, סימן ק, מביא ששו"ת מהרלב"ח, סימן קלו, כותב שלרשב"א צריך "הריני כאילו קיבלתי", ולרא"ש די במחילה. אבל ראה ליד ציון הערה 343, שכוונת מהרלב"ח היא שנחלקו האם מועילה מחילה בשבועה מסוג שלא שייך בה הריני כאילו קיבלתי.

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות א, מדייק מפתחי תשובה, יו"ד, רלב, ס"ק כ, בשם מקור ברוך (קלעי), סימן ל, שלשון מחילה אינו מועיל, אלא צריך לומר דווקא "הריני כאילו קיבלתי", ובאות ג כתב שכך משמע מפתחי תשובה, יו"ד, רכה, ס"ק לד, בשם שו"ת פרי תבואה, סימן עב, וכוונתו למחילת השבועה בלי מחילת החיוב.

יד דוד, הלכות אישות, פרק ז, אות קלד (קנ"ג ע"ג), הגהה ד, מעלה אפשרות שלא תועיל מחילת שבועה, ומדבריו בהמשך עולה שהוא מתכוון שלא תועיל מחילת השבועה באופן שהחוב יישאר, אלא מועילה רק מחילת החוב, וממילא תימחל השבועה. הוא עושה הבחנה בין זה לבין מחילת תנאי, שאפשר לבטל את תליית המעשה בקיום התנאי, מפני שזה חידוש (שתנאי יכול לצמצם את המעשה), ולתנאי אין שייכות עם המעשה אלא הוא דבר אחר, כמו שנימק הרא"ש (שהובא לעיל, ליד ציון הערה 350); אבל בשבועה לפרוע, לא מצאנו שיכול לומר "הריני כאילו קיימתי (צריך להיות: קיימת) השבועה", ואולי אינו יכול למחול על השבועה, ויכול רק למחול על החיוב (כלומר, ואז ממילא תימחל השבועה), שהרי גם אם יקבל את התשלום יכול להחזירו, ויכול למחול לו לגמרי על התשלום בעד טובה אחרת שיעשה לו ויאמר "הריני כאילו קיבלתי אם תעשה לי את הדבר הזה", שגם אחרי שיקבל את התשלום יכול להחזירו לו כהלוואה על מנת שיקיים את התנאי החדש. אחר כך הוא מעלה אפשרות שאפשר למחול שבועה לתת ממון (כוונתו היא - שהחיוב יישאר, ורק השבועה תימחל), מפני שגם אם החייב יתן, הנושה יכול להחזיר את התשלום לחייב (כוונתו היא, שרואים כאילו הנושה החזירו לחייב בתורת הלוואה חדשה, כך שהחייב נשאר חייב לשלם לו, אבל חיוב ההלוואה החדשה היא בלי שבועה), ולכן כשהוא מוחל הוא כאילו החייב קיים את השבועה והנושה החזיר לו, מפני ש"אפוכי מטרתא למה ל"; אבל ייתכן שאם נשבע שילך למענו למקום פלוני או שלא ילך, וכדומה, לכל הדעות אינו יכול למחול באמירה "איני צריך את זה", ורק אם נשבע "אלך למען ראובן בעת שידרוש ראובן או בעת שיצטרך ראובן" יכול ראובן למחול, מפני שהשבועה לא חלה בכלל אם אינו רוצה.

דעה חולקת: חידושי הריטב"א, נדרים סג ע"א, נוקט שאם הנושה מחל על השבועה או אמר "הריני כאילו קיבלתי", השבועה בטלה גם אם לא פטר את החייב לגמרי מחובו. צריך לומר שהוא סובר שהחייב נשבע על דעת שמקבל השבועה ירצה בה, ולכן אם מקבל השבועה אומר שאינו רוצה בה, היא בטלה.

נודע ביהודה שם מדייק (בד"ה והנה סברתו) מט"ז, יו"ד, רכה, ס"ק מח, שהמתחייב בתקיעת כף (שדינה כשבועה - רמ"א, חו"מ, פא, כח) לקיים משהו לזמן פלוני, אם אמר לו "הנני מוחל לך על תקיעת הכף", מועיל, ונשאר רק החיוב.

שו"ת ר' אשטרוק אבן שאנגי, סימן לח (עמ' 222), עוסק בנושה שמחל לחייב על שבועתו שנשבע לפרוע לו, ודן האם הערב פטור (אם הנושה תובע אותו משום שאין לחייב במה לשלם), בטענה שהנושה גרם שהחייב יסרב לפרוע (והובא בחוק לישראל, ערבות, עמ' 178, ושם טעיתי והסברתי שהכוונה היא שהנושה איפשר לחייב ללכת לחכם שיתיר את נדרו) - משמע שהחוב עצמו לא נמחל, שאילו כן, פשוט שהערב פטור עקב המחילה לחייב.

נודע ביהודה עצמו כותב אחר כך (והובא בחידושי ר' שמעון יהודה הכהן (שקאפ) ב"ב, סימן לא [במהד' תש"ז] = סימן ב [במהד' תשע"א]), שאף על פי שאי אפשר למחול על השבועה לחוד, בלי למחול על החוב, הרי אם הנושה אינו רוצה למחול על החוב לגמרי, הוא יכול לומר: "לענין שבועתך הריני כאילו קיבלתי" (והסכים עמו ר"ב פרנקל, בהגהותיו על נודע ביהודה שם). וצריך עיון, שהרי אם כן נמצא שהוא חוזר בו מכל מה שאמר לפני כן, ואיך ישיב על הראיות שהביא?

³⁵³ בית לחם יהודה, יו"ד, רלב, כ. ייתכן שהמקור לדין זה הוא הדין בנדר, רמ"א, יו"ד, רלב, כ, שאם המוטב הוא אדם שלישי, כגון "קונם שאי אתה נהנה ממני אם אינך נותן לפלוני כך וכך", רק המוטב יכול למחול על התנאי.

כך גם מי שנשבע לטובת חברו, ויש בכך תועלת לאדם שלישי - חברו אינו יכול למחול על שבועתו בלי הסכמת האדם השלישי³⁵⁴.

מי שהשבעה אינה לתועלתו ממש, אינו יכול למחול עליה. לדוגמה, מי שנשבע לחותנו שלא ילך למקום רחוק עם בתו (שהיא אשתו) בלי רשותו - לא מועילה מחילתו של החותן אף שיש לו קצת נחת רוח מזה שהזוג יישאר בקרבתו³⁵⁵.

³⁵⁴ שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד. הוא כותב כך על מי שנשבע לחמיו (לעתיד) שלא ישא אחרת חוץ מבתו, וכותב שאין מועילה מחילת חמיו, מפני שיש בשבועתו תועלת גם לאשה.

כמו כן, שו"ת מהרשד"ם, אהע"ז, סימן כג, בסופו, כותב שראובן שנשבע לשאת את בת שמעון, ושמעון נשבע לתת לו את בתו עם נדוניה, אינם יכולים למחול זה לזה על חיובי השבועה, מפני שהשבועות הן גם לתועלת הבת. כמו כן, שו"ת מהרש"ך, חלק א, סימן פב, כותב שמי שנשבע לשני שותפים, לא די ששותף אחד ימחל לו.

כמו כן, שו"ת פני משה, חלק ב, סימן נג (צז ע"ד), עוסק בשמעון שהשביע את ראובן שיבוא לבית הכנסת שלו ולא יחזור לבית הכנסת שהיה רגיל להתפלל שם, וכותב ששמעון אינו יכול למחול לו על השבועה, מפני שכל בני בית הכנסת מרוויחים משבועה זו, שמעתה יתן ראובן את נדבותיו לקהילה זו.

כמו כן, פני משה, חלק א, סימן עז (קפו ע"ד), כותב שלא מועילה רשות אבי הכלה להתיר מה שהחתן נשבע לו לשאת את בתו, מפני שזה תועלת הבת, אלא צריך גם את הסכמתה למחול, וכך כתב שו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח (בנידונו החתן נשבע לאמה של הכלה). חקרי לב, יו"ד, חלק ב, סימן נו (קלז ע"א), מדייק משו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד, שבמצב כזה שצריך ששניהם ימחלו, כיוון ששניהם נהנים.

כמו כן, שו"ת חקקי לב, חו"מ, סימן א (ה ע"א), כותב שמי שנדר שנסס שלו יהיה "הקדש" לעולם לתלמידי חכמים, לא מועיל שיסתלקו תלמידי חכמים עכשו, מפני שהם חבים לתלמידי חכמים שבעתיד.

שו"ת דרכי נועם, יו"ד, סימן ה (ד"ה מכל מקום), מקשה, הרי מהרשד"ם עצמו, שם, סימן קז, כותב שאם נשבע ראובן לחמיו ולאשתו שלא ישא אחרת, יכול חמיו להתיר? הוא מתרץ (בד"ה ומה שנראה, והובא בכהונת עולם, יו"ד, סימן רכח, דף עט ע"ב) שבסימן קד לא מחל האב מרצונו הטוב, אלא רק מפני שהפצירו בו למחול, ואם כן לא שייך לומר שאינו חפץ באותו מעשה, שהרי היה חפץ בו אלא שמחמת הפצרתם מחל, ולכן דרושה גם מחילת המשודכת, אבל אם המשביע אינו חפץ באותו מעשה כלל, די שימחל המשביע.

שו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן קה (קטז ע"ד), כותב בשם דרכי נועם שם, שחמיו יכול להתיר את השבועה, והוא מסיק מכך שמועילה התרה כזאת גם בשבועה לקיים מצווה, כגון נישואין.

שו"ת תורת חסד (פריחא), סימן כג (יז ע"ד), מביא שיש שטענו שבנידונו הייתה לשבועה תועלת לכלה, ולכן לא מועילה מחילת אביה; אבל הוא עצמו כתב שהנסיבות לימדו שהשידוך לא היה לטובת הבת, ולכן מן הסתם הסכימה למה שאביה מחל לחתן על שבועתו.

אם התועלת היא לקטן: פני משה שם כותב שגם אם הכלה קטנה, צריך את רשותה, וצריך להמתין שתגדל מפני שקטנה לא יכולה למחול (ראה שער שתיים עשרה). חקרי לב, יו"ד, חלק ב, סימן נו (קלז ע"ב), מסביר שאין לומר שהאב יכול למחול מפני שידה כיד אביה, שזה נאמר במתנה שהיא מקבלת (ב"מ יב ע"א), אבל בדבר שזכתה בו כגון שמישהו זיכה לה על ידי אחר, האב לא יכול למחול על זכותה, גם אם הסכימה. הוא מסביר שיש לה תועלת משבועת החתן, מפני שגם קטנה יודעת טעם ביאה. אבל במסקנתו הוא מסכים לכנסת הגדולה, יו"ד, רלט, הגהות הטור, אות צג, שהוכיח משו"ת המבי"ט, חלק ג, סימן קיט, שבקטנה אין צורך ברשותה, ונימק, מפני שהיא ברשות אביה, שמתגרשת על ידי אביה, הרי שבענין נישואיה וקידושיה, התורה זיכתה לאב את הבחירה, אם כן גם מחילת שבועת הנישואין תלויה באב בלבד, ויכול לבטל שידוכי בתו מפני שהוא יכול לקדשה לאחר.

בשבועה לשאת אשה שאין לה דעת: מהר"י בן לב שם כותב שגם אם אין לכלה דעת, אמה אינה יכולה למחול על השבועה, מפני שיש לה תועלת מהשבועה, שכן "טב למיתב טן דו". והסכים עמו חקרי לב, יו"ד, חלק ב, סימן נו (קלז ע"ב). אבל נחלה ליהושע, סימן כד (הובא בחקרי לב שם) כתב על נידונו של מהר"י בן לב שם, שהיות שאינה בת דעת ואינה מרגישה בהרווחה, כל התועלת היא לאמה, ולכן אמה יכולה למחול.

³⁵⁵ ב"י, יו"ד, רכח (עמי' תעד במהדי הטור השלם), הובא בדרכי משה, יו"ד, רלב, ס"ק יג, ובט"ז, יו"ד, רכח, ס"ק מז. הוא מסביר בכך את שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן שיג, העוסק במי שנשבע על דעת חמיו וחמותו שלא יצא מחוץ לעיר, ונתנו לו חמיו וחמותו רשות לצאת, וכתב שהשבועה עדיין בתוקפה; ולכאורה קשה, הרי אם יאמרו "הריני כאילו קיבלתי", השבועה בטלה? ותירץ שטעם הרשב"א הוא שבועה זו לא הייתה ממש לתועלת חמיו וחמותו, ויש להם רק קצת נחת רוח מזה. ראה על דבריו בהערה 334.

שו"ת מהר"י בן לב, חלק ד, סימן כד, מביא ראייה לדברי בית יוסף מן הפוסקים (עיין שו"ע, יו"ד, רכח, כ), שכתבו שמי שנדר נדר מסוים משום שקיבל טובת הנאה מחברו, אין מתירים לו את נדרו אלא אם חברו מסכים, ולכאורה קשה, הרי אם חברו מסכים, הנדר בטל בלי התרת חכם (שו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח, עצמו, מתרץ קושיה זו, שמה שאמרו "אין מתירין אלא בפניו" משמעותו היא שחכם אינו יכול להתיר את הנדר שלא מדעת חברו, אבל אין לדייק משם שגם אם היה מדעתו צריך התרה? וצריך לומר שהם מדברים בנדר שאינו ממש לתועלתו של חברו, ובה לא מועילה הסכמת חברו בלבד כדי לבטלו. אבל הוא דוחה הוכחה זו, שאולי פוסקים אלו סוברים כרשב"א (ראה לעיל, פסקה 2, ליד ציון הערה 334), שבנדר של ביטול מעשה אין מועילה מחילת הצד השני, והם דיברו בנדר של ביטול מעשה. שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה ועוד נראה לי), דוחה את ראיית מהר"י בן לב מעיקרה: דווקא בהנאה

כמו כן, מי שנשבע גם לטובת חברו וגם לטובת עצמו, חברו אינו יכול למחול על שבועתו³⁵⁶. מטעם זה כותב ר' ברוך קלעי³⁵⁷ שאין מועילה מחילת רב לציבור שנשבעו לו שישמעו לפסקיו כך וכך שנים, מפני שהשבועה לא הייתה רק לתועלת הרב אלא גם לתועלתם, שישמעו דברי תורה וילכו בדרך הישרה, וכאן יש יותר תועלת לציבור מזה שיהיה להם רב, מהתועלת לרב³⁵⁸.

אבל שניים שנשבעו זה לזה שבועות הדדיות, יכולים למחול זה לזה, ואין אומרים שכל אחד נשבע גם לטובת עצמו, כדי שעל ידי שבועתו, ישבע לו חברו - מפני שאינו נהנה מעצם השבועה שלו, והנאתו היא משבועת חברו, אלא ששבועתו גרמה לו הנאה זו³⁵⁹.

מחילה נגד רצון הנשבע: ר' יוסף חזן³⁶⁰ כותב שבשבועה לפרוע חוב, מועילה מחילת הנושה גם נגד רצון החייב, כמו שמועילה מחילת חוב נגד רצון הנמחל, מפני שברגע המחילה הסתלקה זכותו מיד³⁶¹.

ייתכן ששאלה זו תלויה בשני הטעמים שראינו לעיל, פסקה 2, לכך שמועילה מחילת שבועה. לפי הטעם³⁶² שמאחר שנמחל החוב, נמחלה השבועה, הרי מאחר שמועילה מחילת חוב נגד רצון החייב, ממילא פוקעת השבועה (והדין הפוך לדעה שאין מועילה מחילת חוב נגד רצון החייב); אבל לפי הטעם³⁶³ שמחילת שבועה

שאמור המשביע לקבל (כגון שהחייב נשבע לפרוע לו חוב), די שיאמר "הריני כאילו קיבלתי", אבל בהנאה שכבר קיבל הנשבע (שבה עסקו הפוסקים הנ"ל), חברו המשביע יצטרך לומר "הריני כאלו קיבלתי מה שנתתי לך", וזה דוחק גדול. שו"ת מהרי"ט, חלק א, סימן קיח (ד"ה ומעתה צריכין), מיישב בדרך אחרת מדוע הרשב"א לא התיר על סמך הסכמת חמיו או חמותו: שבועתו שלא יצא מן העיר נועדה בעיקר להנאת **אשתו**, ולהחמיר על עצמו אמר "על דעת חמיו או חמותו", שאף אם אשתו תתרצה, לא יהיה רשאי לצאת, והוסיף זאת כדי להבטיח שלא ילחץ עליה שתמחל לו על כך, ולא אמר כך להקל, שיועיל אם יתנו לו חמיו או חמותו רשות בלא רצון אשתו; אבל אם גם אשתו מסכימה ואומרת "כלום נשבעת אלא לתועלתי - זהו תועלתי, שתלך ותרויח", יחד עם מחילת חמיו, מותר.

דעה חולקת: שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה ונמצא א"כ), כותב שלדעת מהר"י בן לב, שתירץ בדרך אחרת את קושיית בית יוסף על הרשב"א בעניין חמיו (ראה לעיל, פסקה 2, הערה 334), יכול לומר "קיבלתי" גם בהנאה במועטת. והוא מעלה אפשרות (בד"ה אבל מכל מקום אפשר) שאחרי שבית יוסף עשה הבחנה אחרת, שתלוי אם אמר "שלא ברשותו", חזר בו מן ההבחנה בין הנאה מרובה למועטת, מפני שהרשב"א מיושב בלאו הכי.

³⁵⁶ כך הסביר נימוקי יוסף, נדרים כא ע"ב, בדפי הרי"ף (הובא בשו"ת מהר"י בן לב, חלק ד, סימן כד), את מה שנאמר בנדרים סה ע"א, שמשא רבנו היה זקוק להסכמת יתרו כדי שיוכל חכם להתיר את מה שנשבע שלא לצאת ממדין - והרי אם חברו מסכים, אין צורך בהתרת חכם (שו"ת תורת אמת, סימן רל, ד"ה עוד כתב שם, מעיר שאפשר לתרץ על פי דעת הרשב"א, ליד ציון הערה 334, שאין מועילה מחילה על שבועה של אי עשייה, ושם השבועה הייתה של אי עשייה, שלא יצא ממדין)? התירוץ הוא, ששבועת משה לא הייתה רק לרצון יתרו אלא אף לרצון עצמו מפני בריחתו ממצרים (הסביר שו"ת צמח צדק (לובאוויטש), יו"ד, סימן קצא, שמשא רצה לגדור עצמו בשבועה זו כדי לוודא שלא יחזור למצרים), ולכך היה צריך גם התרת חכם. שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה תו כתב), מדייק מדברי נימוקי יוסף, שנדר שיש בו הנאה לשניים, אי אפשר למוחלו, ולא משנה למי מהם היה **עיקר** הנדר לתועלתו.

כמו כן, שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סימן קד, כותב על מי שנשבע שלא לשאת אשה אחרת מלבד אשה פלונית, שבועתו היא גם לתועלת הנשבע, מפני שמטרת שבועתו הייתה כדי שישכחם לתת לו אותה, ולכן ייתכן שגם אם היא תמחל לו, אינו מותר. דבריו קשים, שהרי גם מי שנשבע לפרוע חוב, נשבע כדי שהמלווה יסכים להלוות לו, ובכל זאת לכל הדעות מועילה מחילת הנושה.

³⁵⁷ שו"ת מקור ברוך (קלעי), סימן ל, דף מד ע"ד-מה ע"א (הובא בחקרי לב, חו"מ, חלק ב, סימן כד, עמ' פח, בבית לחם יהודה, יו"ד, רלב, כ, בקיצור, ובשו"ת מכתב שלמה, סימן קד, דף קו ע"א). והסכים עמו ר' מרדכי קלעי בתשובתו שם.

³⁵⁸ הוא מעלה אפשרות שזה טעם שו"ת הריב"ש, סימן שצה (עמ' תקפט), שכתב שמי שנשבע שלא יקח אשה נוספת, לא מועילה מחילת אשתו - מפני שיש גם תועלת לאיש שלא תהיה לו אשה נוספת, שתגדיל את היצר הרע שלו. על הריב"ש ראה גם הערה 340.

³⁵⁹ שו"ת צמח צדק (לובאוויטש), יו"ד, סימן קצא. הוא מביא ראייה מתרומת הדשן, שהובא בהערה 331, הכותב שאיש ואשה שקבלו עליהם חרמות הדדיים להתגרש, מועילה מחילה הדדית. צמח צדק שם, סימן שמא, מעלה ספק בשאלה זו, האם מועילה מחילה.

³⁶⁰ חקרי לב, יו"ד, חלק ד (במהד' המאור), סימן פב (עמ' קע).

דעה חולקת: שו"ת מקור ברוך (קלעי), סימן ל (מה ע"א), כותב ש"הריני כאילו קיבלתי" מועיל רק אם קיבל הנשבע את דבריו, אבל אם הנשבע לא רצה לקבל את מחילתו, השבועה בתוקפה.

³⁶¹ ראה שער שלוש עשרה, שיש מחלוקת בדין מחילה (בחוב רגיל) נגד רצון הנמחל.

³⁶² ליד ציון הערה 326.

³⁶³ ליד ציון הערה 332.

מועילה מפני שמראש התכוון הנשבע ששבועתו תחול רק אם ירצה שכנגדו - כאן לא תועיל מחילה, שהרי כאן הנשבע הראה שאומדנא כללית זו אינה נכונה לגביו.

ה. מחילה זמנית על ידי אי תביעה

הרא"ש³⁶⁴ אומר שמי שנשבע לפרוע לחבירו, אפילו קבע זמן לקיום שבועתו, אינו חייב לקיימה אם לא יתבענו חבירו. לפי זה, תיתכן מחילה זמנית על שבועה מתוך אי תביעה: כל זמן שמקבל השבועה אינו תובע מהנשבע לקיימה, חיוב השבועה מחול לו, אף שכבר הגיע הזמן שבו היה חייב לקיימה. אבל זו רק מחילה זמנית, ומקבל השבועה יכול לחזור בו ממנה כשירצה לתבוע את קיומה³⁶⁵.

אבל יש חולקים על הרא"ש, וסוברים שהנשבע לפרוע לחבירו ליום פלוני, ולא פרע לו, עבר על שבועתו אפילו לא תבעו חבירו³⁶⁶, אלא שאם לא קבע זמן לפרוע, אף על פי שחייב לקיים מיד, לא עבר על שבועתו כל זמן שהוא בחיים.

³⁶⁴ שו"ת הרא"ש, כלל ח, סימן ו (הובא בטור, חו"מ, עג, יא, בב"י, יו"ד, סימן רכח, עמ' תעח, בסמ"ע, עג, ס"ק יט, בש"ך, חו"מ, עג, ס"ק יט, ובשו"ת עבודת הגרשוני, סימן ז). ב"ח, חו"מ, עג, יא, מוכיח משו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רמז, שהוא מסכים בכך לרא"ש.

השואל בשו"ת דברי חיים, חלק ב, יו"ד, סימן יא, כותב שגם לדעה זו, אם התאריך שנקבע חל בשבת, שאז אסור לתבוע חוב, וידעו זאת מראש, הוא חייב לפרוע אף שהנושה אינו תובע אותו בשבת. אבל המש"ב כותב שגם אז אינו חייב לפרוע בלי תביעה, ומפרשים שהתכוונו שיצטרך לפרוע ביום זה אם יתבע אותו לפני שבת.

³⁶⁵ שו"ת מהרלב"ח, סימן קלז (בד"ה אלא שעוד), כותב כך על פי הרא"ש. אלא שהוא כותב שבנידונו (שהובא ליד ציון הערה 341), שני בעלי דין שבאו לבוררים ונשבעו לקיים את מה שיפסקו, ואחרי שפסקו, חזרו בהם ורצו לפנות לבוררים אחרים - אין לומר על פי הרא"ש ששבועתם בטלה מפני שכל אחד מהם אינו תובע מחבירו את זכותו, וזאת משום שהשבועה לקיים את ברירת בית הדין כוללת שני דברים: (א) ששיעור החיוב שיש לכל אחד מהם על חבירו יהיה כפי שיאמר בית הדין; (ב) שכל אחד יהיה חייב לפרוע לחבירו את חיובו; ולכן גם אם נאמר שלא חלה שבועתם בחלקה השני כל זמן שלא יתבע זה מזה, מכל מקום החלק הראשון של השבועה חל, ואינם יכולין לברור בית דין אחר לקבוע את שיעור החיוב. שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה עוד האריך), מקשה על סברה זו של מהרלב"ח, אם אפילו על עיקר הפרעון, השבועה בטלה כל זמן שלא יתבענו, כל שכן לגבי שיעור החוב, אם לא יתבע את השיעור ההוא אלא פחות ממנו, הנשבע פטור.

מהרלב"ח מוסיף (בד"ה ועוד ראיתי) טעם אחר שלא בטלה השבועה בנידונו לפי הרא"ש: שכאן השביעו בית הדין במטרה לסיים את המחלוקת, ואם כן לא יוכלו לברר בית דין אחר אפילו ברצון שניהם, שהרי בזה לא תסתיים המחלוקת (אך בכל זאת הוא כותב שמועיל שיאמר כל אחד מהם לחבירו "הרי הוא כאילו קיבלתי", מפני שאז סוף סוף לא נשאר ביניהם שום מחלוקת). שו"ת תורת אמת, סימן רל (ד"ה והנה המעיין), מקשה עליו, הרי אם הם מסכימים ביניהם אין מקום למחלוקת וקטטה, והושגה המטרה של ב"ד? יש להשיב על כך, שהם לא הסכימו לפתרון אלא הסכימו להמשיך להתקוטט במסגרת אחרת.

שו"ת נדיב לב, חו"מ, סימן לב (סב ע"ג-ע"ד), מסכים למהרלב"ח, שהשבועה תלויה בתביעה, מפני שעל דעת זה נשבע, מפני שברור שיתבע אותו, שאם לא כן לא היה השביע אותו, ולפני שתבע, השבועה כלל לא חלה; אלא שאם נתן כל נכסיו לאחר, עובר על שבועתו, שמא יתבענו ולא יוכל לפרוע; אבל במקרה של מהרלב"ח, ששניים נשבעו זה לזה, כל זמן שאין תביעה, אין שבועה, ואין לחוש שמא יתבענו, שהרי שניהם נשבעו לצייט לברורים חדשים, אם כן לא נשאר לשבועה הראשונה שום חלות.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן קפא, כותב שגם לפי הרא"ש, אם תלו את החיוב באדם אחר, כמו בנידונו שאסור (בחרם) לשוחטים לשחוט עד שהחייב יפרע סכום מסוים לקופת הקהל, הוא חייב בלי שיתבעו אותו, מפני שהוא תבוע ועומד בכך שהשוחטים רוצים לשחוט; וכן אם שטר החוב מושלש ביד שלישי, הוא נחשב כתבוע, וחייב לשלם.

על אי תביעה שמתפרשת כמחילה או כהארכה, ראה שער אחת עשרה.

³⁶⁶ מהרלב"ח שם, ד"ה כלל הדבר (הובא בט"ז, חו"מ, עג, ו [שהובא בערך שי, חו"מ, עג, ו]), ושו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, חלק ב, סימן קפא, כותבים שהרשב"א סובר כך, ולא ציינו איפה הרשב"א אומר כך. ט"ז, חו"מ, עג, ו, כותב שזו גם דעת הרא"ש, ומה שכתב שאינו עובר הוא רק במי שנשבע בלשון "אפרע לך כל זמן שתבעני", ואז בוודאי אינו עובר כל זמן שהנושה אינו תובעו.

קצות החושן, עג, ס"ק ו, מסכים לט"ז שהוא עובר גם בלי תביעה, ומביא ראייה מהדין (להלן, פסקה 6, ליד ציון הערה 367) שהנושה אינו יכול להאריך את זמן השבועה, ואם נאמר שאין חיוב שבועה כל זמן שאינו תובעו, הרי כשמאריכו, לא יתבענו עד הזמן החדש? יש לדחות, שאם מצד אי התביעה, יכול הנושה לחזור בו ולתבוע לפני המועד החדש ואז יחויב החייב לשלם; והם רוצים לקבוע מועד חדש, שלא יוכל הנושה לתבוע לפניו. אמרי בינה, דיני גביית חוב, סימן ב, מביא את המחלוקת.

1. מחילה על שבועה על מועד תשלום - מתן הארכה

נושה יכול לתת לחייב הארכה, שלא יצטרך לפרוע בזמן שקבעו מראש אלא יוכל לפרוע אחר כך. זו מחילה חלקית (זמנית), כאשר החוב נשאר בתוקפו, ונמחל רק מרכיב אחד ממנו - החיוב לפרוע בתאריך מסוים.

הפוסקים נחלקו בחייב שנשבע לפרוע בזמן מסוים - האם יכול הנושה למחול לו על קביעת הזמן? הרשב"א³⁶⁷ כותב שהנושה אינו יכול להאריך את הזמן של חיוב השבועה, כשהחוב עצמו והשבועה עצמה יישארו בתוקפם; ומאחר שהוא אומר שאינו מוחל על החיוב לגמרי, המחילה אינה חלה בכלל.

נראה שטעמו הוא שאפשר רק לבטל את השבועה לגמרי על ידי מחילת החוב לגמרי, כאמור לעיל³⁶⁸, אבל אין דרך לשנות את תוכן השבועה, שבמקור הייתה לזמן מסוים, ועכשו תהיה לזמן אחר; ואף שהנשבע

³⁶⁷ שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תשסד וסימן תשצב (הובא בשו"ת מהרלב"ח, סימן קלז, ד"ה כל הדבר, בשו"ת הרדב"ז, סימן רפט, ובשו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח), וחלק ה, סימן רכת, וחלק ז, סימן כד. כך פסקו גם שו"ע, יו"ד, רכת, לט; שו"ת תורת חסד (פריחא), סימן רנח; רדב"ז, הלכות נדרים, ת, יד; שו"ת נחלה ליהושע, סימן כא (בשם "תשובה", אלא אם כן התנה בשעת השבועה שיוכל להאריך).

שו"ת בנימין זאב, סימן רעד, כותב שאם החייב נשבע לפרוע עד יום מסוים והנושה רוצה להאריך לו את הזמן - יאמר "קיבלתי". ייתכן שלדעתו הארכת הזמן אינה מפקיעה את השבועה, ולכן הוצרך לומר "קיבלתי" סתם, שמפקיע את כל החוב.

ראה הערה 374, שיד דוד הבין שלרשב"א, אם הנושה האריך את הזמן, החייב פטור לגמרי משבועתו. **סתירה ברשב"א**: שו"ת הרשב"א, חלק ז, סימן קנט, עצמו, אומר שמי שנשבע לחבירו לפרוע לו כך וכך ביום מסוים, והגיע הזמן ביום טוב או בשבת - המלווה יכול להאריך את הזמן. המהדיר שם התקשה בסתירה הרשב"א, וכותב שדחוק ליישב שכאן מועיל מפני שהוא מאריך רק משום שהוא שבת.

ראה עוד לעיל, הערה 366, על תנאי הארכת זמן.

ראיות לרשב"א: עמק הנצי"ב, פרשת נשוא, פסקא ג, עמ"כ בהגהה, מביא ראיה לרשב"א: בב"ק קד ע"א אומר רבא "נשבע [הגזלן שלא גזל, ואחר כך התברר ששיקר], אע"ג דקאמר ליה [הנגזל לגזלן] יהיו לי בידך [=החזק את הכסף אצלך בינתיים בעבורי], כיוון דבעי כפרה [=הנגזל צריך לכפר על שבועת שקר] לא סגי עד דימטי לידיה [של הנגזל]; ולכאורה קשה מהמשנה, ב"ק קג ע"א, האומרת שמועילה מחילת הנגזל לגזלן גם אם נשבע לשקר? אלא, שרק מחילה מוחלטת מועילה, אבל לא מועילה הארכת זמן, שנראה אותו כאילו החזיר הגזלן לנגזל וחזר והלווה לו הנגזל לזמן חדש. אבל הוא מציין שמלחמות ה', ב"ק לו ע"ב (בדפי הרי"ף), גורס בדף קד "יהיו לך בידי", כלומר אינו זוקף את הסכום עליו במלווה מפני שאינו מאמין לגזלן שיפרע לו כיוון שנשבע לשקר; אבל אם הנגזל סמך על הגזלן והאריך את הזמן, אינו צריך להביא את הכסף לנגזל אם הוא במקום רחוק; ולפי זה אין ראיה לרשב"א.

ערך שי, חו"מ, שלט, י, מביא ראיה לרשב"א מהזוהר, ויקרא פה ע"א, האומר שגם אם אמר פועל למעביד "תהא השכירות בידך", אסור לו לעכבו.

הבחנות שונות: שער משפט, עג, ס"ק ז, כותב שבדרך כלל מועילה הארכת הזמן להפקיע את השבועה, מפני שהארכת הזמן היא כמחילה, והחייב נשבע רק כל זמן שחל עליו חיוב מן הדין לשלם; והרשב"א והשולחן ערוך מדברים במי שנשבע לפרוע לפני הזמן שקבעו מראש, או שלא קבעו זמן בכלל, והחייב נשבע לפרוע בזמן מסוים, כך ששבועתו אינה תלויה בחיוב ממוני, שנוכל לומר שאם נמחל החיוב, בטלה השבועה (ראה בשמו בהערה 330). אבל המהדיר לשו"ת הרשב"א, מהד' מכון ירושלים, חלק א, סימן תשסד, הערה 2, כותב שדחוק להעמיד בכך את הרשב"א, ולכן הוא מסביר שאין לפטור כאן מהשבועה מצד שאין עליו חיוב ממוני, מפני שהחוב קיים אלא שנדחה מועד הפרעון.

שו"ת משפט צדק, חלק ג, סימן יג (מא ע"ב), מדייק משו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סימן עח, שהוא סובר שאמנם הארכת הזמן כך שישאר בחיובו אינה אפשרית בדרך של מחילה, אבל היא אפשרית בדרך של "הריני כאילו קיבלתי", גם לרשב"א; ומהר"י בן לב מסתפק בנידונו שהנושה לא הייתה בת דעת, אולי לא תוכל לומר "הריני כאילו קיבלתי".

חיוב שהותנה בהפרת השבועה: שו"ת ברית אברהם, חו"מ, סימן א, אות ה, עוסק בחייב ונושה שהתפשרו שישלם חלק מהחוב במועד מסוים, אבל אם לא יפרע אז, יחזור לתקפו החוב של שלשים אדומים, והלווה נשבע לפרוע במועד; ואחר כך האריך המלווה את זמן, כך שלפי השולחן ערוך, הלווה עדיין עובר על השבועה. אבל הוא כותב שמחילת העודף עדיין תקפה, מפני שהיא הייתה מותנית רק בכך שלא יעכב את התשלום החלקי שהתחייב **בשטר ובקניין**, והיינו שלא ברצון התובע, והיות שהתובע האריך את הזמן, והופקע חיוב הפרעון בזמנו, אף על פי שעדיין מוטל עליו חיוב שבועה, אין זה הפרת התנאי, שיתחייב בגלל זה לשלם את כל החוב, שהרי כשהאריך את הזמן, התכוון שלא תבטל הפשרה הקודמת, ועל זה אין צורך לומר "הריני כאילו קיבלתי", שהרי על העודף לא הייתה שבועה.

³⁶⁸ פסקה 3, ליד ציון הערה 326.

לבוש מרדכי, ב"מ, סימן כח (סז ע"ד), מנמק שדווקא מחילה גמורה מועילה מפני שהיא כאילו קיים את השבועה (ראה בשמו בהערה 326) אבל הארכת הזמן אינה קיום השבועה.

התכוון ששבועתו תתאים לחוב (שלא כן) אנו מניחים שהתכוון שהשבועה תבטל אם החוב נמחל, לא נאמר זאת עד כדי כך ששינוי באופי החוב יגרור שינוי באופי השבועה.

אמנם אם נשבע לפרוע סכום מסוים, אפשר שהנושה ימחל לו על חלק מהסכום, והשבועה תישאר בתוקפה לגבי שארית הסכום³⁶⁹; אבל זאת משום שעל מקצת הסכום הותרה השבועה לגמרי, אבל בהארכת הזמן גרידא, אפילו על מקצת לא הותרה השבועה, שהרי על כל החוב השבועה במקומה עומדת, ואי אפשר שתותר השבועה רק לעניין הזמן³⁷⁰.

מה יעשה הנושה אם הוא רוצה להאריך את הזמן לטובת החייב, אבל הוא רוצה שהשבועה תישאר בתוקפה, כדי לוודא שהחייב יפרע? ר' יוסף קארו³⁷¹ מציע פתרון, שיאמר הנושה: "הריני כאילו קיבלתי על מנת שתישבע שתפרעני בזמן פלוני"³⁷². לכאורה היה אפשר להגיע לאותה תוצאה על ידי שיאמר: "הריני כאילו קיבלתי [או "אני מוחל על החוב"] על מנת שתפרע לזמן פלוני"? ר' יחזקאל לנדא³⁷³ מסביר שזה לא

שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סימן ריח, מנמק שהשבועה "לפרוע לזמן פלוני" כוללת שתי שבועות, לפרוע באותו זמן ולפרוע אחרי אותו זמן, וכשם שהשבועה השניה קיימת, כך הראשונה. והוא מביא גם את דעת ארחות חיים (הערה 374).

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ז, מסביר שהרשב"א לשיטתו, בחידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א, ש"הריני כאילו קיבלתי" מועיל מפני שנחשב כאילו קיבל ממש, ולא שכל מילוי רצונו הוא כקיום השבועה, ולכן גם אם מחל על הזמן, ונמצא שמילוי רצונו עכשו הוא שלא יפרע לו, מכל מקום מילוי רצונו לא פוטר אותו משבועתו, וחייב לשלם; וכן חייב לפרוע בזמן אף שלא תבעו, אף שאי תביעה היא כמחילה.

שו"ע, יו"ד, רכט, א.³⁶⁹

שו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה ונחזור על הראשונות).

בדומה הוא כותב (בד"ה ונדמה), על נידונו, תקנה שבשבת נחמו ובשבת חנוכה ידרוש רב מחברת ביקור חולים ולא רב אחר, ומי שעובר על זה יהיה בנידוי - שאם נתנו לרב הקהילה (שאינו מהחברה) לדרוש בבית הכנסת הגדול, אבל אינם מוכנים שידרוש בבית הכנסת הקטן, חלה מחילה לגבי הגדול ולא לגבי הקטן.

ב"י, יו"ד, סימן רכח, ע"מ תעה (הובא בט"ז, יו"ד, רכח, ס"ק מח, ואהע"ז, לח, ס"ק כ, בשו"ת תורת חסד (פריחא), סימן רנח, בשו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה ונדמה), בש"ך, יו"ד, רכח, ס"ק ק, בשו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן קה (קטז ע"ד), ובחוק לישראל, נאמנות בנכסים, ע"מ 494, והסכים עמו שו"ת תורת אמת, סימן רל, ד"ה הנה הרב).

שו"ת תורת אמת, סימן רל, ד"ה ואין לומר (הובא בהגהות ר"ב פרנקל לשו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, יו"ד, סימן סז), כותב שאפילו לא אמר הנושה נוסח זה, ובכלל לא אמר "הריני כאילו קיבלתי" אלא שחזר החייב ונשבע על הזמן השני, והסכים הנושה, שתמו כפירושו, והוא כאילו אמר "קיבלתי" בנוסח של הבית יוסף, והבית יוסף לא הצריך דווקא שיאמר הנושה נוסח זה; וזאת אפילו לדעת חידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א, המצריך שיהיה כאילו מקבל ממנו וחוזר ונותן לו.

אבל שו"ת כרם שלמה (אמריליו), יו"ד, סימן כא, מוכיח ממה שהבית יוסף הצריך לומר בפירוש "על מנת שיישבע שוב שיפרע בזמן מסוים", משמע שאם אמר בסתם "הריני כאילו קיבלתי", מותר לגמרי, אף שיש אומדנא גדולה שהתיר על מנת שיישבע שוב שיפרע בזמן המאוחר; והוא מוכיח מכאן באופן כללי, שבהתרת שבועה לא אומרים שעל דעת זה התיר, והטעם, שכיוון שהותרה לשעה, הותרה לעולם.

שו"ת נדיב לב, ח"מ לב (סג ע"א), מדייק משו"ת הרשב"א, חלק ז, סימן תג, שאין שתמו כפירושו, שהרי הוא עוסק במי שנדר לתת לחברו מה שירוויח לוי בכספו, ורוצה לתת סכום קצוב במקום זה, ונשבע לקיים את מה שיקבעו המפשרים איזה סכום קצוב יתן - ואומר הרשב"א שאם מסר את הדבר למפשרים באופן שאינו יכול לחזור בו, שתמו כפירושו, כאילו אמר הריני כאילו קיבלתי, וטעמו הוא, שמאחר שנשבע לקיים מה שיאמרו המפשרים, ודאי מחל על החיוב הראשון, ולכן מניחים שמחל ואמר "הריני כאילו קיבלתי"; הרי שאומרים "סתמו כפירושו" שיועיל גם בלי אמירת "הריני כאילו קיבלתי", רק במקרה שהתחייב חיוב שני שאינו יכול לחזור ולתבוע את החיוב הראשון, אבל אם אין הוכחה כזאת, צריך אמירה מפורשת; ואם כן במקרה של הארכת זמן, שהמוחל לא נשבע להאריך אלא הלווה נשבע, ועדיין יכול המלווה לחזור בו מההארכה, אין הכרח לומר שמסתמא מחל; ואין לומר שמה שהשביע את הלווה הוא הוכחה שאינו רוצה לתבוע בזמן שנקצב תחלה - שהרי הרשב"א מצריך שני דברים: (א) שיתקשר באופן שלא יכול לחזור בו, (ב) שייצרו שתי תביעות אם לא נאמר שתמו כפירושו, ואילו כאן הוא יכול לחזור מההארכה, ואין כאן שני חיובים שונים; וכאן אין סיבה להניח שמחל על החוב, שהרי אנחנו רואים שהוא תובע אותו; רק אם נשבע למחול על החיוב הראשון והוא מתרצה בחיוב אחר, שתמו כפירושו שבוודאי מחל. והוא מדייק (בדף סג ע"ב) מדברי מהר"ם אלשקר, סימן צח, שבמקרה של הארכה, צריך שיאמר בפירוש "הריני כאילו קיבלתי", ולא אומרים שתמו כפירושו, מפני שדעתו על השבועה הראשונה.

ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 5, על אודיתא מותנית.³⁷²

נודע ביהודה, מהדורא קמא, יו"ד, סימן סז (ד"ה ולדעת). ראה על כך בשער עשירי.³⁷³

אמרי בינה, יו"ד, דיני נדרים, סימן כג, מעיר שיש דרך אחרת שבה אין חסרון של "תנאי ומעשה בדבר אחד": שיאמר "הריני כאילו קיבלתי על מנת שתתחייב לי מחדש לפרוע לזמן פלוני", שאינו "תנאי ומעשה בדבר אחד" מפני שהחיוב הראשון נמחל, והתנאי הוא חיוב חדש, ואם לא יתחייב מחדש או יתחייב ולא ישלם בזמן החדש, תבטל המחילה.

מועיל, מפני ש"הריני מוחל על החוב על מנת שתפרע ליי" או "הריני כאילו קיבלתי החוב על מנת שתפרע ליי", הוא "תנאי ומעשה בדבר אחד", ולפי "משפטי התנאים", תנאי כזה לא מועיל; אבל "הריני כאילו קיבלתי על מנת שתישבע שתפרע לי לזמן פלוני" אינו תנאי ומעשה בדבר אחד, מפני שהמעשה הוא מחילת החוב, והתנאי הוא השבועה.

לעומת הרשב"א, יש מי שאומר³⁷⁴ שאם ראובן נשבע לפרוע סכום מסוים לשמעון תוך זמן מסוים, ותוך הזמן האריך שמעון את הזמן, השבועה בטלה לגמרי, מפני ש"שבועה שהותרה מקצתה הותרה כולה"³⁷⁵.

חכמת אדם, כלל ק, סימן מד, מסתפק האם מועילה הלשון שהזכיר נודע ביהודה. שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ז, בהגהה, כותב שמהבית יוסף מוכח שלשון זו אינה מועילה, ממה שלא הציע פתרון זה. הוא מוצא סיבה אחרת מדוע הרשב"א סובר שאינו מועיל: מפני שלדעתו המחילה מועילה רק מטעם "הריני כאילו קיבלתי" שתיחשב כאילו קיבל ממש, וצריך קבלה מוחלטת, ולא שייך להתנותה בתנאי, שהרי אז זה קבלה מסופקת, שמא לא יתקיים התנאי; ורק אם יאמר "הריני כאילו קיבלתי על מנת שישבע שיפרע לזמן פלוני" והלווה יישבע כך מיד, מועיל, מפני שאז זו קבלה מוחלטת, כיוון שהתנאי מתקיים מיד. הוא מקשר זאת לדעת הרשב"א (ליד ציון הערה 333) שלא מועילה מחילת תנאי בתנאי של אי-עשייה, מפני שלדעתו אין מועילה מחילה כפשוטה אלא רק בדרך "הריני כאילו קיבלתי". וראה לעיל, פסקה 2, ליד ציון הערה 334, בשאלה האם יש להקיש מדעת הרשב"א בעניין תנאי, לדעתו בעניין מחילת שבועה. עוד על מקרה זה ראה בשמו בשער אחת עשרה, בעניין דברי שלטי הגיבורים על אי-תביעה.

המקנה, קונטרס אחרון, לח, לו, הסביר בדרך אחרת מדוע "הריני מוחל לך על מנת שתשלם לזמן פלוני" אינו פתרון: מפני שגם אם יאמר כך, עדיין מוטל על החייב לשלם בזמן הראשון, שמא ימות או יעני או ייאנס ולא יצליח לקיים את התנאי, ונמצא עובר על שבועתו, מפני שאונס אינו כמאן דעביד, כמו שנפסק בשו"ע, יו"ד, ריג, ג, שבנדר על תנאי, צריך לנהוג באיסור הנדר, שמא יתקיים התנאי; ורק בדרך שהציע ב"י, שמוחל לגמרי על מנת שישבע, חשש זה אינו קיים, שהרי קיים את התנאי מיד כשנשבע לפרוע בזמן השני, ואם ימות או ייאנס אחר כך, שלא יוכל לקיים את שבועתו השניה, הוא לא ייענש על אי קיום השבועה מפני שהוא אנוס. אמרי בינה שם מעיר שגם לזה יש פתרון: יאמר "הריני כאילו קיבלתי על מנת שישלם בזמן פלוני אם יחיה ולא יעני", וכך התנאי לא יוסיף חיוב יותר ממה שהיה חייב מכוח שבועתו הראשונה.

בפשטות, תועיל לרשב"א מחילה מותנית על החוב, וממילא השבועה בטלה. אבל ייתכן שהרשב"א יאמר שמחילה מותנית על החוב אינה גוררת את פקיעת השבועה, מפני שאף שהרשב"א הסביר שהוא נשבע רק על דעת שיהיה חייב בחוב (כאמור ליד ציון הערה 326), ייתכן שהנשבע התכוון ששבועתו תפקע רק אם בוודאי יהיה פטור מהחוב, ולא במחילה מותנית על החוב, שאז הוא רק ספק פטור.

³⁷⁴ ארחות חיים, חלק ב, סימן מד (הלכות שבועות ונדריים), אות י (עמ' 488).

עוד הסוברים כך: חידושי הריטב"א, נדרים סג ע"א, כותב שאם הנושה האריך את הזמן, החייב אינו חוזר לחיוב שבועתו (כלומר פטור לגמרי), אלא אם כן התנה בשבועתו מראש שיהיה חייב בשבועה לכל זמן שיקבע "כמו שנהגו". כלומר, המנהג במקומו אכן היה שהחייב נשבע שיפרע בזמן מסוים אלא אם כן אחר כך יאריך לו הנושה את הזמן. בדק הבית, יו"ד, רכח (עמ' תעה במהד' הטור השלם), כתב שמשו"ת הרא"ש, כלל י, סימן ב, ומשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רמו, משמע כדעת ארחות חיים. אבל ש"ך, יו"ד, רכח, ס"ק קא, ושו"ת תורת חסד (פריא), סימן רנח, אומרים שלא משמע מהם כך. בשו"ת המיוחסות שם כתוב שאם הנושה האריך את הזמן באונס, ומסר מודעא על כך, החייב לא נפטר משבועתו; משמע שאם האריך בלי אונס, נפטר; אבל ייתכן שכוונתו היא שהארכה מועילה ולא שנפטר לגמרי. גם שו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה וראיתי מ"ש), כותב שמשו"ת הרא"ש שם משמע כארחות חיים.

בית הלל (ליבשיץ), עג, ז, ושו"ת זרע אמת, חלק ב, סימן קה (קטז ע"ד), מבינים שהשולחן ערוך פוסק כמו ארחות חיים, שהיות שבטל הזמן הראשון, בטלה גם השבועה, והיות שבטלה מקצתה, בטלה כולה, כיוון שלא נשבע על הזמן השני.

שו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה ונדמה), סובר, כנראה, שגם הרשב"א סובר שאם האריך את הזמן, כל השבועה מבוטלת (ומה שכתב שהשבועה בתוקפה הוא אם אמר בפירוש שהוא רוצה רק להאריך את הזמן ושהשבועה תישאר בתוקפה לגבי עצם החוב), שהרי הוא לומד מהרשב"א לנידונו: הייתה תקנה בקהל, שבשבת נחמו ובשבת חנוכה ידרוש רב מחברת ביקור חולים ולא רב אחר, ומי שעובר על זה יהיה בנידוי; ובשנה מסוימת נתנו הגבאים לרב הקהילה (שאינו מהחברה) לדרוש - אינם יכולים למחול רק פעם אחת ושהתקנה תישאר בתוקפה, אלא מאחר שמחלו עליה פעם אחת, נתבטלה לגמרי; וברור שלא התכוונו שהתקנה תישאר בתוקפה ורצו למחול רק אותה פעם, שהרי אז לפי הרשב"א לא חלה שום מחילה, ונמצא שחייבים נידוי על אותה פעם, וחזקה על בני החברה שלא יעשו איסור כזה, אלא ברור שמחלו לגמרי על התקנה. הוא כותב (בד"ה ואם יתעקש, ד"ה אבל ז"א) שיכולים בני החברה לוותר על התקנה, אף שאינה הסכמה משלהם אלא גזרה שהרב גזר בהרם, מפני שאדם יכול לומר "אי אפשי בתקנת חכמים".

גם יד דוד, הלכות אישות, פרק ז, אות קלד (קנ"ג ע"ב), הגהה ד, כותב שגם הרשב"א סובר שהחייב נפטר מהשבועה לגמרי על ידי ההארכה אף שלא נפטר מהחוב, מפני שהשבועה נעשתה לטובת הנושה, וכיוון שהנושה אינו מקפיד על פרעון בזמן, החייב נפטר משבועתו; ואף שהנושה מקפיד על עצם הפרעון, מכל מקום כוונת השבועה הייתה רק על היום שנקבע, ואם עבר היום ולא פרע, כבר אינו עובר, כמו שכתב שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתקלח, ובתשובות

אחדות של הרשב"א המובאות בב"י, יו"ד, סימן רכח (עמ' תעח), שלא כשו"ת הרא"ש, כלל ח, סימן ו, המובא בב"י שם, שאומר שהשבועה כוללת שני דברים - שיפרע לו ושיפרע לו בזמן, ולכן אף שעבר על פרעון בזמן, נשאר חיוב לפרוע. הוא מקשה על סברת ארחות חיים שהחייב נפטר משבועתו לגמרי מטעם "שבועה שהותרה מקצתה הותרה כולה", הרי אין כאן התרה, אלא השבועה מבוטלת מפני שמראש הוא נשבע רק על מה שמקפיד הנושה (כלומר, יש אומדנא שכך התכוון), וראוי לומר שבמה שאין הנושה מקפיד, אין השבועה חלה, ובמה שהקפיד, השבועה חלה, ונמצא שיהיה מותר רק באופן חלקי. הוא כותב (בדף קנג ע"ג) שדעת הרשב"א מובנת רק לפי דעתו בחידושי הרשב"א, נדרים כד ע"א, שביטול תנאי מועיל רק בתנאי שאפשר להחזירו (כגון תשלום כסף שאפשר לראות כאילו פרע וקיבל חזרה), שלכן בהארכת זמן אין לומר שמה שישלם אחר כך נחשב כאילו שילם מוקדם יותר, אלא צריך לומר שמה שאומר הנושה עכשו, ייחשב כאילו קיבל לגמרי והחזיר לחייב, וכיוון ש"קיבל", נפטר החייב משבועתו. הוא מסביר בכך שהרא"ש שחולק על הרשב"א, וסובר שמועיל ביטול תנאי גם בתנאי של אי עשייה (בהתאם לנימוקו לאפשרות למחול תנאי, ליד ציון הערה 350, ששייך גם בתנאי של אי עשייה), סובר (כפי שהביא בב"י, יו"ד, סימן רכח) שבשבועה יכול המלווה לומר "הריני כאילו קיבלתי בזמנו על מנת שיפרע אחר כך" (לא דק, שהרי כפי שראינו לעיל בהערה זו, בדין הבית אומר שלרא"ש פטור משבועתו לגמרי, והפתרון של "הריני כאילו קיבלתי על מנת לפרוע אחר כך" אומר הבית יוסף בדין הרשב"א). אבל הוא כותב שאינו יכול להכריע נגד הבנת ב"י, שהבין שהרשב"א בתשובה שם סובר שאי אפשר למחול על השבועה בהארכת הזמן, מפני שהחייב נשבע כדי לזרז את עצמו, ולכן הנושה אינו יכול להתיר את שבועתו מפני שלא נעשתה לטובתו. הוא מעלה אפשרות שבשבועה לפרוע חוב לזמן, לא מועילה הארכה גם אם יאמר "כאילו נפרעתי ליום זה אפילו תפרע מאוחר" מפני שזה היפך השבועה לגמרי; ותועיל רק מחילת החוב לגמרי, או אם השבועה הייתה "אפרע בזמן פלוני אם ידרוש הנושה".

גם המהדיר לשו"ת הרשב"א, מהד' מכוון ירושלים, חלק א, סימן תשסד, הערה 2, כותב שהרשב"א מסכים שאם האריך את זמן החוב, פקעה השבועה, ובכך מיישב מה ששו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן צד, וחלק ז, סימן קנט, ושו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רמו, אומר שמועילה הארכת הזמן; ודווקא אם הוא רוצה שהשבועה תישאר בתוקפה לזמן המאוחר, אינו יכול לבטל את השבועה לזמן הראשון.

משנה כסף, על הלכות שמיטה ופרוזבול, חלק ב, על שו"ע, חו"מ, סז, י, פנים חדשות, אות יג, ס"ק ג (עמ' סה), כותב כאילו נודע ביהודה שם סובר שאם הנושה אומר "הריני כאילו קיבלתי", עצם החוב אינו נמחל ורק השבועה בטלה, וזמן הפרעון נדחה.

נימוקי יוסף, נדרים ז ע"ב, בדפי הרי"ף (הובא באמרי בינה, יו"ד, דיני נדרים, סימן כג), כותב בשם הריטב"א שהנשבע לפרוע, והנושה האריך את הזמן, החייב פטור מפני שהיא כמחילה לשעתו. כמו כן, הגהות מרדכי שבועות, סימן תשפג, כותב שאם ראובן נשבע לפרוע לשמעון עד יום מסוים, והגיע הזמן ולא פרע, שמעון יכול להאריך את הזמן, באמירת "קיבלתי". לא ברור האם לדעת נימוקי יוסף והגהות מרדכי, השבועה נשאת לעניין התאריך המאוחר. שו"ת מהר"ם אלשקר, סימן צח, מביא שכתב הראב"ד, שהנשבע לפרוע לחברו בזמן פלוני, יכול הנושה להאריך לו את הזמן בלי התרת חכם, מפני שהוא נשבע על דעת הנושה, וכאילו אמר "שבועה שאפרע כל זמן שתצוה". לא ברור האם לדעתו השבועה בטלה לגמרי או שהיא נשאת לזמן החדש מפני שהוא התכוון להישבע על פי רצון הנושה.

³⁷⁵ ש"ך, יו"ד, רכח, ס"ק קא, מקשה על נימוק האורחות חיים, הרי שו"ע, יו"ד, רכט, ב, אומר שאין אומרים "נדר שהותר מקצתו הותר כולו" בהתרת חרם ובהפרת בעל, מפני ששם חרם ונדר אינם נעקרים מעיקרם אלא רק מכאן ולהבא ("מיגז גיזי"), וגם כאן אינו עוקר מעיקרו, ומביא ראיה משו"ע, יו"ד, רכט, א, שכתב שמי שנשבע לפרוע לחברו, והתיר לו חברו במקצת, לא הותר השאר (גם שו"ת תורת חסד (פריחא), סימן רנח, מקשה משם על ארחות חיים)? לכן הוא אומר שארחות חיים מדבר באומר "הריני כאילו קיבלתי" בסתם, בלי לומר שהוא רוצה שהשבועה תחול על הארכת הזמן, ולכן הותר כולו; ואם כן אינו חולק על הרשב"א. חידושי ר"ע איגור, יו"ד, רכח, לט, מביא ראיה לדברי הש"ך שארחות חיים אינו חולק על הרשב"א, ממה ששו"ת הגאונים הקצרות, סימן שכו, כתב כארחות חיים, ובסימן רצט כתב כרשב"א. יש להעיר שעמחה עמנואל, "תשובות הגאונים הקצרות", עטרה לחיים, עמ' 446-447, כותב שסימנים אלו שב"תשובות הגאונים הקצרות" (בין היתר) הועתקו משו"ת הרשב"א, דפוס קושטא רע"ו, שיש בו תשובות של הרשב"א ושל חכמים אחרים, ואם כן ייתכן שסימן שכו וסימן רצט הם מחכמים שונים. שו"ת שער אפרים, סימן סג (ד"ה וראיתי מ"ש), מיישב את קושיית הש"ך, על פי מה שכתב (ראה ליד ציון הערה 370) שמועילה אמנם התרת השבועה לגבי מקצת הסכום, אבל לא ייתכן שהשבועה תישאר בתוקפה על כל הסכום, ותבטל רק לגבי הזמן.

המהדיר לחידושי רבנו קרשקש, גיטין עד ע"ב, הערה 277, מקשה על הש"ך, הרי אורחות חיים אומר שחייב לשלם אבל פטור מהשבועה (כך משמע מאורחות חיים האומר "לא יהיה ראובן חייב עוד באותה שבועה", משמע שהחוב עצמו קיים), ואילו מהרשב"א עולה שאי אפשר שיאריך את הזמן ושיעמוד בחיובו. בפשטות, הרשב"א מתכוון רק שלא יתכן שיעמוד בחיוב השבועה, אבל יתכן שיעמוד בחיובו הממוני.

יד שאול, רכח, ס"ק לח, כותב שהדין כאן תלוי במחלוקת שנשבע לחברו שיפרע לזמן מסוים, ועבר הזמן ולא פרע, ששו"ת הרא"ש, כלל ח, סימן ו, אומר שהשבועה עדיין קיימת מפני שעיקר השבועה היה על עצם הפרעון והזמן נקבע רק כדי לזרז, ושו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתקלח, כתב שכבר אינו חייב לפרוע מחמת השבועה - לכן הרשב"א (לשיטתו) אומר שלא מועילה הארכת הזמן, שכיוון שאינו אומר "הריני כאילו קיבלתי" הוא עובר על השבועה, ולא מועילה הארכת הזמן מפני שהשבועה הייתה על הזמן, ואין לומר שמחל לו על הזמן, שהרי לפי הרשב"א השבועה היא רק על דבר אחד; וארחות חיים סובר כרא"ש, שיש שני חלקים בשבועה, (א) שיפרע בזמן, (ב) שיפרע גם אחרי הזמן, ואם האריך את הזמן, מחל על החלק הראשון של השבועה ונשאר החלק השני, ולכן אומר שנדר שהותר מקצתו הותר כולו. הוא מיישב בזה את קושיית הש"ך: אף שהוא עוקר חלק מהשבועה רק מכאן ולהבא, בכל זאת החלק השני של

יש גם הנוקטים בעמדת ביניים, שאם המלווה האריך את הזמן, עובר חיוב השבועה אל הזמן החדש, כך שהלווה עובר על שבועתו רק אם לא פרע עד הזמן החדש³⁷⁶.

אם הנושה נתן הארכה והחייב נשבע לפרוע לזמן השני, ואחר כך אמר הנושה "הריני כאילו קיבלתי" - אין זה מפקיע את החוב, מפני שברור שלא התכוון למחול על החוב אלא התכוון למחול על השבועה הראשונה כדי שלא יעבור הלווה עליה, והשבועה השניה קיימת³⁷⁷.

ז. מחילה על שבועת החייב להתייצב בכלא

בספרד בימי הביניים, היה נהוג שהלווה נשבע למלווה שאם לא יפרע עד יום פלוני, ישב בכלא ("איסטני" או "אושטיגיי")³⁷⁸. אם מחל לו המלווה על שבועתו לשבת בכלא, יש מי שאומר שהוא פטור משבועתו³⁷⁹. ויש

השבועה מתבטל ממילא כיוון שהוא רק המשך של החלק הראשון. והוא דוחה את תירוץ הש"ך שארחות חיים מדבר באומר הריני כאילו קיבלתי, שהרי ארחות חיים מדבר על הארכת הזמן, ואם "קיבל", החייב פטור לגמרי. המהדיר לחידושי רבנו קרשקש, גיטין עד ע"ב, הערה 277, מקשה על יד שאול, הרי כמו שלרשב"א לא מועילה הארכת הזמן כיוון שהשבועה הייתה על אותו יום והוא לא קיים, איך מועילה מחילה לארחות חיים על חלק מהשבועה?

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ז, מיישב את קושיית הש"ך, שהנימוק מצד שנדר שהותר מקצתו הותר כולו אינו בדווקא אלא זו לשון מושאלת, ועיקר טעמו הוא שמה שנשבע לפרוע לזמן פלוני, השבועה היא דווקא לזמן פלוני, ואם האריך את הזמן אין שבועה בכלל, ואין לומר "פלגינן דיבורא".

רבנו קרשקש, גיטין עד ע"ב, כותב (בשם "רבינו נר"י") שמי שנשבע לחברו לפרוע ביום פלוני, והנושה האריך את הזמן, פטור משבועתו, אף על פי שלא מחל לו על החוב, מפני שהוא נשבע לו רק כדי שייאלץ לפרוע, וכיוון שהוא אומר שהרי הוא כאילו קיבל באותו יום, פטור. המהדיר, הערה 277, כותב שר' קרשקש סובר שפטור מהשבועה אם האריך את הזמן בלי לקבוע זמן חדש, אבל אם קבע זמן חדש לפרוע ולא פרע בזמנו, עובר על השבועה, שלא כמו ארחות חיים שסובר שהוא פטור מהשבועה אף שהוא חייב לפרוע בזמן החדש, ושלא כמו הרשב"א שסובר שהמלווה אינו יכול להאריך ושיעמוד בחיובו. הוא מסביר שר' קרשקש סובר שיכול להאריך מפני שהנושה כאילו קיבל את התשלום באותו יום, שכמו שעל עצם החיוב מועילה מחילה להיפטר מהשבועה מפני שהוא כאילו קיבל, כך מועילה מחילה על הזמן, מפני שמחילה קבלה, אף שאין מחילה על החוב עצמו, שנחשב כאילו פרע באותו יום אף שהחיוב נשאר, מפני שמחילה נחשבת נתינה, ולא נתינה ממש; מפני שהשבועה נועדה רק לכופו לפרוע בזמן, וכיוון שעכשו הנושה אינו מעונין לכופו לפרוע באותו יום, התקיימה שבועתו, כמו באומר "הריני כאילו קיבלתי את כל החוב", וזה לא שבועה שהותרה מקצתה, אלא זה שבועה שהתקיימה מקצתה, שחלקה האחר נשאר בתוקפו. אבל כהונת עולם, יו"ד, סימן רכח (פ ע"א), מייחס חידושים אלו לריטב"א, ומסביר שכוונתו היא שנוצר חיוב חדש של שבועה לגבי הזמן החדש, על פי הפתרון של בית יוסף (ליד ציון הערה 371).

כמו כן, עמק הנצי"ב, פרשת נשוא, פסקא ג, עמ' כ, בהגהה, כותב שרמב"ם, הלכות גזילה ואבידה, ה, ה, וראב"ד שם, גורסים בב"ק קד (שהובא לעיל, הערה 367) כמו מלחמות ה' (עיינן שם בהוכחתו לכך); ולכן לפי דעתם ולפי פירוש שני בתוספות בב"ק קד ע"א (ד"ה אמר), מועילה הארכת זמן לגזלן כמו מחילה גמורה, ובלבד שיקיים את התנאי, שישלם בסוף; וכן אם נשבע לשלם עד זמן פלוני, יכול הנושה להאריך את הזמן ובלבד שישלם בסוף; ולא פקעה שבועתו לגמרי על ידי ההארכה.

שו"ת אהל שם (ברודנא), חלק א, סימן יג, אות ז, כותב שהרא"ש סובר שיכול להאריך לו את הזמן מפני שהנשבע לפרוע לזמן פלוני, עיקר השבועה על הפרעון, ונכלל בזה גם הזמן, ואפשר לבטל את הזמן בלי לבטל את עיקר השבועה, מפני שהטעם של הריני כאילו קיבלתי הוא שדי במילוי רצונו, שייחשב כמילוי השבועה מפני שהנשבע לטובת חברו כוונתו אם ירצה חברו; ולכן הרא"ש סובר גם שאם לא תבעו לא עובר על השבועה (וכמוהו פסקו סמ"ע, עג, ס"ק יט, וש"ך, חו"מ, עג, ס"ק יט - ראה על דבריהם בשער אחת עשרה, בפרק על מחילה מכללא בשתיקה), שהרי מילא את רצונו, והארכת הזמן דומה לאי תביעה.

שו"ת הרדב"ז, סימן רצא (הובא בשו"ת ר"ב אשכנזי, סימן לג, עמ' רמט).
אמרי בינה, יו"ד, דיני נדרים, סימן כג, כותב שגם הבית יוסף, ליד ציון הערה 371, יכול לסבור כרדב"ז - עיין שם בהסברו לכך.

שבועת "אושטיגיי" נזכרת גם בשו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן תכב, ובתשובת הרשב"א בב"י, יו"ד, סימן רכח (עמ' תפא במהד' הטור השלם), בעניין אחר. לפי בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (תשי"ט), עמ' 135, הערה 35 (הובא על ידי מ' אלון, כבוד האדם וחירותו בדרכי ההוצאה לפועל, עמ' 145, הערה 141), אושטיגייש היינו ostages, סוג של מעצר. מלה דומה היא hostage - בן ערובה.

נימוקי יוסף, נדרים ז ע"ב (בדפי הרי"ף), כותב (בשם הריטב"א), שהיות שמטרת השבועה היא לכופו לפרוע, אם כן כשמאריך לו המלווה את התחייבותו, הוא מוחל על הכפייה ההיא, ואריכות החוב הוא מן הסתם, והוא נפטר משבועתו, אלא אם כן האריך לו בתנאי או שכלל בשבועתו הראשונה גם זמני הארכות "כמו שנוהגים בברצלונה".
חידושי הריטב"א, נדרים סג ע"א, כותב שאף שמחל לו עמידת יום אחד, לא מחל על השאר. מדבריו בהמשך משמע שהטעם הוא מפני שזה תנאי שנועד לצערו שאינו יכול למחול עליו, כאמור בגיטין עד ע"ב, בעניין תנאי בגט.

מי שאומר, שאם המלווה רק האריך לו לעניין חובת הישיבה בכלא, אבל לא מחל לו את החוב ולא האריכו, אינו פטור משבועתו, והוא חייב לשבת בכלא, מפני שאין המלווה מסוגל להאריך לו את שבועתו בלא שום סיבה, בלי התרה של חכם³⁸⁰.

פרק ארבעה עשר: סיכום

אין תוקף למחילת אשה נשואה על עיקר כתובתה, מפני שאסור לשהות עם אשתו בלי כתובה כדי שלא תהיה קלה בעיניו לגרשה. אבל מועילה מחילה על תוספת כתובה ועל תנאי הכתובה. גם על עיקר כתובה היא יכולה למחול אם הבעל אינו רוצה להמשיך לחיות עמה, או אם מחלה לו סמוך למותו, שהרי אז לא משנה אם תהיה קלה בעיניו להוציאה. כמו כן, מועילה מחילת אלמנה על כתובתה, שהרי אז אין מקום לנימוק שאסור לשהות עם אשתו בלי כתובה.

בדיני עבודה נידונו סוגים שונים של מחילה. לגבי מעביד שמחל לפועל על חיובו לעבוד, יש אומרים שהמחילה תקפה, אך אחרים אומרים שאינה תקפה, מפני שלדעתם גוף הפועל קנוי למעביד. פועל שנשכר לעבודה שמחל על זכותו לעבוד, מחילתו תקפה. הוא יכול למחול גם על זכותו לקבל את שכרו בזמנו. אבל אינו יכול למחול על זכותו לחזור בו מהסכמתו לעבוד, שהיא זכות קוגנטיבית.

שותפים שעשו הסכם עם מעשה קניין, לעסוק במשא ובמתן בשותפות עסקית לזמן קצוב, וארחד מהשותפים מחל לשותפו על חיובו להמשיך בשותפות, המחילה תקפה. אבל שותפים **בקרקע** יכולים לחזור בהם גם אחרי שהסכימו לחלוק, מפני שכל אחד מהם מוחזק בכל הקרקע, וכדי להוציא אותה מרשותו, צריך מעשה קניין שמועיל בהקנאת קרקע. שותף שמחל על חלקו בנכס משותף, תוך כוונה שחלקו ייקנה לשותף האחר, זוהי מחילת בעלות, שתקפה רק במעשה קניין. אבל אם זאת הייתה רק שותפות עסקית בסכום כסף, מועילה המחילה בלי מעשה קניין, שכל הרווחים יהיו שייכים לנמחל.

בהלוואה בריבית, הלווה אינו יכול על "למחול" עליה לפני נתינתה או בשעת נתינתה, שהרי התורה אסרה ריבית אף ברצון הלווה. אבל אחרי ששילם את הריבית, הוא יכול למחול למלווה על חובתו להחזירה לו.

אם קהילה מחלה למישהו על חיובו במס, המחילה תקפה. אבל יש לפרש את המחילה בצמצום, כגון לעניין משך הזמן הכלול בה, ולעניין זה שאינה כוללת מחילה ליורשיו.

יש שורה ארוכה של חיובים ממוניים שניתן למחול עליהם, וביניהם: ערבות, חיוב שומר, דמי שכירות, זכות קדימה של נושה, והתחייבות.

ניתן למחול גם על חיובים שאינם ממוניים, כגון כיבוד אב ואם, כיבוד כהן, הזכות לעשות מצוה, חיוב בעל לשאת את ארוסתו בזמן, וזכות מדינה להעניש עבריין. אבל יש חיובים שאינם ממוניים שאי אפשר למחול עליהם, מסיבות שונות, כגון פטור מהשתתפות במלחמה, זכות לפנות בית מנוגע, חיוב זקן ממרא, וחיוב של מקלל.

יד דוד, הלכות אישות, פרק ז, אות קלד (קנג ע"ב), הגהה ד, מפרש את דברי הריטב"א שם, שאם נשבע שיעמוד באיצטגניס כמה ימים, או בלי הגבלה עד שיפרע לו, והמלווה אמר על יום מסוים שאינו מקפיד עליו, נמחל לו יום זה, מפני שבשבועתו התכוון החייב לטובת הנושה, שהנושה יראה שהוא משתדל להשיג כסף לפרוע, וכיוון שהמלווה מוצא שאין לו צורך לזה באותו יום ומוחל לו, נמחל, מפני שהשבועה הייתה רק לרצון המלווה וכל זמן שירצה המלווה, אבל עצם השבועה לא נמחלה. ובדף קנג ע"ג כתב שלפי הבנת בית יוסף (שהובא לעיל, פסקה 6, הערה 367), שרשב"א לא מועילה הארכת זמן לעניין השבועה, גם בשבועה לעמוד באצטגנות, אי אפשר למחול; וגם לשו"ת הרא"ש, כלל ח, סימן ו (הובא בב"י, יו"ד, סימן רכח, ובשו"ת מהרלב"ח, סימן קלז), שאומר שהנשבע לפרוע לזמן פלוני, ועבר הזמן, חייב עדיין בשבועה מפני שהשבועה כוללת גם לפרוע בזמן וגם לפרוע בכלל, ייתכן שאינו יכול לפוטרו חלק מהזמן או כל הזמן מהאיצטגנות, מפני שזהו שבועה שנשבע הלווה כדי לזרז את עצמו לפרוע בזמן, וכיוון שלא פרע בזמן ולא מחל לו לגמרי ביומו, אינו נפטר משבועה לשבת באיצטגנים. אבל הוא מעלה אפשרות שהרא"ש סובר בזה כריטב"א, שהרי הריטב"א (ר' קרשקש) גיטין עד (שהובא בהערה 376), סובר כרא"ש לגבי הארכת הזמן, שחל חיוב השבועה על הזמן השני, ומכל מקום לגבי שבועת איצטגניס סובר שהמלווה לא יכול להאריך אותו.

³⁸⁰ רבנו קרשקש, גיטין עד ע"ב (בשם "רבינו נר"ו") (הובא בכהונת עולם, יו"ד, סימן רכח, דף עט ע"ד).

כהן אינו יכול למחול על מתנות כהונה, כיוון שזו זכות קיבוצית, ושייכת לכל הכהנים, והזכות לקבלה אינה שייכת לכהן זה דווקא. רק אם הייתה לכהן מסוים זכות מיוחדת לקבל מתנות כהונה מסוימות, כגון כהן שהוא "מכירי כהונה" של מי שמחוייב לתת את מתנות הכהונה, או שהלה כבר התחיל לתת לכהן זה, הוא יכול למחול.

אין מועילה מחילה על חיוב שהעדרו גורם למחול (הנושה) צער הגוף, אלא אם כן הוא צער זמני בלבד. לדוגמה, שמש אינו יכול למחול לבעל הבית על חיובו לתת לשמש מעט מכל מאכל ריחני שמוגש בסעודה; בעל שמחל על מום שהיה באשתו אינו חייב להיות עמה כל ימיו. אבל פועל יכול למחול על זכותו לאכול מהפירות שהוא עובד בהם; האומר לחברו "הכני, פצעני, על מנת לפטור" - המחילה מועילה; מי שמציב ברשותו דבר שמעלה עשן או בית הכסא וכדומה, שכנו יכול למחול על חובת הרחקתם.

חיוב שנועד לכפר על חטא, גם אם החיוב הוא לשלם לאדם מסוים, אין אותו אדם יכול למחול על החיוב, מכיוון שעדיין נשאר על החייב חיוב כלפי שמים, לשם כפרתו. בכלל זה: זר שאכל תרומה בשוגג, שחייב לשלם לכהן קרן וחומש; הגוזל מגר, ומת הגר בלי יורשים, שחייב לשלם לכהן קרן וחומש; ובעליה של בהמה שהרגה אדם, שחייב לשלם כופר ליורשי הנהרג. יוצא מכלל זה גזלן שכפר ונשבע לשקר, והודה ששיקר, שחייב לשלם קרן וחומש - הנגזל יכול למחול לו אף שתשלום הקרן והחומש משמשים גם ככפרה על חטאו, כיוון שעיקר החיוב הוא ממוני. כמו כן, מועילה מחילה על קנס, אף שיש בו יסוד של עונש למשלם, כעין כפרה, וזאת משום שאין כאן עבירה כלפי שמים שנפרדת מהעבירה כלפי הניזק.

ראובן יכול למחול על שבועה ששמעון חייב להישבע לו. אבל מחילת השבועה אינה כוללת מחילה על הממון של התביעה. אין מועילה מחילת תובע על הזכות להטיל "חרם סתם".

חייב הנשבע לפרוע את חובו לנושה, ומחל לו הנושה על החוב, הוא פטור גם מהשבועה. כך גם אם נשבע ראובן לשמעון לעשות מעשה לא ממוני, או שנשבע **שלא לעשות** דבר מסוים (שיפגע בשמעון). אבל אי אפשר למחול על השבועה עצמה, באופן שהחיוב עצמו יישאר על כנו. מי שנשבע לטובת חברו, ויש בכך תועלת לאדם שלישי - חברו אינו יכול למחול על שבועתו בלי הסכמת האדם השלישי.